

Luka Rakojević

Crteži i borbe

Crteži i borbe

drugo prošireno izdanje

Impresum:

Izdavač: Centar za demokratsku tranziciju
www.cdtmn.org

Za Izdavača:
Dragan Koprivica

Grafički dizajn:
Zoran Cardula

Štampa: Golbi Print
Tiraž: 50

Podgorica 2024.

Drugo prošireno izdanje publikacije “Crteži i borbe” je nastalo u okviru projekta “Odjeci Ustava iz 1974. godine” uz podršku regionalnog projekta SMART Balkan – Civilno društvo za povezan Zapadni Balkan kojeg implementira Centar za promociju civilnog društva (CPCD), Center for Research and Policy Making (CRPM) i Institute for Democracy and Mediation (IDM) a finansijski podržava Ministarstvo vanjskih poslova Kraljevine Norveške.

Sadržaj publikacije “Crteži i borbe” je isključiva odgovornost Centra za demokratsku tranziciju (CDT) i ne odražava nužno stavove Centra za promociju civilnog društva, Center for Research and Policy Making (CRPM), Institute for Democracy and Mediation i Ministarstva vanjskih poslova Kraljevine Norveške.

„Za tisuću godina sociolozi će u stripovima naći najsigurniji izvor za proučavanje mentaliteta i duha našeg vremena“ – zapisao je Žan Pol Krespel 1967. godine.¹ Ako bi se zaista kroz nekoliko vjekova neko bavio tragovima ovdašnjeg stripa u njima bi mogao prepoznati mnoštvo različitih žanrovskih odrednica i likovnih poetika. Redovi koji slijede za fokus imaju samo jedan segmet tog širokog horizonta.

¹ Ranko Munitić, *Strip, deveta umjetnost*, Art 9, Zagreb, 2010, 12 i 13.

Strip je na jugoslovenski prostor stigao preko ilustrovanih listova. Druga polovina XIX i prva trećina XX vijeka obilježene su novinskim izdanjima bogato ispunjenim crtežima, karikaturama i protostripovima. Ozvaničenje se desilo zahvaljujući jednoj objavi lista *Politika*. Naime, publikovanje prvih šest kaiševa Rejmondovog *Detektiva X-9* značilo je trenutak koji se može nazvati prelomnim za strip na ovim prostorima.² O tom događaju Žika Bogdanović je zapisao da je beogradsko jutro oktobra 1934. godine „predstavljalo početak jednog od onih prevratničkih dana od kojih se računa istorija.“³ Taj značajan momenat je neminovno uspostavio i odredio sudbinu medija na ovom tlu. Nastupilo je zlatno doba. Međutim, nedugo zatim desio se rat. Srećko Jovanović piše: „Mi smo bili već duboko u *stripovanom snu*, ne sluteći da će on uskoro biti surovo prekinut.“⁴ Neki od autora su se našli na frontu i odatle ponijeli brojna sjećanja i uspomene, određeni su po stupanju mira prognani, dok su pojedini tokom rata izgubili živote – preminuli od bolesti, stradali uslijed nesreće ili bili likvidirani.

Sporadično i skromno strip se pojavljivao u partizanskoj štampi, hrvatskom listu *Pionir* i džepnim novinama. Ta djela su nekada štampana škrto i primitivno, katkad u samo jednom primjerku. Mata Bošnjaković je zapisao da su to bili

² Slavko Draginčić, *Zlatni jubilej domaćeg strip-stvaralaštva* u Slavko Draginčić i dr, *Zlatno doba jugoslovenskog stripa*, Forum-Marketprint, Novi Sad, 5-10.

³ Žika Bogdanović, *Život u većnoj sadašnjosti* 4, Ateneum/Realisticon, Beograd, 2016, 39.

⁴ Срећко Јовановић, *Велики сан*, Архив, Панчево, 2007, 9.

„stripovi s edukativnom porukom ili stripovi s moralnim i zabavnim aspektom u odnosu na borbu i partizanski život.“ Likovi Iva Kušanića nazvani Ćira i Mira pojavili su se krajem 1943. godine na slobodnoj teritoriji u listu *Mi mladi*. U prvom broju lista *Duga*, ilustrovanog poslijeratnog glasila, ljeta 1945. godine javlja se kratki strip Đorđa Lobačeva (1909-2002) *Pionir Ika i njegov drug Žika*.⁵ Autor, koji je dio djetinjstva proveo na Cetinju, zabilježio je: „Da, za ‘Dugu’ sam počeo strip ‘Pionir Ika i lenji drug Žika’, ali nije bio dugog veka: po ugledu na SSSR, stripovi su smatrani kao kapitalistička tvorevina i ‘štetni za omladinu koja izgrađuje socijalizam’.“⁶ U burnu biografiju crtački velikan upisao je i učestvovanje u oslobađanju Beograda u svojstvu vodiča i prevodioca Crvene armije, a stizao je sa Sovjetima i do Budimpešte i Beča. Cijela porodica Đorđa Lobačeva uzela je rusko državljanstvo 1946. godine. Uslijed političke situacije protjerani su u Bukurešt 1949. godine, a trajno su se nastanili u Lenjingradu 1955. godine.⁷

Početak Drugog svjetskog rata, dakle, prekinuto je izlaženje specijalizovanih strip-listova.⁸ Period između 1940. i 1950. godine označio je zatišje na polju stripa i zbog ideoloških zabrana, pa su djela ovog tipa bila rijetka u štampi. S druge strane, pojavilo se više reakcija i tekstova o štetnom uticaju i poziva na zabranjivanje ovog medija. Postepeno popuštanje

⁵ Zdravko Zupan, *Partizanski stripovi*, Strip zabavnik, broj 13, 15. decembar 1985, 3-4.

⁶ Ђорђе Лобачев, *Кад се Волга уливала у Саву*, Просвета, Београд, 1997, 186.

⁷ Здравко Зупан (приредио Зоран Стефановић), *Лобачев: Чардак и на небу и на земљи*, Модести стрипови / Макондо, Београд, 2021, 18-20.

⁸ Slavko Draginčić i Zdravko Zupan, *Istorija jugoslovenskog stripa 1*, Forum-Marketprint, Novi Sad, 1986, 117.

stega uslijedilo je nakon sukoba sa SSSR.⁹ Početkom pedesetih u novom zamahu strip je obnovljen.

Rezultat osuda i političkog progona bilo je stanje u kom je strip gotovo iščezao iz novina. Zanimljivo je to što se istorijski momenat vezan za političku logiku odrazio na ovaj medij.

Naime, pomenuti raskid sa Staljinom je doprinio ponovnoj pojavi stripova.¹⁰

Partizanski strip se izrodio kao sasvim logičan susret jedne ratne kulture i masovnih medija. Za kasnije valorizovanje i glorifikovanje tog vremena bilo je neophodno naći adekvatna sredstva. Vjerovatno zbog snage i upečatljivosti poruke, odnosno zbog medijskih karakteristika, prioritet je postalo vizuelno predstavljanje. Taj rukavac ovdašnje istorije stripa govorio je o iskustvu iz NOB i imao svoju medijsku istinu.¹¹ Brojni značajni crtači referisali su na partizansku borbu, bez obzira na to da li su učestvovali u ratu, bili sudionici tog vremena ili su rođeni tek po okončanju ove istorijske etape.

U tekstu *Čitanje Beograda* Božo Koprivica pita *kako čitati strip*.¹² Tekst koji slijedi ima za cilj da istakne određene detalje jugoslovenske istorije stripa i na momente širih polja kulture

⁹ Здравко Зупан, *Три угурсуза после окупације у Златно доба – Времплов кроз свет српског стрипа*: Војин Ђорђевић, Милорад Добрић и Славко Саша Мишић, *Три угурсуза за време окупације*, број 18, Комико, Нови Сад, септембар 2015, 43-47.

¹⁰ Zoran Janjetović, *Od internacionalne do komercijalne*: Popularna kultura u Jugoslaviji 1945-1991, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2011, 261-267.

¹¹ Ljubomir Kljakić, *Partizanski strip kao prometejska pustolovina u NOB u jugoslovenskom stripu*, Dom Jugoslovenske narodne armije, Beograd, novembar-decembar 1986.

¹² Božo Koprivica, *San ulice*, Ratkovićeve večeri poezije, Bijelo Polje, 2018, 139.

kako bi oni zbirno dali pregled vezan za tri osnove: strip, NOB i Crnu Goru. Kontekst je određen medijem, vremenom i prostorom. Ove determinante su dale logiku tekstu i učinile ga dinamičnim u temporalnom smislu. Dakle, dotaknuti su određeni segmenti biografija autora koji su rođenjem ili porijeklom vezani za crnogorsko tlo, a imaju veze sa Drugim svjetskim ratom i neki od stripova inspirisani ljudima, događajima, prostorom ili mentalitetom. Te činjenice zajedno tvore svojevrsni mozaik koji bi trebalo da ponudi pregled odabranih aspekata vezanih za tri teme koje ovom trouglu daju okvir.

Luft rabota, tuš, olovka, papir, 24,2 x 33,3 cm

Vuk dlaku mijenja, a ćud nikako, tuš, lavirani tuš, tempera, karton, 26 x 29,4 cm

Prvi broj beogradskog lista *Ošišani jež* izašao je 5. januara 1935. godine. List je okupio najbolje crtače tog vremena – slikare, arhitekte i strip autore. Redakcija *Ošišanog ježa* nalazila se u Poenkareovoj ulici, kasnije nazvanoj Makedonska. Tamo su kao karikaturisti radili i crtači poput Ivana Lučeva i Nikole Tiščenka. Među njima se stripom o Moci i Krcunu isticao daroviti i duhoviti likovni umjetnik Miloš Vušković, znan i kao Miša ili Frdžop.¹³ Tokom ljeta 1936. godine on za list *Vreme* crta strip po scenariju Obrada Simića *Put u novi život učitelja Gaje* (14. jun – 22. jun 1936), a kasnije pod različitim naslovima, koji se ponekad ponavljaju, do 9. avgusta 1936. godine. Strip o Vojvođaninu Moci i Crnogorcu Krcunu objavljivan je u listu *Ošišani jež* od 1936. do 1941. godine.

O periodu rata, krize, zatišja i nedostatka produkcije u novinama Vušković kaže: “Za vreme okupacije Risto Stijović, Mihailo Petrov i ja imali smo ateljea jedan uz drugog, u kubetu Srpske akademije nauka. Dolazili su stalno i Milunović i Lubarda.”¹⁴

U vrijeme Drugog svjetskog rata na ovim prostorima od 1941. do 1945. godine prekinuto je publikovanje *Ošišanog ježa*, ali su se 1944. godine pojavili *Logorski jež* crtan rukom i provokativan, koji su stvarali zatočnici iz Osnabrika i *Partizanski jež* štampan na slobodnoj teritoriji u Hrvatskoj.¹⁵

¹³ Нада Дорошки, *Отргнуто од заборава: Сећање на људе и догађаје од 1922. до 1996. године*, Слободан Машић, Београд, 1997, 33, 34, 39 и 40.

¹⁴ Павле Ђоновић, *Време прошло – Како смо живели и сликали: Милош Вушковић прича о портретима од којих се не може растати*, Борба, 3. април 1971.

¹⁵ Slobodan Novaković, *Smeha crtači*, Udruženje novinara SR Srbije / S. A. Pressagent / Aazak, Beograd, 1989, 7, 12 i 13.

Vučica mijenja dlaku, tuš, lavirani tuš, olovka, karton, 25,4 x 36,4 cm

ОМИЉЕНИ РЕКВИЗИТИ

Између Енглеа и Американаца дошло је до спора због немачког старог гвожђа.

- Нећу, ти си узео новији шлем! Овај мој шлем има неке рогове.
- Шта ти ја могу, кад је овај за мене као п ручен.

Prvo izdanje poslijeratnog *Ježa* datirano je na 13. oktobar 1945. godine, ali je zbog čuvanja kontinuiteta označeno brojem 328.

Lucidni i domišljati crtež Miloša Vuškovića jasno je žigosao društvene anomalije. U svijetu stripa bavio se uglavnom političkim i socijalnim temama, dok se u karikaturi više fokusirao na buđenje fašizma, te svakovrsno kvislinštvo i jasno izražavao kritički stav prema njima.

Svojevremeno je veliki slikar i crtač drugovao sa Tinom Ujevićem i Radetom Drincem u Skadarliji i hotelu *Moskva*, a pozne dane je obično provodio uz vino u kafani *Kovač* nedaleko od stare cetinjske lipe.¹⁶ Na slikarevoj sahrani Božina Ivanović je istakao da je Vuškoviću mjesto pored Lubarde i Milunovića, pomenuo njegove britke političke karikature Franka, Hitlera, Musolinija i jasno rekao: „Osnovao je i naš prvi politički strip poznatog ‘Krcuna i Mocu’.”¹⁷ Njegov antifašistički, ironizatorski i sarkastičan karikaturalni izraz i strip prilagođen političkim previranjima i socijalnim temama na ovim prostorima u predratnom vremenu predstavljaju odgovor na globalna i lokalna zbivanja. Izražajnim i angažovanim crtežima nastalim u poslijeratnom periodu kritički je reagovao na različite negativne pojave, ličnosti i njihove uloge.

¹⁶ Slobodan Vuković, Miloš Vušković: *Boja je za mene radost u Ljudi i vrijeme*, NIO Univerzitetska riječ, Titograd, 1986, 154-156.

¹⁷ Божина Ивановић у Мијат Шуковић, *Милош Вушковић 1900-1975, ЦАНУ*, Подгорица, 1994, 55.

...4

PRIČE O ODVAŽNIM LJUDIMA

RATNI STRIPOVI ANDRIJE MAUROVIĆA

Slavni strip crtač Andrija Maurović je sin apotekarskog službenika Slovenca Josipa koji se pisao kao Jozo Maurowitsch i domaćice Crnogorke Đove Vicković – kćeri gostioničara.¹⁸ Maurović je, inače, znao prilično malo o svojoj porodici.

Slično Vuškoviću i on karikaturom obrađuje Adolfa Hitlera i Benita Musolinija, prilikom čega demonstrira izražajnost facijalnih gestova. Ti radovi su objavljeni u zagrebačkom listu *Koprive* 1933. odnosno 1936. godine.¹⁹ Iako ne toliko produktivan i prepoznatljiv u ovoj vrsti izraza, Maurović vješto barata brojčano skromnim rasponom linijskog sistema kao što to čini jedan od najznačajnijih crnogorskih slikara XX vijeka.

U životopisu Andrije Maurovića posebno mjesto zauzima Drugi svjetski rat. Prema pojedinim izvorima, on saraduje sa Narodnooslobodničkim pokretom od ustanka 1941. godine, dok u drugima piše da je, prije odlaska u partizane, pristajao na sporne i vrlo problematične angažmane.

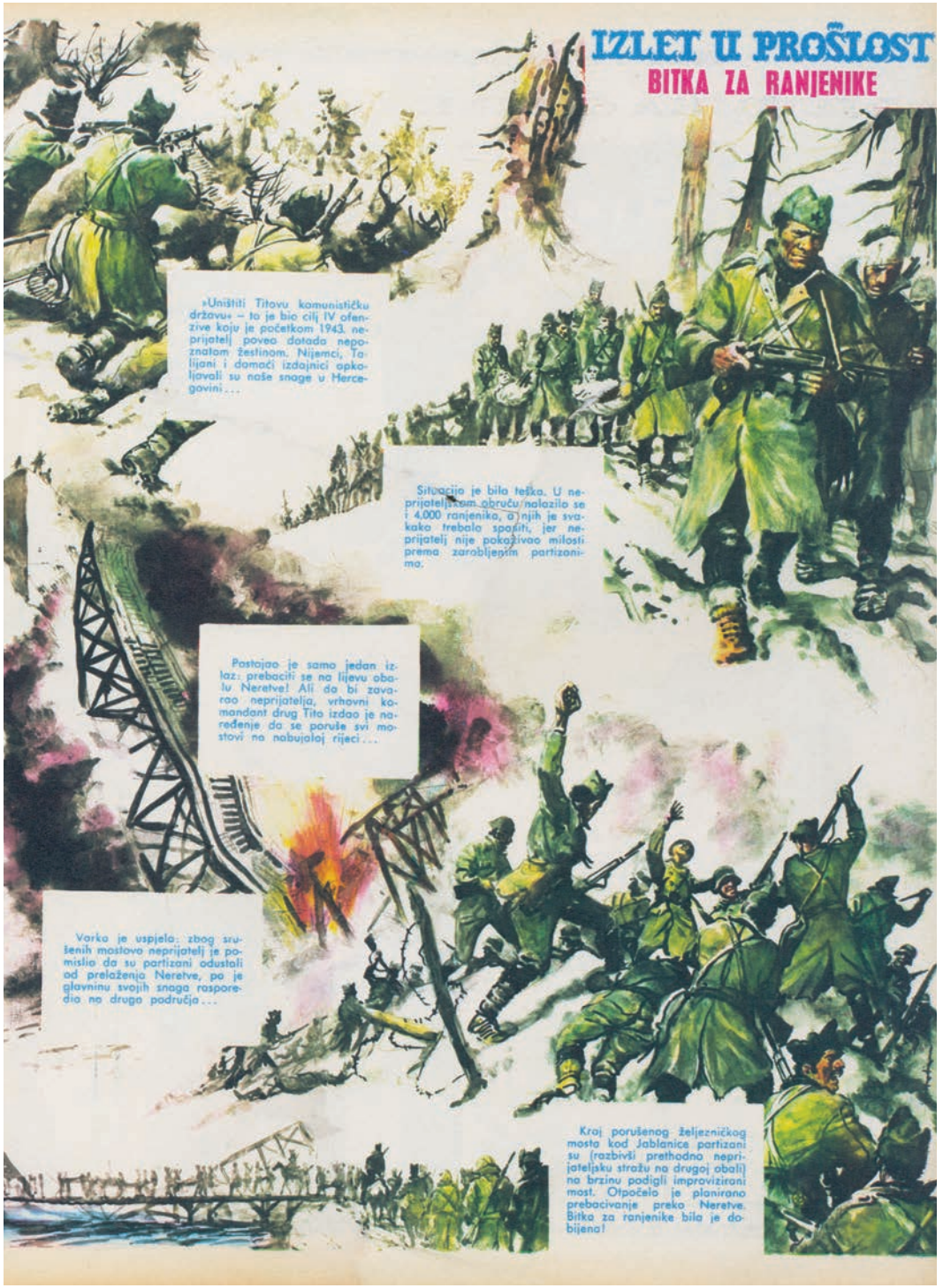
Dva puta je bio u kaznionici na Savskoj cesti 36 u Zagrebu – 1941. i 1943. godine. Postoji jedna manje znana anegdota iz zatvora. Naime, prilikom prvog hapšenja susreo se sa zloglasnim ustašom Eugenom Didom Kvaternikom koji je izrazio želju da ga upozna i iskazao mu poštovanje rekavši mu da je čitao njegove stripove. Objasnio mu je da je traženo da se kazni zbog rasturanja razglednica pornografskog sadržaja

¹⁸ Mladen Hanzlovsky, Andrija Maurović – *Portret kroz zaboravljeni razgovor* u Krešimir Kovačić i Andrija Maurović, *Trojica u mraku, Šareni dućan, Koprivnica*, 2001, 22.

¹⁹ Frano Dulibić, *Prije stripa / Before comic strip u Andrija Maurović: poznato i nepoznato / The known and unknown*, Galerija Klovićevi dvori / Klovićevi dvori Gallery, Zagreb, 2007, 27.

IZLET U PROŠLOST

BITKA ZA RANJENIKE

„Ustiliti Titovu komunističku državu – to je bio cilj IV ofenzive koju je početkom 1943. neprijatelj poveo datada nepoznatom žestinom. Nijemci, Talijani i domaći izdajnici opkoljivali su naše snage u Mercgovini...

Situacija je bila teška. U neprijateljskom oklopu nalazilo se i 4.000 ranjenika, a njih je svakako trebalo spašiti, jer neprijatelj nije pokazivao milosti prema zarobljenim partizanima.

Postojao je samo jedan izlaz: prebaciti se na lijevu obalu Neretve! Ali da bi zavarao neprijatelja, vrhovni komandant drug Tito izdao je naređenje da se poruše svi mostovi na nabujaloj rijeci...

Varka je uspjela: zbog srušenih mostova neprijatelj je pomislio da su partizani odustali od prelaženja Neretve, pa je glavnu svojih snaga rasporedio na drugo područje...

Kraj porušenog željezničkog mosta kod Jablanice partizani su (razbivši prethodno neprijateljsku stražu na drugoj obali) na brzinu podigli improvizirani most. Otpočelo je planirano prebacivanje preko Neretve. Bitka za ranjenike bila je dobijena!

sa čim Maurović tada nije imao veze. Na kraju razgovora Kvaternik mu je kroz šalu rekao: "Gospodine Mauroviću, možda bi i za vas i za nas bilo najbolje da odete u partizane..." Kad se to zbilja dogodilo, redakcija *Zabavnika* je crtanje stripa *Zlatni otok* povjerila Valteru Nojgebaueru koji je pratio stil ranijih objava, pa se Maurovićev odlazak u rat razaznao sa zakašnjenjem.²⁰ Dešavalo se i da druge stripove koje je započeo Majstor, kako su ga zvali, završe neke od njegovih kolega.

Dugo vremena je Maurović bio usmljen i zabrinut da će opet dospjeti u zatvor ili logor. Valter Nojgebauer svjedočio je kako su jednom prilikom on i brat Norbert morali prijatelju da začepi usta jer bi se goloruk obračunavao s naoružanim pripadnicima službe – "Kada bi se napio, postajao je odviše bučan i preko ulice dovikivao vojnim patrolama na suprotnom pločniku pogrde i prijetnje." Ratno vrijeme je značilo i strah od odvođenja na strijeljanje u Maksimir. Jesen 1944. godine je doba kada je crtač preko Dubrave otišao na front. Preko Odre, gdje mu je veza bio jedan mljekar, stigao je do najbliže partizanske jedinice. Posebno je zanimljiva dokumentaristička nota njegovog rada kroz crteže i slike. Crtao je na licu mjesta, a slikao kasnije u Dalmaciji, prema bistrim sjećanjima. Nije imao detalje o ljudima čiji likovi su se našli na njegovim djelima, pa je u slučajevima kad bi im znao imena to stavio u opis rada. Smatrao je da su oni bili zajedno sa njim *epizodisti* u jednom

²⁰ Rudi Aljinović, *Zabavnik (1943-1945): Tračak vedrine u tmurnom vremenu*, Strip revija, broj 7, Zagreb, listopad 2011, 75 i 91.

IZLET U PROŠLOST USTANAK MORNARA

Vijest o pobjedi proleterske revolucije u Rusiji odjeknula je cijelim svijetom, pa tako i u našim zemljama. Šest tisuća mornara na brodovima austro-ugarske mornarice u Boki Kotorskoj bilo je nezadovoljno zbog beskonačnog produžavanja rata, njegovih teškoća i slabe ishrane, pa je Leninova riječ odjeknula među njima velikom snagom.

Bilo je to početkom 1918 – posljednje ratne godine prvog svjetskog rata. Prvog dana februara, tačno u podne, u admiralskog broda »Sankt Georg« odjeknuo je topovski hitac – znak za akciju. Mornari su pograbili oružje! Do večeri je na gotovo svih četrdeset brodova skinuta austro-ugarska ratna zastava, a izvijena crvena!

Mornari su zauzeli brodove i vojnim vlastima predali svoje zahtjeve: da vlada što prije zaključi mir, da se prizna pravo na samoopredjeljenje narodima koji su tada živjeli porobljeni unutar monarhije, da se poboljša položaj mornara, vojnika i njihovih porodica...

Idućeg dana komanda ratne luke uputila je mornarima ultimatum da se predaju do osam sati navečer. Ustanci su to odbili. Međutim, trećeg dana rano ujutro u Boku su doplovili ratni brodovi poslani iz Pule da uguše ustanak. Mnogi mornari postali su tada neodlučni i oficirima je uspjelo da na svim pobunjenim brodovima opat preuzmu vlast.

Uhapšeno je osamsto mornara i podoficira, a četrdeset ih je izvedeno pred vojni sud. Jedanaestog februara strijeljano su četvorica vođa pobune: Rasch (Čeh), Grabar, Šižgarić i Brančević (Hrvat). Hrabri Franjo Rasch nije dao da mu se vezu oči a neposredno prije paljbe je uzviknuo: »Vi pucate u pravdu. Živjela sloboda!«

A. RUDI – A. MAUROVIC

teškom i neizvjesnom vremenu.²¹ Njegove likovne zabilješke predstavljaju značajnu zbirku i svjedočanstva iz NOB.

Krajem 1944. godine jedinice VIII kordunaške udarne divizije našle su se u Pećigradu, Vrnograču, Slatini i Skokovima, gdje su nastajali Maurovićevi crteži. U proljeće 1945. godine u Pisarovini Narodni front je organizovao izložbu na kojoj su prikazani plakati nacrtani rukom majstora stripa. Kasnije je radio kratko u Topuskom, da bi prešao u Zadar i Šibenik, gdje dobija mogućnosti da slika ulja na platnu većeg formata.

Od jeseni 1944. do proljeća 1945. godine Maurović svoju partizansku rutu *bilježi* crtežima i slikama. Pored navedenih mjesta, Cazin, oslobođena teritorija Hrvatske, Viduševac, Pokuplje, zapadna Bosna, Pokupsko i Sredičko bili su lokaliteti u kojima su nastajala djela stvarana uglavnom olovkom, tušem i perom, ugljenom.²² Različita mjesta u kojima se našao i drugačije likovne tehnike obilježile su Maurovićevu ratnu zbirku.

Veliki crtač je bio dio Kulturno-umjetničkog odjela ZAVNOH, a vezan je, takođe, i za Olikprop. Njegovi plakati su paradigma udarničke figuralike.²³ U tom periodu od 1945. do 1950. godine nastaju različiti radovi ovog tipa, a među njima je i jedan upečatljivi prikaz skromnog hromatskog

²¹ Aleksandar Vojinović, *Andrija Maurović: Prorok apokalipse*, Profil internacional, Zagreb, 2007, 124, 130 i 135.

²² Snježana Pavičić, *Andrija Maurović – Stari Mačak u NOBi*, Muzej revolucije naroda Hrvatske, Zagreb, 1986. (katalog izložbe)

²³ Snježana Pavičić, *Hrvatski politički plakat 1940-1950*, Hrvatski povijesni muzej, Zagreb, 1991, 29, 34, 71 i 84.

ПОБУНА МОРНАРА У БОКИ

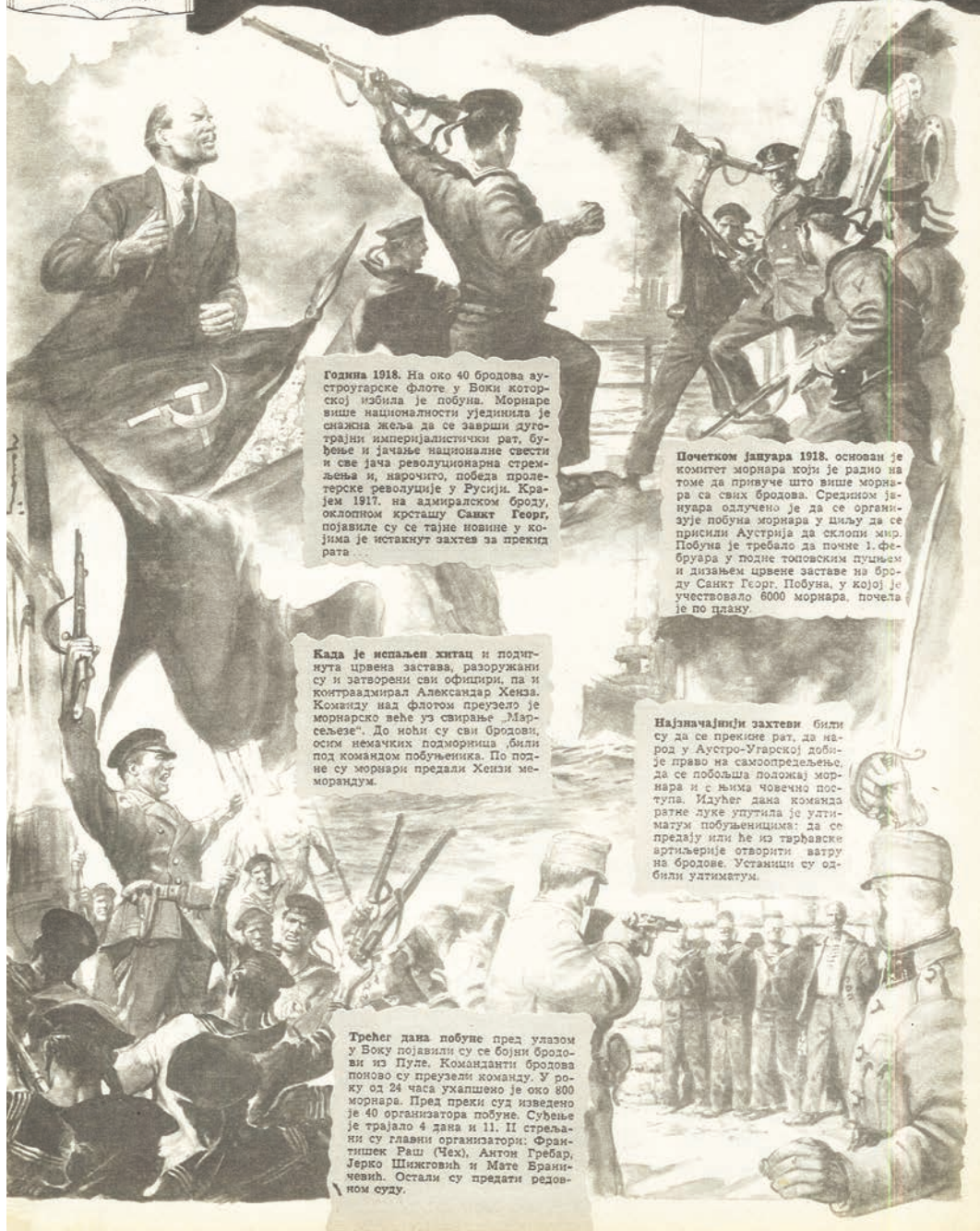
Годину 1918. На око 40 бродова аустроугарске флоте у Боки которској избила је побуна. Морнаре више националности ујединила је снажна жеља да се заврши дугогодишњи империјалистички рат, буђење и јачање националне свести и све јача револуционарна стремљења и, нарочито, победа пролетерске револуције у Русији. Крајем 1917. на адмиралском броду, оклопном крсташу Свјат Георг, појавиле су се тајне новине у којима је истакнут захтев за прекид рата.

Када је испалин житац и подигнута црвена заставица, разоружани су и затворени сви официри, па и контраадмирал Александар Хенза. Команда над флотом преузео је морнарска екипа из свирање „Марселе“. До ноћи су сви бродови, осим немачких подморница, били под командом побуњеника. По подне су морнари предали Хензи меморандум.

Трећег дана побуне пред улазом у Бокву појавили су се бојни бродови из Пуле. Команданти бродова поново су преузели команду. У року од 24 часа ухапшено је око 800 морнара. Пред преки суд изведено је 40 организатора побуне. Суђење је трајало 4 дана и 11. II стрељани су главни организатори: Франтишек Раши (Чех), Антон Гребар, Јерко Шиктовић и Мате Враничевић. Остали су предати редовном суду.

Почетком Јануара 1918. основан је комитет морнара који је радио на томе да привуче што више морнара са свих бродова. Средњом Јадрану одлучено је да се организује побуна морнара у циљу да се присили Аустрија да склопи мир. Побуна је требало да почне 1. фебруара у подне топовским пуцањем и дизањем црвене заставе на броду Свјат Георг. Побуна, у којој је учествовало 6000 морнара, почела је по плану.

Најзначајнији захтеви били су да се прекине рат, да нареду у Аустро-Угарској добије право на самoopредељење, да се побољша положај морнара и с њима човечито поступа. Иаућег дана команда ратне луке упутила је ултиматум побуњеницима: да се предају или ће из тврђавске артиљерије отворити ватру на бродове. Устаници су одбили ултиматум.

opsega, ali jakog i dramatičnog ekspresivnog naboja – 13. VII Ustanak u Crnoj Gori. Izradio je i plakate za filmove *Barba Žvane* (1949), *Šolaja* (1955) i *Konjuh planinom* (1966).

Andrija je svojevremeno smatran ljevičarem i komunistom i karakterisan je kao *teški crveni*.²⁴ Boris Gregorić ga opisuje kao partizana i anarhistu, slikara i crtača, nazivajući ga legendarnim Kotoraninom koji je trn u oku establišmenta.²⁵ Sam umjetnik je govorio: "Radio sam za komunizam! Propagirao sam ga."²⁶ Početkom pedesetih se vratio stripu i nastavio da stvara u okviru medija. Bio je značajan za renesansu i obnavljanje reputacije ove vrste izraza.

Maurovićevi partizanski stripovi bave se različitim temama. Djelo *Brodolomci na otoku Mega* tretira događaje iz 1941. godine vezane za jugoslovenski brod *Krk* i njegovo poslednje putovanje od Kejptauna do Singapura. Radnja stripa *Protiv smrti* dešava se u okupiranom gradu 1941. godine. Tekst je smješten ispod slike, a numerisana su 143 kvadrata. Bosansko selo i proljeće 1943. godine su mjesto i vrijeme priče *Rankov odred*. *Vrijeme odvažnih* je storija vezana za okupirani Zagreb 1942. godine. Za razliku od navedenih stripova *Istinite priče o malim borcima* su zbirka kratkih formi, kojoj pripadaju: *Zaslađeni benzin*, *Most je popravljen*, *Spašeno selo*, *Ruke u vis*, *Ljekovi su nabavljeni*, *Spašena žetva*, *Snalazljivi kurir*, *Bijeg iz doma* i *Uništeni plakati*. Svi pomenuti stripovi sabrani su

²⁴ Tihomir Tonković, *Strip i ideologija* u Veljko Krulčić, *Mauroviću s ljubavlju*, Vedis, Zagreb, 2009, 211.

²⁵ Boris Gregorić, *Ratni povratak „Starog Mačka“* u Veljko Krulčić, *Mauroviću s ljubavlju*, Vedis, Zagreb, 2009, 385.

²⁶ Snježana Pavičić, *Andrija Maurović – Stari Mačak u NOBi*, Muzej revolucije naroda Hrvatske, Zagreb, 1986. (letak)

Jurij, Šibenik, proljeće 1945,
ulje na platnu, 832 x 660 mm

Kolona u snijegu, Šibenik, proljeće 1945,
ulje na platnu, 540 x 812 mm

1989. godine u knjigu *Priče o odvažnim ljudima: Ratni stripovi Andrije Maurovića*. Neka od pomenutih djela su se našla i u knjizi *Hrvatski antifašistički strip* u izdanju Stripforuma iz 2012. godine.

U *Elegiji za Andriju Maurovića* crnogorskog pisca Miodraga Vukovića, posvećenoj Slavku Draginčiću i Zdravku Zupanu, piše: „On jednostavno nikad nije imao potrebu da prepisuje od drugog autora. Sva saznanja o mediju crpeo je iz sopstvenog umetničkog bića koje ga je neprekidno teralo na nova traganja.“²⁷ Tako je bilo i sa njegovim partizanskim stripovima.

Razni scenaristi pisali su tekstove za ova Maurovićeva djela, koja su objavljivana u respektabilnim listovima. Marcel Čukli je scenarista stripa *Brodolomci na otoku Mega* publikovanog u *Horizontovom zabavniku* od 8. jula do 3. decembra 1952. godine. Poslednje table ovog stripa, od 27 ukupno, dovršili su Aleksandar Marks i Ismet Ico Voljevića. Vicko Raspor je napisao tekst prema kome je Maurović nacrtao strip *Protiv smrti* u 16 tabli i 3 kaiša koji su se pojavljivali u listu *Omladina* od 9. juna do 22. septembra 1954. godine. Autori scenarija za *Rankov odred* su Mahmud Konjhodžić i Norbert Nojgebauer, a *Plavi vjesnik* objavljuje table od 22. juna do 21. septembra 1961. godine. Prema scenariju Rudija Aljinovića nastaje *Vrijeme odvažnih* publikovan u listu *Strip magazin* na 15 tabli od 6. marta do

²⁷ Миодраг Вуковић, *Цртач стрипова*, Новограф, Титоград / Подгорица, 1983 / 2008, 60. i Miodrag Vuković, *Sam među Ircima: Izabrane priče*, OKF / Zavod za udžbenike i nastavna sredstva / Nacionalna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević“ / Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje / Podgorica, 2017, 203.

12. juna 1966. godine. *Kekec* objavljuje *Istinite priče o malim borcima*, od istog scenariste, tokom 1967. i 1968. godine.

Strip *Sinovi slobode* nastao prema scenariju zasnovanom na istoimenom romanu Josipa Barkovića objavljivan je na 21 tabli u listu *Modra lasta* od 1. septembra 1968. do 1. juna 1969. godine.²⁸ Ova zbirka partizanskih stripova čini zanimljivu biblioteku.

Posebno je interesantna činjenica da je tandem Aljinović – Maurović kreirao strip nazvan *Cvijet u planini* čija radnja je smještena u vrijeme crnogorskog ustanka 1941. godine. Međutim, *Strip magazin*, za koji je djelo planirano, je ugašen, pa je ova verbo-vizuelna priča ostala samo na originalnim listovima. Pretpostavlja se da je kompletan sadržaj *Cvijet u planini* netragom nestao.²⁹

Sredinom vijeka, tačnije tokom druge polovine pedesetih godina, Maurović je crtao i za list *Front*. Uglavnom su to bila djela ratne i vojne tematike u kojima dominira njegova vanredna darovitost prikazivanja tijela u pokretu, gesta i facijalne ekspresije.

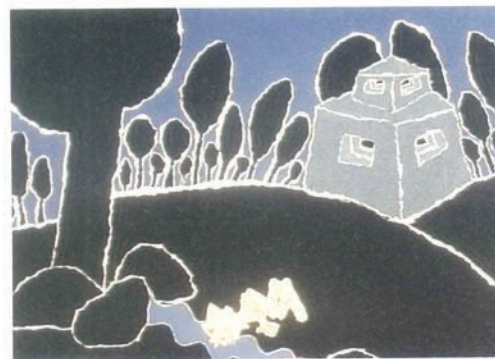
O interesovanju za dešavanja u Bokokotorskom zalivu, gdje je rođen, govori i Maurovićevo oduševljenje pobunom na palubama brodova u Boki Kotorskoj 1918. godine.³⁰ Taj istorijski događaj bio mu je neobično zanimljiv. Reakcija

²⁸ Zdravko Zupan (priredio Veljko Krulčić), *Maurović – Lobačev – Jules – Sulić*, Art 9, Zagreb, 2018, 50-52.

²⁹ Veljko Krulčić, Andrija Maurović: *Nepretenciozni genije* u Maurović, Istarska naklada, Pula, 1986, 24.

³⁰ Руди Аљиновић, *Нацртана аутобиографија*, Градац, 185-186-187, 2012, 13.

mornara bila je u skladu sa njegovom pobunjeničkom naravi i buntovničkim duhom. Jedan od interesantnih momenata iz radne biografije Andrije Maurovića je i slijed slikovnih priča nazvanih *Izlet u prošlost*. Među tim zanimljivim prikazima istorijskih tema interpretiranih na pojednoj stranici je i *Ustanak mornara* koji se pojavio 22. aprila 1968. godine u 708. broju zagrebačkog lista *Plavi vjesnik*, kao pisac teksta potpisan je A. Rudi što otkriva Rudija Aljinovića. *Politikin zabavnik* u rubrici *Iz naše istorije* objavljuje tablu *Pobuna mornara u Boki* 12. septembra 1975. godine u 1237. broju. Stranica je štampana u crno-bijeloj tehnici, a ćirilični tekst je nešto drugačiji od izvornog.

Biografija, porodična istorija i stvaralački put Dušana Vukotića su veoma zanimljivi. Njegov otac Radovan (1893-1976) je kao nekadašnji pitomac crnogorske vojske završio vojnu akademiju u Tbilisiju. Učestvovao je u Balkanskim ratovima i Prvom svjetskom ratu. Iz Bihaća je otišao na front tokom Drugog svjetskog rata, pa je zarobljen kod Gornjeg Milanovca i interniran u Osnabruk. Preživio je tri rata i dva ropstva.³¹ Dušan se priključuje NOB 1944. godine. U tom periodu radi za zidno glasilo svoje partizanske čete.³² U jednom tekstu o njemu piše: „...odlazi u partizane i tu ima prve kontakte sa scenskom umetnošću – piše skečeve, režira i glumi u pozorišnoj trupi. Nastaju i prvi kontakti s karikaturom, prilikom uređivanja zidnih i brigadnih novina.“³³ Burna sudbina porodice bila je određena turbulentnim vremenima.

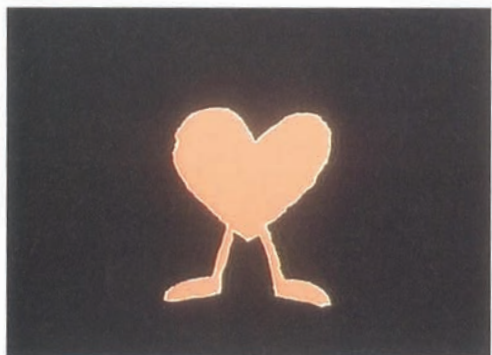
Adolescentski period života Dušana Vukotića označile su njegove iscrtane školske sveske u doba okupacije i vrijeme kada te stranice obilježavaju prikazi savezničkih aviona koji su nadlijetali Podgoricu.³⁴ Prvu karikaturu objavljuje kao dvadesetogodišnjak u beogradskom humorističkom nedjeljniku *Jež*. Ispod publikovanog rada pisalo je *Dušan Vukotić – Titograd*. Taj trenutak je smatrao jednim od najsrećnijih u

³¹ Јевто Миловић, *Разговор са Душаном Вукотићем у Умјетничка радионица: Разговори са умјетницима*, Медитеран, Будва, 1990, 49 и 50.

³² Radimir Pavičević, *Biografija / Biography* u Radimir Pavičević i dr, *Dušan Vukotić: Zaboravljeni vizionar / The Forgotten Visionary*, Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske / Skaner studio doo, Zagreb, 2014, 267.

³³ Зоран Зоковић, *Пионир и шампион цртаног филма*, Борба, 1, 2. и 3. јануар 1961.

³⁴ Никола Мајдак, *Анимирани филм у Црној Гори: Повод за размишљање у Филм и југословенско друштво на крају вијека*, Цану, Подгорица, 2000, 59.

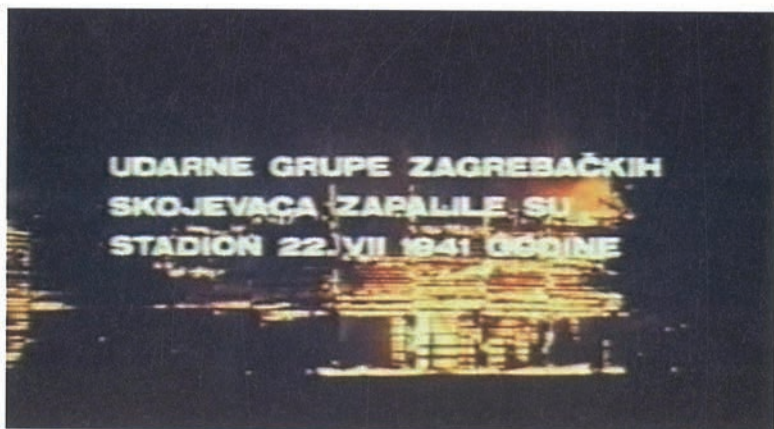

životu.³⁵ Time je ozvaničena prva javna prezentacija nekog njegovog djela u štampi za široke narodne mase.

Interesantno je da strip predstavlja svojevrsni preludijum za Vukotićevo ozbiljnije bavljenje animacijom. U stripovskoj formi koja ima nastavke, među mnoštvom kratkih nizova karikaturalnih razloženih crteža i geg stripova izdatih u zagrebačkom *Kerempuhu*, Vukotić se pojavljuje minimalističkim crtežom 1951. godine kroz epizode uglavnom od četiri vinjete u formi kaiša, krovno nazvane *Stručnjak Griša*. Najznačajniji trag u okvirima ovog medija ostavlja djelom o simbiozi kamenog i modernog doba. Strip *Špiljo i Goljo – prehistorijski ljudi*, koautorski rad scenariste Božidara Stošića i crtača Dušana Vukotića, publikovan je od 9. januara do 12. juna 1953. godine u listu *Kerempuh*. Šest decenija nakon prvobitnog objavljivanja ovo djelo se pojavilo u integralnom knjiškom izdanju kao poduhvat izdavačke kuće *Art 9*, a dio sadržaja se našao i u monografiji *Dušan Vukotić: Zaboravljeni vizionar / The Forgotten Visionary* objavljenoj 2014. godine.

Izuzetni mislilac Vukotić se stripom ne bavi samo u praktičnom smislu. U prvom dvobroju časopisa *Pegaz*, pojavio se njegov kratak tekst o stripu. Ovaj osvrt esejističkog tona obrađuje ključne tačke istorije i fenomenologije stripovskog medija. Autor izražava zahvalnost za radosti u djetinjstvu i za crtačke početke, te navodi da je iz tog svijeta nastala i

³⁵ Goran Dujaković i Veljko Krulčić, *S ljubavlju i poštovanjem / With love and respect*, Asocijacija za vizuelne umjetnosti Fenix Art / Vedis, Banja Luka / Zagreb, 2012, 18 i 20.

afirmisana zagrebačka škola animacije.³⁶ Iz jezgrovitog pregleda još jednom se čita interesovanje za vizuelizaciju teksta i pokreta kao autorova vječna insipracija.

Iz prebogatog filmskog opusa Dušana Vukotića treba izdvojiti dva posebno interesantna djela vezana za kontekst Drugog svjetskog rata. Nakon nekoliko filmova u kojima kombinuje igrani i crtano-animirani sadržaj, Vud (Vukotićev nadimak) 1975. godine snima četrnaestominutno djelo *Skakavac* bazirano na istom principu. Radnja je vezana za porodični izlet, na kojem jedan dječak uz pomoć papira i olovke oživljava mladog partizana Grgu zvanog Škakavac. U dijalogu između njih dvojice pripovijedana je dirljiva priča o ratu. *International Film Guide* 1976. godine je, o djelu zasnovanom na animaciji kolaža, objavio: „*Skakavac* Dušana Vukotića još je jedna od njegovih igrano-animiranih priča: tema je nostalgična, sjećanje na herojsko doba partizanskog ratovanja – sve viđeno očima desetogodišnjeg dječaka očaranog crtežima koje stvara i pokreće. (...) Kombinacija igranih i animiranih sekvenci vrhunski je ostvorena putem sigurne montaže i istinitosti dječakovog fantastičnog svijeta.“³⁷ Dugometražni igrani film nazvan *Akcija stadion* snimio je 1977. godine za Jadran film. Inspirisao ga je istorijski događaj iz prvih dana okupacije, kada su ustaški kvislinzi namjeravali da organizuju hrvatsku omladinu po ugledu na Hitler-jugend i po svirepim Pavelićevim vizijama naprave vojno-radne

³⁶ Душан Вукотић и др, *Троструки поздрав стрипу, и поговор том поздраву*, Пегаз, број 1 и 2, јул – децембар 1974, 4.

³⁷ Ronald Holloway u Radimir Pavićević i dr, Dušan Vukotić: *Zaboravljeni vizionar / The Forgotten Visionary*, Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske / Skaner studio doo, Zagreb, 2014, 235.

jedinice „očišćene“ od jevrejske i srpske mladeži, ali su im solidarni srednjoškolci pokvarili planove. Taj čin otpora omladine koja je stala naspram ustaškog i policijskog terora Vukotiću je bio posebno zanimljiv. Podstakao ga je osjećaj zajedništva, drugarstva, hrabrosti i odlučnosti mladih ljudi da se prkosno odupru. Rekao je: „Zainteresirao me taj događaj iz revolucionarne historije Zagreba. Sagledavao sam problem mladog čovjeka u izuzetnim okolnostima rata i okupacije, kada se mora opredijeliti, kada mora sam opstati u vremenu koje liči na ružan san.“³⁸

Ispostavilo se da je ova stavka u radnoj biografiji, jedan od tri Vukotićeva cjelovečernja filma, petnaestak godina kasnije mogla biti vrlo problematična u društvenom kontekstu u kom se našao: “Predlog da ostane i stvara u Crnoj Gori – kategorički je odbio. Porodične razloge svoje supruge je prihvatio, svjesno se izlažući riziku eventualnog političkog revanšizma zbog filma ‘Akcija stadion’ i sličnih ostvarenja.”³⁹

Kratkometražni *Skakavac* je dobio nagrade u Volgogradu, Krakovu, Tuzli i Beogradu (1975), a *Akcija stadion* na Beverli Hillsu, u Karlovim Varima, Puli, Nišu i Beogradu 1979. godine.⁴⁰ Vukotić piše i jedan tekst o interpretacijama ustanka 13. jula kroz film i televizijske forme. Osvrt završava riječima

³⁸ Иво Томљановић, *Величина човека је у опредељењу*, Борба, 24. фебруар 1977.

³⁹ Драгутин Вукотић, *Душан Вукотић (1927-1998)*, ЦАНУ, Подгорица, 2006, 47.

⁴⁰ Radomir Pavićević i dr, Dušan Vukotić: *Zaboravljeni vizionar / The Forgotten Visionary*, Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske / Skaner studio doo, Zagreb, 2014, 293-295.

Sergeja Ejzenštajna: „Istorijski film je prošlost koja traje.“⁴¹
Na komemorativnoj sjednici povodom smrti Dušana Vukotića, održanoj u Crnogorskoj akademiji nauka i umjetnosti 14. jula 1998. godine, čulo se da je Vud bio: „Crnogorac po rodu i porijeklu, Jugosloven po duši i ubjeđenju.“⁴²

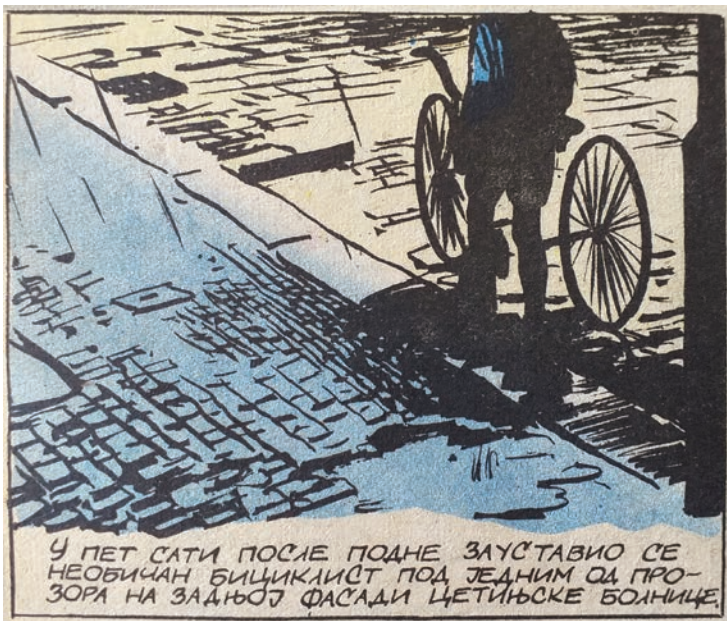
...6

Svojevremeno je prema tekstovima Dušana Danibora Lončarevića, jedan od vrsnih beogradskih strip crtača⁴³ Ratomir Ruvarac za list *Pioniri* crtao strip kaiševe *Detinjstvo i život znamenitih ljudi*. U jednoj rečenici slijeda kvadrata biografskog stripa *Veselin Masleša*, objavljenog 21. aprila 1960. godine, piše da je on učestvovao u ustanku u Crnoj Gori. Šest vinjeta, od kojih je prva prizor iz seoskog kraja, objavljeno je 29. decembra 1960. godine kao kratki biografski strip *Ivan Milutinović (1901-1944)*. Obraden je sažet životopis ovog narodnog heroja gdje piše da je rođen u crnogorskom selu Cerovicama, te da je bio marljiv đak koji je baštiniio ideju slobode. Istaknuti su momenti njegove robijaške i ratničke biografije do pogibije.

⁴¹ Душан Вукотић, *Тринаестојулски устанак у филмском стваралаштву и на тв у Тринаестојулски устанак: предмет науке и уметности*, ЦАНУ, Подгорица, 1992, 264.

⁴² Здравко Велимировић, *Душан Вукотић Вуд у Душан Вукотић 1927-1998*, ЦАНУ, Подгорица, 2005, 49.

⁴³ Zdravko Zupan, *Partizanski stripovi*, 6.

У ПЕТ САТИ ПОСЛЕ ПОДНЕ ЗАУСТАВИО СЕ НЕОБИЧАН БИЦИКЛИСТ ПОД ЈЕДНИМ ОД ПРОЗОРА НА ЗАДЊОЈ ФАСАДИ ЦЕТИЊСКЕ БОЛНИЦЕ.

"... СВИЈЕСНИ СВОЈЕ ЈЕ-
ЛИКЕ ОДГОВОРНОСТИ
И ЛЈУБАВИ ПРЕМА
НАШИМ РАНЈЕНИМ
БОРЦИМА, НАШИ
БОРЦИ IV ЦРНОГОР-
СКЕ ПРОЛЕТЕРСКЕ
БРИГАДЕ ...

Crtač Zdravko Sulić rado je čitao o različitim epohama, što mu je pomagalo da se bavi biografijama i istorijskim temama u okviru stripovskog medija. Svojevremeno je imao direktan uvid u sve *Kekecove* stripove. O tome koliko je posvećenički pristupao poslu najbolje govori podatak da je hospitalizovan po završetku biografije Save Šumanovića razbolijevši se od previše rada. Čvrsto je vjerovao da crtač mora da stalno stvara i da pronade sopstveni manir,⁴⁴ a njegov formiran stil se vidi od 123. broja lista *Kekec*. Prema scenariju Aleksandra Tadića, Sulić je nacrtao niz od šesnaest tabli stripa *Plavi mesec* objavljivanog u ovom listu sredinom 1962. godine, u čijem je fokusu životni put slavnog moreplovca Petra Želalića. Pavković ističe plemeniti grafizam crtačevih priča s početka šezdesetih,⁴⁵ a taj momentum je najviše i najraskošnije izražen baš u ovom djelu.

Antifašistički strip, kao jedan od tematskih okvira Sulićevih djela, upostavljanjem lista *Kekec*, postao je ravnopravan žanr, čije produkte su stvarali različiti autori širom jugoslovenske teritorije.⁴⁶ Priče su se odnosile na gotovo sve krajeve Jugoslavije.

Strip *Podvig* izlazi 8. decembra 1960. godine u 155. broju lista *Kekec*. Radnja se dešava u proljeće 1944. godine. Zaplet je formiran oko zarobljenog partizana kog su uhvatili Njemci i nalazi se u bolnici. Vidljive su naznake cetinjskog ambijenta,

⁴⁴ Zdravko Sulić, *Crtač mora da nađe svoj stil* u Zdravko Zupan (priređio Veljko Krulčić), *Maurović – Lobačev – Jules – Sulić*, Art9, Zagreb, 2018, 248-254.

⁴⁵ Васа Павковић, *Наш слатки стрип*, Народна књига / Алфа, Београд, 2003, 27-32.

⁴⁶ Predrag Đurić, *Neostvareni san o slobodi u Večernja akcija*, Rozencrantz, Maglić, 2012, 5.

momenti sa ulica, fasade i arhitektonski detalji. Crtež obiluje sjenkama i siluetama.

Strip *Usamljeni heroji* pojavljuje se 9. marta 1961. godine u 168. broju *Kekeca*. Djelo se bavi pogibijom Sergija Mašare i Milana Spasića – dvojice boraca koji su rađe otišli u smrt, nego priznali kapitulaciju. Obrađen je momenat kada su postali riješeni da se dignu u vazduh da neprijateljima ne bi predali brod.

Još jedna tema iz ratne istorije pojavljuje se u formi stripa pod naslovom *Zasjeda na Brajićima*. Publikovana je, na dvije *Kekecove* stranice u crno-bijeloj tehnici, 6. jula 1961. godine u broju 185. Tretira dešavanja uoči ustanka 13. jula 1941. godine kada ustanici presreću okupatore na putu Budva – Cetinje.

Strip *Heroji sa Vilića Guvna*, objavljen je u tipičnom maniru na dvije kolorne i dvije crno-bijele table, 26. oktobra 1961. godine u 201. broju lista *Kekec*. Sulić se bavio četvrtom neprijateljskom ofanzivom i odgovorom na nju, te je odao počast hrabrim crnogorskim vojnicima. Tekst završava Titovim citatom o borcima IV proleterske brigade.

Djelo *Pionir Ljubo* na stranice *Kekeca* stiže 28. decembra 1961. godine u izdanju pod rednim brojem 210. Na jednoj tabli u crno-bijeloj tehnici obrađena je priča o partizanima i četnicima smještena na Limu.

Katastrofa pod mostom izlazi iz štampe 18. januara 1962. godine kao dio 213. izdanja lista *Kekec*. Ovaj strip, takođe,

smješten u skoriju istoriju, počinje pričom o povlačenju brodova u Boku aprila 1941. godine.

Klopka se pojavljuje 19. aprila 1962. godine u izdanju lista *Kekec* pod brojem 226. Na dvije stranice stripovski je interpretirana priča o III sandžačkoj brigadi. Radnja je smještena u oktobar 1944. godine na putu između Pljevalja i Prijepolja.

Leo Korelc

Franc Rozman

Edicija *Nikad robom* pojavila se 1963. godine. Istorija je, kako kaže Dik Braun parafrizirajući misao jednog historičara, poput krvave plamene rijeke koja prosjeca put kroz vjekove.⁴⁷ Upravo putevi tih vatrenih tragova na Balkanu bili su interesantni izdavačkoj kući Dečje novine iz Gornjeg Milanovca. *Nikad robom* predstavlja sintezu historijskih stripova o prošlosti južnih Slovena. Djelima akcionog manira u dekoru prošlih epoha propagirane su rodoljubive i društvene vrijednosti.⁴⁸ Cilj je bio tretirati ukupno tlo velikog prostora i referisati na junačku prošlost svakog od ovdašnjih naroda. Kada se u obzir uzme jugoslovenski partizanski strip vjerovatno je prva asocijacija *Mirko i Slavko*. Taj serijal i žanr predstavljaju samo dio ove epohalne edicije.

Jedan od crtača stripova koji su djelom bili vezani za Narodnooslobodilačku borbu, Leo Korelc, u prvoj polovini šeste decenije XX vijeka za list *Krila armije* crta *Heroji sa Ljubinog groba* i *Diverzanti*.⁴⁹ Među njegovim stripovima ratne tematike su i: *Partizanska snalažljivost* (Lale, 1966), *Partizanske dovrtljivosti* (Lale, 1968) i *Partizan Mirko* (*Zenit*, 1969). Karikaturista i strip autor sa činom potpukovnika objavio je i nekoliko knjiga o slovenačkom pokretu otpora u Drugom svjetskom ratu.⁵⁰ „Dok budete čuli na Ljubinom Grobu pucnje naših pušaka, Nijemci neće proći. A kad toga ne bude, znajte da na njemu više nema živih proletera!“ – II četa III bataljona IV crnogorske

⁴⁷ Dik Braun u *Hogar Strašni: Najbolje od mene*, Beli put, Beograd, 2009, 6.

⁴⁸ Zoran Janjetović, *Od internacionale do komercijale: Popularna kultura u Jugoslaviji 1945-1991*, 267.

⁴⁹ Zdravko Zupan, *Vek stripa u Srbiji*, Kulturni centar / Galerija savremene umetnosti, Pančevo, 2007, 64.

⁵⁰ Iztok Sitar, *Zgodovina slovenskega stripa 1927-2017*, UMco, Ljubljana, 2017.

**NIKAD
ROBOM**

CENA 60 starih din.
0,60 novih din.

HEROJI SA LJUBIN GROBA

Broj 41

MAJ-JUNI 1943. GODINE, NA PLANINSKIM BESPUĆIMA DURMITORA, VUČEVA, MAGLIČA I ZELENGORE, PO VRLJETNIM KANJONIMA REKA TARE, PIVE ISUVTJESKE VOĐENA JE JEDNA OD...

...NAJSLAVNIJIM BITAKA U TOKU RATA. TI DANI I TA BITKA POSTALI SU LEGENDA, BESPRIMERNO HEROISTVO BORAČA JOŠ JEDNOM JE POTVRDILKO KOLIKO NAŠI NARODI ČENE SLOBODU.

OVA PRIČA JE BAKI MALI DELIĆ TE SLAVNE EPOPEJE.

3

MISLIM DA SMO
ZADATAK RAZUME
LI SVI!

JA ĆU
SA ČETOM
ZAUZETI
KOŠUTU!

JA ĆU SA
ČETOM POĆI NA
LJUBIN GROB!

NEMIRI VIŠE NISU NI POKUŠALI
DA OSVOJE LJUBIN GROB, NOĆ
JE RAZDOVJILA PROTIVNIKE.
ZADATAK JE BIO IZVRŠEN.
A MALA ČETA PROLETERA
ZAPISALA JE SVOJE IME NA
NAUSVETLIJE STRANICE
ISTORIJE ...

A TU, NA LJUBINOM GROBU OSIGURANO
JE 27 SVEŽIH HUMKI ...

KOMESARE, DRUGA
ČETA JE
SPREMA NA ...

ZELEN GORA JE PRIMILA
U SVOJA NEDRA JOŠ JEDNOG
HEROJA. NA GROBOM HRABROG
RATNIKA BOREI SU SE ...

...ZAKLELI NA OSVETU. ALI VRE-
MENA ZA OPRAŠTANJE NIJE
BILO. DRUGA ČETA TREĆEG
BATALJONA KRENULA JE KA
LJUBIN GROBU ...

GDE TI JE ČETA,
KOMANDIRE?

OSTALA JE NA LJUBINOM
GROBU. NAVEĆNOJ STRANI
ZI DOMOVINE!

KRAJ

brigade vrhovnom štabu 10. juna 1943. godine. Ako bi ove rečenice dobile stripovski pandan to bi nesumnjivo bilo Korelcovo djelo *Heroji sa Ljubin Groba* koje se integralno pojavljuje u 41. broju edicije *Nikad robom* 1966. godine.

Radnja je, naravno, vezana za vrijeme Drugog svjetskog rata i tiče se partizanskog pokreta. U prvoj vinjeti navedeni su toponimi među kojima ima i onih u Crnoj Gori. Ova verbo-vizuelna storija važna je iz perspektive stripova o partizanima. Ona je jedna u nizu interpretacija slavne ratne prošlosti, među kojima se izdvaja specifičnim crtežom.

Na prvoj tabli u dva kvadrata prikazane su planine i šume, te dva borca na straži u tom ambijentu, a crteži su praćeni tekstom o bitkama u maju i junu 1943. godine na planinskim prostorima Durmitora, Maglića, Vučeva, Zalengore i u kanjonima Tare, Pive i Sutjeske. Na dramatičnim tablama punim akcije pripovijedana je priča o borbama i ljudskim sudbinama.

Već u 46. broju edicije *Nikad robom* Korelc objavljuje strip *Sinovi neba*. Radnja je smještena u 1942. godinu i bavi se dvojicom pilota koji odlučuju da odu u partizane. Na samom kraju se otkriva njihov identitet, te čitalac saznaje da su oni zapravo pioniri jugoslovenskog ratnog vazduhoplovstva Franjo Kluz i Rudi Čajevac.

Izdanje 574. iste edicije iz 1976. godine donosi dvije teme. Tekst na naslovnoj stranici otkriva da se u sadržaju sveske nalaze prilozi o španskom borcu i narodnom heroju Veljku Kovačeviću i *35 godina ustanka naroda Crne Gore*.

Interesantno je da se u 601. broju *Nikad robom* – *Kurir* javlja strip *Smrt ga nije htjela* autora Ivica Bednjanca. Ova istinita priča o jednom čovjeku iz Kaštela bavi se borcima II dalmatinske brigade u vrijeme dok ranjenici idu prema Sutjesci.

U narednom broju Bednjanec publikuje strip *Jadranski vukovi*, a književnik Aleksa Mikić i slikar Abdulah Kozić *Prelaz preko Neretve*. Osim ubjedljivog i vještog korišćenja crno-bijelih kontrasta na 30 tabli, upečatljivo je da Mikićev i Kozićev strip ima sličnu auru i zaplete kao Korelcovo djelo o Ljubinom Grobu.

...9

Nikola Lekić se rodio u vrijeme velikih poplava u Virpazaru 1925. godine, kao prvo dijete Mitra Petrova Lekića. Tokom 1941. godine, kada je Nikola bio u šestom razredu, njegov otac je kao rezervni kapetan zarobljen i poslat u logor u Njemačku. Porodica Mitra Lekića je, nakon boravka u Bosanskom Novom i Bihaću, bila primorana da se vrati u Crnu Goru, ovog puta u Seoca. Tu se Nikola nastanio sa majkom, sestrom i bratom i postao član partizanske Seočko-krnjičke čete na čelu sa komesarom Radovanom Vojvodićem. Početkom 1942. godine je zarobljeno nekoliko članova među kojima je bio i mladi Lekić. Bio je u logorima u Albaniji i Italiji. Postao je član Bataljona *Tito* u sastavu Brigade *Antonio Gramši*. Nakon rata

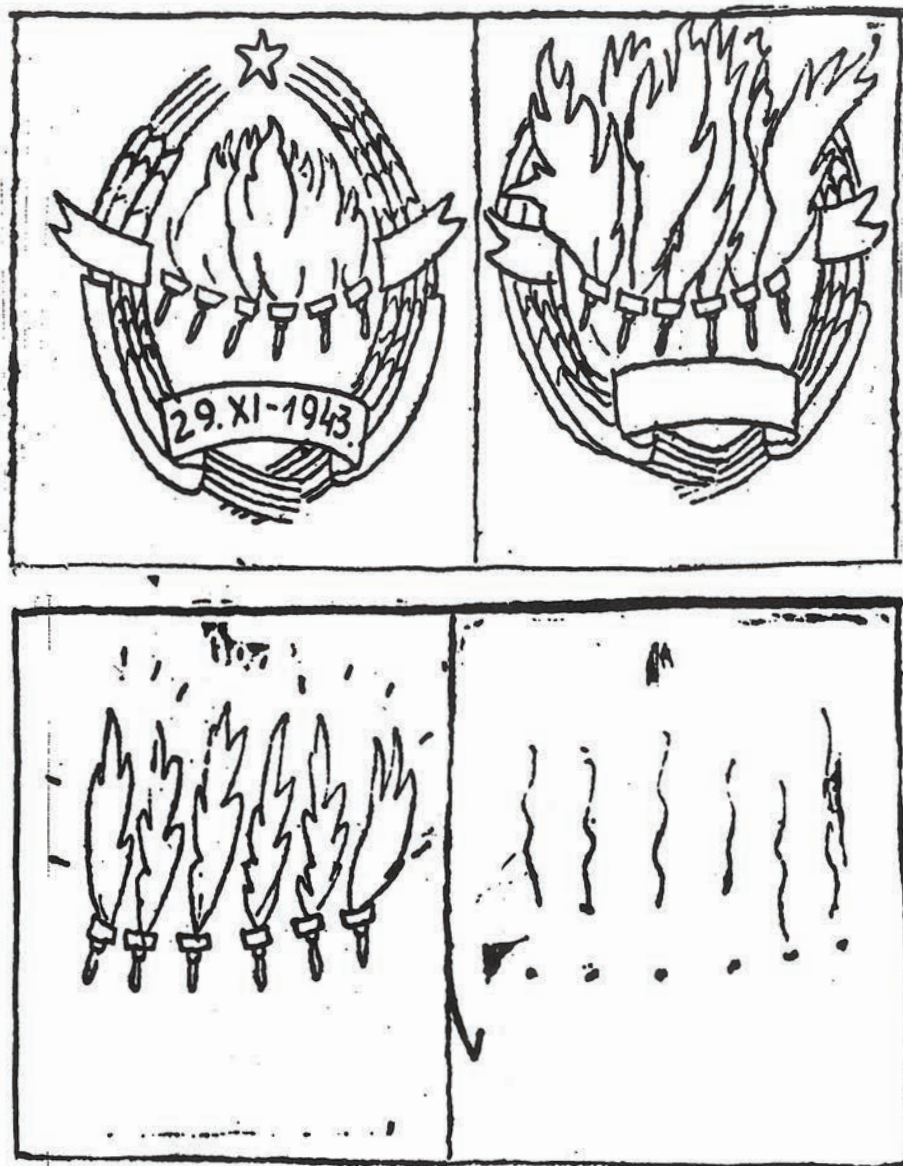
sarađivao je u brojnim listovima kao urednik ili dopisnik. Imenovao je list *Krila armije* 1948. godine. Dio kolektiva *Politike* postao je 1951. godine. Više puta je boravio u Italiji. Bio je vezan za poslanstvo u Rimu koje je 1953. godine pretvoreno u ambasadu, ili je obavljao posao dopisnika. U maju 1954. godine napisao je tekst *Crvene zvezde u tuđini*, temom vezan za partizansko groblje u selu Grumo nedaleko od Barija.⁵¹ Krajem 1957. godine postavljen je za urednika lista koji je imenovao – *Ilustrovana Politika*, a 1968. godine povjeren mu je urednički posao u *Politikinom zabavniku* sa zadatkom da osavremeni list. Tokom 1974. godine dobija poziv iz Crne Gore i ponudu da *Pobjedu* pretvori u dnevne novine. Za istu medijsku kuću pisao je *Novi primjeri čojstva i junaštva: Marko Miljanov ponovo među nama* 1978. godine. Volio je objavljivati fantastične priče pod različitim pseudonimima. Preminuo je 2000. godine.⁵² Lekić je jedna od najinteresantnijih ličnosti kulturne istorije ovih prostora u XX vijeku.

Za list *Politikin zabavnik* piše scenario stripa *Dikan*. Prvi broj ove izuzetno popularne stripovske sage o starim Slovenima, inspirisane stripovima o Asteriksu, pojavljuje se 1969. godine. Pisci su se smjenjivali, a među njima je bio i jedini crtač cijelog serijala Lazar Sredanović (1939-2022) rođen u Nikšiću, školovan u Herceg Novom, akademski obrazovan i karijerno ostvaren u Beogradu. On je u zreлом dobu živio na relaciji Beograd – Krašići. *Dikan* je jedan od simbola stripa na ovim prostorima.

⁵¹ Nikola Lekić (K. Raduš), *Kancone, špageti, kalčo i...*, 2002, 117-119.

⁵² Мириам Репич – Лекић, *Човек из своје галаксије у Лазо Средановић и Никола Лекић, Дикан: књига 2*, Информатика / Еверест медиа, Београд, 2015, 92-95.

Е — ХЕЈ ШОВЕНИ

(Жарикатура Жилка Буревича)

Crtač Živko Đurović je bio pravdoljubivi komunista – uvijek na strani ugroženih. Njegovi politički stavovi su bili čvrsti, pa je nadilazio zamke i izazove političkog novinarstva u čijim okvirima se neslućeno obreo.⁵³ Kao da je njegov karakter izazivao usud profesije.

Njegov brat Dragutin je poginuo kao devetnaestogodišnji član VI crnogorske brigade u Cerovu. Nakon tog događaja 1944. godine budući crtač se kao skojevac priključuje X crnogorskoj brigadi i učestvuje u oslobađanju Cetinja.⁵⁴ Đurovićev životni put je uzbudljiv, a njegova radna biografija obilježena je rijetkim djelima u onovremenoj Crnoj Gori.

Njegovo ime je vezano za afirmaciju karikature u crnogorskim okvirima. Tačno je da su u ovoj sferi prije njega djelovali Miloš Vušković i Ivan Lučev, ali jedino je Đurović radio sve vrijeme kao crtač primarno za ovdašnje novine. Napustivši poziv pravnika i posao u sudu, odlučio je da se za pravdu, istinu i humanost bori crtežom. Istovremeno je baštiniio jugoslovenske vrijednosti bratstva i jedinstva i zalagao se za slobodu misli. Konstantno je napredovao i usavršavao svoju liniju koja je bila pod Križanićevim i Vuškovićevim uticajem. Vremenom je njegov stil postajao sve čistiji i jednostavniji. Svoje karikature nikada nije predstavio na nekoj izložbi ili objedinio u mapu. Urođena skromnost mu

⁵³ Veljko Milatović, *Više davao nego uzimao* u Olga Perović i dr, *Živko Đurović 1927-1983.: Karikatura – crtež – sitna plastika*, Udruženje likovnih umjetnika primjenjenih umjetnosti Crne Gore, Titograd, 1986, 9.

⁵⁴ Olga Perović i dr, *Živko Đurović 1927-1983.: Karikatura – crtež – sitna plastika*, Udruženje likovnih umjetnika primjenjenih umjetnosti Crne Gore, Titograd, 1986, 129-131.

to nije dozvoljavala. O značaju njegove borbe protiv letargije i „malograđanske žabokrečine“, kroz tri decenije rada za *Pobjedu*, svjedoči i činjenica da je prvi laureat Nagrade Veljko Vlahović za životno djelo koju dodjeljuje Udruženje novinara Crne Gore.⁵⁵ To priznanje bilo je kruna bogatog stvaralačkog opusa. Činjenica da je majstor karikature i sitne plastike postao laureat ovog priznanja svjedoči o značaju njegovog umjetničkog rada. Smatra se jednim od najznačajnijih naših karikaturista, a neka od njegovih djela spadaju u sferu stripa, odnosno kratkih novinskih formi od svega nekoliko kvadrata koji imaju naraciju kompatibilnu ovom mediju.

Bio je naklonjen svakom potlačenom narodu i jasno orijentisan protiv kolonijalizma. Isto tako, i nacionalizam je smatrao vrlo problematičnom pojavom. Izgradio je autentični likovni izraz kroz koji je izražavao stavove, a predstavljao je ličnost nedvosmisleno opisanu epitetima – „humanista, antidogmata i slobodar.“⁵⁶

“Kao publicist-karikaturist Đurović je zahvatao i tretirao bezmalo sva zbivanja u Crnoj Gori, kao i mnoga u svijetu. U fokusu njegovog interesovanja bili su najviše politički događaji, međudržavni odnosi, zatim razni društveni slojevi, privredne teme, političari, pojedine ličnosti... Napadao je sebičnost, neprincipijelnost, nacionalizam, fašizam... Bavio

⁵⁵ Olga Perović, *Darovit i hrabar* u Olga Perović i dr, *Živko Đurović 1927-1983.: Karikatura – crtež – sitna plastika*, Udruženje likovnih umjetnika primjenjenih umjetnosti Crne Gore, Titograd, 1986, 11-13.

⁵⁶ Olga Perović, *Ogledi – kritike*, Centar savremene umjetnosti Crne Gore / Galerija „Most“, Podgorica, 1997, 230-231.

se šire i svjetskim aktuelnostima. U svakom njegovom radu vidi se puna informisanost, visoka intelektualnost i lucidnost."⁵⁷

⁵⁷ Nikola Vujošević, *Hroničar vremena u Memento: Crnogorska moderna umjetnost*, Centar savremene umjetnosti Crne Gore / Medeon, Podgorica, 2016, 282.

Julio Radilović – Jules bavio se ratnim temama, između ostalog, kroz stripovsku interpretaciju analognu filmskom izrazu Živorada Žike Mitrovića. Početkom šezdesetih stvorio je četiri epizode stripa *Kapetan Leši*.⁵⁸ Julesov *prevod* u vinjete nije bio puko transponovanje, već je podrazumijevao drugačije posmatranje vremena i specifičnu montažu.⁵⁹ Iako je za uzor imao film nije želio da ga kopira i ilustruje, nego je stvorio djelo prikladno stripu, a ne samo repliku uzora s velikog platna.

Sve oko nas – Enciklopedijska revija za mlade iz Zagreba u 28. broju 9. juna 1971. godine u rubrici *Slavni dani naše prošlosti* objavljuje na dvolistu strip Julija Radilovića *Prve puške: Ustanak 1941*. Sedam kolornih vinjeta sa tekstom upisanim ispod tretiraju pobunu širom jugoslovenskog prostora. Treća od njih govori o našim krajevima: „Ustanak u Crnoj Gori planuo je odjednom i takvom silinom da je desetak dana nakon napada na karabinjerske stanice u Virpazaru i Čevu bila oslobođena gotovo cijela zemlja hrabrih gorštaka.“

Strip *Partizani* bavio se položajem Jugoslavije, legendarnom partizanskom borbom, karakterno obrađivao poseban tip komandosa, a njegove smisleno zaokružene epizode bile su prije svega „lekcija svijetu iz srca Balkana“. „Radilovićev crtački osjećaj ingeniozno pogađa nove navike savremenih ljubitelja stripa.“⁶⁰ Tako njegovi *Partizani* postaju vanvremena umjetnička vrijednost koju je mnoštvo zemalja imalo prilike

⁵⁸ Veljko Krulčić, *Hrvatski poslijeratni strip*, Istarska naklada, Pula, 1984, 178.

⁵⁹ Zvonko Maković u Jules i Furtinger, *Kroz minula stoljeća*, Prosvjeta, Zagreb, 1986, 8.

⁶⁰ Igor Mandić, *Komandos kao mitska figura* u Đorđe Lebović, Marcel Čukli, i Jules Radilović, *Partizani*, Vjesnik, Zagreb, 1983, 3-6.

PRVE PUŠKE

1. U aprilskom munjevitom ratu 1941. godine trupe fašističke Njemačke, Italije, Bugarske i Mađarske okupirale su Jugoslaviju. Ali, time rat nije bio završen, prava borba je tek predstojala: okupatore i njihove domaće sluge ustaše, nedivce, četnike, bjelogardejce i druge tek su čekali teški dani. Komunistička partija Jugoslavije ostala je vjerna istinskim interesima naših naroda i odmah nakon okupacije organizirala otpor. Još nije bila ni službeno potpisana kapitulacija, a već je sredinom aprila CK KPJ osnovao svoj Vojni komitet na čelu s Josipom Brozom Titom. Otpočele su diverzije i sabotaže u gradovima i na prometnicama, prikupijalo se oružje, a zatim su stvarane partizanske grupe i odredi u koje su se osim komunisti okupljali rođoljubi i antifašistički borci. Napadom Njemačke na Sovjetski Savez, 22. juna, stvoreni su povoljni uvjeti za proširenje borbe. CK KPJ osniva Glavni štab narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije, a nekoliko dana zatim — 4. jula 1941 — održava se sjednica Politbiroa CK KPJ na kojoj se odlučuje da se od sabotaže i pojedinačnih oružanih akcija priđe na opći narodni ustanak. Ova povijesna sjednica održana je pod rukovodstvom drugu Tita, tada sekretara KPJ, u villi Vladislava Ribnikera na Dedinju u Beogradu. Na osnovi ove odluke komunisti su u svim dijelovima zemlje poveli narod na ustanak. Time je otpočeo narodnooslobodilački rat i revolucija, kojom je oslobođena zemlja i stvorena socijalistička Jugoslavija. U čast povijesne odluke od 4. jula praznike se svake godine Dan borca.

2. Prvi pucnji koji su označili početak masovnog ustanka protiv okupatora i njihovih slugu u jednom dijelu tada raskomadane Jugoslavije odjeknuli su 7. jula 1941. Ispalio ih je Zivorad (Žikica) Jovanović-Spanac u šumadijskom selu Bela Crkva na žandarmerijsku patrolu koja je namjerala rastjerati narodni zbor. Sukobom Rađevske čete Valjevskog odreda kojoj je na čelu bio Žikica i akcijama već ranije osnovanih partizanskih odreda, otpočeo je ustanak u Srbiji. Do jeseni te godine partizanske snage oslobodile su mnoge krajeve naše zemlje i žitavu Šumadiju, stvorivši tako slavnu Užičku republiku.

3. Ustanak u Crnoj Gori planuo je odjednom i takvom silinom da je desetak dana nakon napada na karabinjerske stanice u Virpezaru i Čevu bila oslobođena gotovo cijela zemlja hrabrih gorštaka. U rukama potisnutih talijanskih okupatora ostali su samo Podgorica (danasnji Titograd), Cetinje, Nikšić i Plevlje. Odluka o podizanju ustanka donesena je na sastanku Pokrajinskog komiteta KP 8. jula u Stijani Piperskoj. Ostvarilo ju je 1800 komunisti i 6000 boraca u partizanskim grupama. A kada su 13. jula u 02,30 sati odjeknuli prvi pucnji, to je bio znak da se ustanku pridruži gotovo žitav narod Crne Gore.

da vidi i doživi. Na taj način je ovaj serijal (o)značio jednu po(r)uku iz prošlosti dostojanstveno reprezentovanu svijetu.

Holandska kuća *Oberon* je tražila ratni strip čija je radnja smještena na Balkanskom poluostrvu. Manir kojim je urađen odaje duh avanturističkog serijala. Scenario za prvu eksperimentalnu epizodu bio je djelo novinara, pisca i prevodioca Zvonimira Furtingera. Interesantno je da se preko Veljka Bulajića i Hajrudina Krvavca, poznatih jugoslovenskih reditelja, stiglo do Đorđa Lebovića znanog kao homo universale.⁶¹ Upravo on će biti najznačajniji scenarista ovog ciklusa epizoda djela partizanske tematike.

Epizoda kulturnog stripa *Partizani* zvana *Sektor F-4*, nastala iz saradnje Lebovića i Radilovića, objavljena 1978. godine u holandskom listu *Eppo* kao izdanje kuće *Oberon*, tretira prostor Crne Gore u blizini granice sa Albanijom. U tkivu djela taj teren primarno determiniše mapa dijela oko Skadarskog jezera, sa naznačenim toponimima, integrisana među vinjete. Kao bitan objekat vezan za radnju ističe se Manastir Svetog Nikole na ostrvu Vranjina. Vještim crtačkim sredstvima dočaran je autentičan krajolik i podrazumijevajuće aktivnosti stanovnika tog okoliša, poput ribolova iz čuna.

Ambijent na vodi i prostor oko Jezera izabrani su za poprište dešavanja između sukobljenih strana. Treba naglasiti da se u određivanju lokaliteta duboko zalazi u geografiju ovog kraja.

⁶¹ Lejla Mehulić, *O ratu i izbjeglištvu u stripovima*, Strip revija Večernjeg lista, Zagreb, svibanj 2015, 27-28.

USTANAK 1941.

Ilustracije: Jules Radlović

4. Ljubljana — glavni grad Slovenije — bila je centar ustanka. Tu je, još 27. aprila 1941. na inicijativu Komunističke partije, osnovana Osvobodilna fronta kojoj su pristupili svi napredni i slobodoljubivi Slovenci. Time je već nekoliko tjedana nakon sloma stare Jugoslavije jasno istaknuto opredjeljenje naroda za borbu protiv njemačkih i italijanskih okupatora. I prva partizanska akcija u povodu koje se slavi Dan ustanka naroda Slovenije — napad Raziške čete na njemačku patrolu 22. jula 1941 — izvedena je u Tacnu kraj Ljubljane. Ubrzo se ustanak rasplesao i proširio na sve krajeve Slovenije.

5. Napad na ustaški kamion u Srbskom klancu i odmah zatim oslobođenje mjesta Srb u Lici 27. jula 1941. obilježili su početak masovnog oružanog ustanka u Hrvatskoj. Toga i narednih dana proširio se na čitavu Liku, Kordun, Baniju, Kninsku krajinu, gdje su partizanski odredi i narod koji im je prišao oslobodili velika područja. Ali još prije toga po cijeloj Hrvatskoj partizanske grupe, predvođene komunistima, izvršile su velik broj oružanih akcija protiv okupatora i ustaša. Među prvima je bio partizanski odred sisačkih komunista osnovan 22. juna, upravo na dan njemačkog napada na Sovjetski Savez.

6. Istoga dana kad Hrvatska, i Bosna i Hercegovina slavi Dan ustanka. U renu zoru 27. jula 1941. snažan i dobro nacrčan partizanski odred napao je ustaško-domobranksu posadu u Drvaru i poslije žestokih borbi oslobodio grad. Istog dana napadnuti su Glamoč, Bosansko Grahovo, Oštrelj i druga neprijateljska uporišta u Bosanskoj krajini. Narednog dana diže se narod Podgrmeča, a zatim na Kozari. Početak augusta donosi ustanak u okolini Sarajeva, na Romaniji i drugim krajevima Istočne Bosne, a zatim u Hercegovini. Tako su u svim krajevima naše zemlje partizanski odredi oslobodili velika područja.

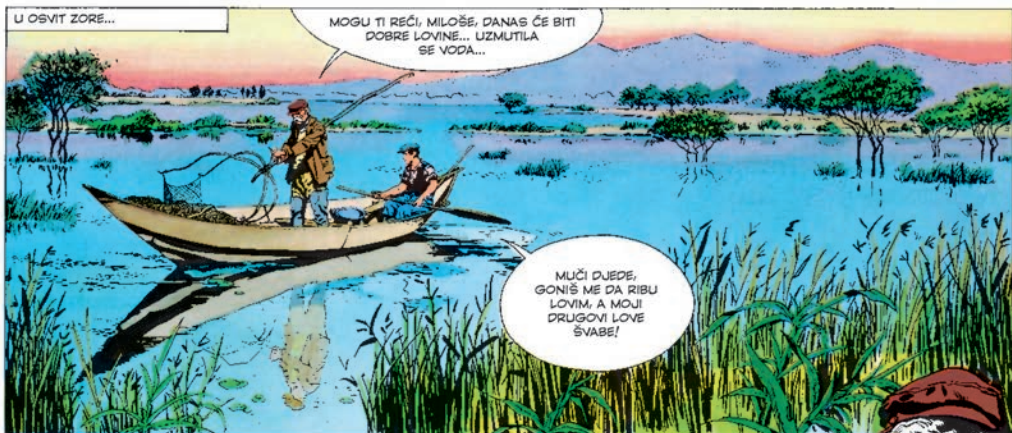
7. Do oružanog ustanka u Makedoniji dolazi kasnije nego u drugim dijelovima Jugoslavije. To zbog toga što je tadašnji sekretar Pokrajinskog komiteta KP Šatorov odbacio smjernice CK KPJ i prihvatio stav bugarske Partije da je bugarska vojska oslobodila, a ne okupirala Makedoniju. Tek kad je Šatorov smijenjen, makedonski komunisti počinju pripremati narod na borbu protiv bugarskih okupatora. Prvi partizanski odred osnovan je 11. oktobra 1941. u Prilepu. Iste noći taj je odred napao policijsku stanicu u centru svoga grada. U povodu tog događaja slavi se Dan ustanka naroda Makedonije.

U stripu koji odlikuje izvanredna smjena planova vidljivi su drveni čunovi, enterijeri kuća i kameni mostovi prikazani realistički. Mape koje prožimaju kompletan sadržaj stripa detaljnije uvode u prostore na kojima se radnja zbiva ili na koje se radnja seli.

Na geografskim kartama uvedenim u vinjete vidi se i Bokokotorski zaliv. Naime, radnja epizode *Skarabej* iz 1988/9, dijelom se dešava u okolini Herceg Novog i Kotora. Priča nosi ime misterioznog obavještajca nazvanog po svetoj bubi iz egipatskih vjerovanja. Od lokalnih mjesta pomenute su Zelenika i Bijela. Scenografija je imanentna graditeljstvu crnogorskih primorskih gradova, a najupečatljiviji arhitektonski detalj je hercegovačka Sat kula koja se pojavljuje u jednom kvadratu. Pri tumačenju djela koja potpisuje Julio Radilović, Zvonko Maković akcentuje autorovo neprimjetno izvođenje dramskih obrta. Kao manir uviđa svođenje stvarnog vremena na ključne tačke, a adekvatno tome, i prostorne udaljenosti. Tvrdi da čitalac ne primjećuje crtačeve trikove. Ta suptilnost u interpretaciji protoka vremena i seljenja iz prostora u prostor obilježava i seriju stripova *Partizani*. Jules majstorski vizuelnim sredstvima pripovijeda priču smještenu u kontekst Drugog svjetskog rata. Potencira jasnoću i preciznost crteža, a njegova režija slijedi karakter vizuelnog sadržaja.⁶² Montaža i likovnost tautološki su povezani.

Veliki je opseg Radilovićevih žanrovskih varijacija. Bavio se istorijskim temama, izviđačkim stripom, anegdotskim

⁶² Zvonko Maković u Jules i Furtinger, *Kroz minula stoljeća*, 7 i 8.

U OSVIT ZORE...

MOGU TI REĆI, MILOŠE, DANAS ĆE BITI DOBRE LOVINE... UZMUTILA SE VODA...

MUČI DJEDE, GONIŠ ME DA RIBU LOVINI, A MOJI DRUGOVI LOVE ŠVABE!

NE BRBONI, MILOŠE, MORA NETKO I TO RADITI!... TKO ĆE NAHRANITI OVA BRDAP!

DJEDE!... ŠTO JE ONO TAMO?!

VIDJE LIP ČOVJEK, OČIJU MI!

BRŽE!... ENE BEŠTVA VEĆ BRUI!

BIT ĆE DOBRO DA GA POKRIJEMO MREŽAMA!

OD JUČER STALNO NADLJEČU... DA NE TRAZE NJEGA, DJEDE?

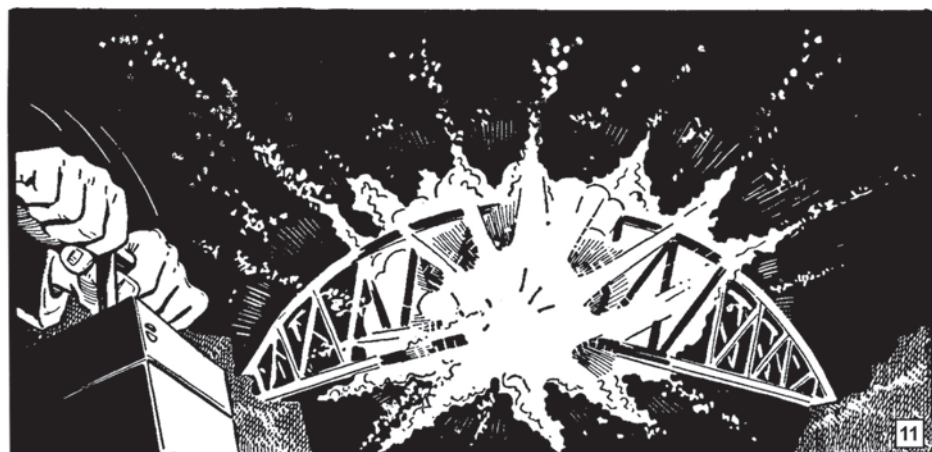
E, AKO NJEGA TRAZE, BOGUMI, NEĆE GA VIŠE NAĆ!

ŽIV JE, CRNA JADO...

pasicama, sopstvenim verzijama detektivskih priča, a u njegovom grandioznom opusu partizanski strip ima posebno mjesto. Realizovao je više djela vezanih za Drugi svjetski rat, a najbolji i najglasovitiji reprezent dijela poetike jeste upravo strip *Partizani*. U ovom serijalu je dosegao specifičan likovno-montažni sklad. Simbolička vrijednost samog naziva učinila je da djelo dobije gotovo sinoniman status u odnosu na žanrovsku odrednicu.

U pregledu stripovskog atlasa Crne Gore scene sa Skadarskog jezera i iz primorskog pojasa zauzimale bi posebno mjesto i zbog značaja serijala u kom su se našle i zbog crtača i scenariste, pa i radi samog karaktera stripa kojeg su dio. Radilovićevo majstorstvo je manifestovano i u prikazima ambijenata i radnje širom velikog jugoslovenskog prostora, gdje se uviđa još mnogo zanimljivih obrada terena i tretiranja zapleta, ali čini se da u ovom kontekstu epizode prvenstveno *Sektor F-4*, pa i *Skarabej* predstavljaju nešto posebno. Tri integrala reprintovanog stripa *Partizani* publikovala je zagrebačka izdavačka kuća Stripforum, kao i vojvođanski izdavač Rozen-crantz 2015. i 2016. godine.

Pasija crtača Ahmeta Muminovića prema istorijskim temama dovela ga je do, reklo bi se, neminovnog upliva u partizanski strip. Njegova verbo-vizuelna priča o Savi Kovačeviću ostaje kao jedna upečatljiva obrada vezana za Narodnooslobodilačku borbu.

Gotovo svaka partizanska jedinica na području Crne Gore imala je neko glasilo. Zanimljivo je da se u listu *Partizanska riječ* pojavljuje portret Save Kovačevića.⁶³ Dakle, još u ratnim danima crtežom je interpretiran lik komandanta. Znan je i rad grafičara i slikara Antona Tončija Lukatelija iz 1969. godine koji prikazuje legendarnog partizanskog borca.

Indikativno je da u sarajevskom listu *Male novine*, za koji se u kasnijem periodu najprije vezuje ime Ahmeta Muminovića, 12. juna 1958. godine izlazi tekst pod naslovom *Posljednji udar* posvećen petnaestogodišnjici bitke na Sutjesci u čijem je fokusu pogibija Save Kovačevića. Takođe, Ljubo Vučković publikuje tekst *Prepad*, praćen malom slikom, 8. maja 1967. godine u broju 563. Gligorije Mandić Gligo tekst *Komandant Sava* objavljuje 11. marta 1968. godine u 607. broju. Ti momenti se mogu povezati sa Muminovićevim stripovskim bavljenjem istom temom.

Posebno interesantna objava *Malih novina* u ovom kontekstu je bio strip *Sutjeska* scenariste inženjera Envera Ekića i crtača Vlada Vojinovića objavljen 30. maja 1966. u 514. broju. U jednoj neobičnoj vinjeti prikazan je Sava Kovačević pozicioniran na osmatračnici pred početak bitke.

⁶³ Петар Бошковић и др, *Побједа 1944 – 1984, Побједа, Титоград, 1984, 17.*

Sava KOVAČEVIĆ

ZELFOM OGRADNOM KOTLINOJ PROTICALA JE SUTJESKA. OD DRAGOS-SEDLA SPUSTALE SU SE PARTIZANSKE VEŠNICE KA VODI.

ALI NA DRUGOJ STRANI, PREMA RUCICI HRILI SU NEMACKI VOJNICI...

DVADE VOJSKE IDU JEDNA POKIM DRUGOJ. IMAJU IZMEĐU NJIH JE RIJEKA.

TRIEBA DA IZNEĐIMO SUTJESKU!

OTVARAJTE VATRU!

PARTIZANSKI BRADSKI TOPKOVI PO-STAVLJENI SU IZPOD DRAGOS-SEDLA

TOPKOVI SU PRECIJENO I USPIJESNO GADALI, STAVLJAJUĆI VATRU MEĐU NEMACKI-TELEM.

POKIM SE SPUSTIO MRAC A PARTIZANSKI TOPKOVI NISU PRESTAJALI IZESTRANJIVATI.

A SADA, JUNACI MOŽE IZVREĐEĆI! MOJAMO VREĆI RIJERU.

CITAVU DUBU NOĆ TRAJALO JE MUČNO SPUSTANJE DO RIJEKE...

PRED ZORU, OMETAJU SVAKIM NEKRETIJSKOM VATROM PARTIZANI SU USPIJELI SUTJESKU.

BORCI SU SE POVDALI POD TALASIMA, DOKOPAVALI SE ORUŽJE U STUĐENOJ POKIM, I SAVA JE SA ŠTABOM PREŠAO NA DRUGU OBALU...

POD ZAŠTITOM NARJE VATRE PIRELAJE VEC I KAMUJENICI!

A OKIMLO BJEŠEVI BOREBA, NA SVIM STRANJAMA UBITACKA VATRA STIJNE DOBIVAJUĆI I NITRALIZIRAJUĆI.

Strip *Sava Kovačević* pojavljuje se u 532. izdanju sveske *Nikad robom* iz 1975. godine. Reprintovan je u 619. broju vrlo sitnog formata sa vinjetama koje su svedene na jedva čitljive kao rekonponovani raster guste table. U ovom izdanju *Nikad robom – Kurir* iz 1978. godine pojavljuje se još jedan Muminovićev strip i po jedno djelo Branka Plavšića i Jelka Peternelja. Sva četiri imaju partizansku tematiku.

U Muminovićevom stripu dočarane su scene bitke na Sutjesci. Naglašen je izuzetno impulsivan tempo borbe. Cijeli manir podsjeća na film u kom je radnja nošena ratnim vihorom. Prikazana je i pogibija slavnog partizanskog komandanta. Naime, doslovno je crtežom dočaran događaj kada je Sava Kovačević 13. juna 1943. godine poginuo boreći se za slobodu. Nakon momenta kada drugovi stoje nad njegovim beživotnim tijelom slijedi niz scena koje aludiraju na besmrtnost. Retrospektivnim postupkom napravljen je pregled njegove ratne biografije. Akcentovane su borbe kod Grahova i na cesti Vilusi – Bileća i pobrojane i divizije odnosno brigade koje je vodio i vojska kojom je komandovao.

Komandant Sava je okarakterisan kao nepokolebljiv i neustrašiv. U ovom kratkom, ali vrlo upečatljivom stripu prikazan je onako kako je dočaran u pripovijestima i sjećanjima saboraca – kao hrabar ratnik koji je uvijek bio na prvoj liniji komandujući juriš. Kao primjer jasnog stava može poslužiti njegov poklič da će se partizani boriti do poslednjeg. Kroz scene eksplozija i pucnjeva, ispriповijedana je priča o beskompromisnom borcu. Muminovićev crtež je atmosferičan i proniče u karakter.

ЗАНИМЉИВОСТИ

НЕОБИЧАН СПОМЕНИК

У ВРХУШЕ ОСПОБАВАЊА БИХАЧА ОД 5. ДО 15. XI 1942. ГОДИНЕ, ПРЕД ОДРЖИВАЊЕ ПРВОГ ЗАСЕДАЊА АВНОУ-а, ВРХОВНИ ШТАБ...

ЗАНИМЉИВО JE DA JE TAJ ВАГОН СВЕ ДО КОНЗЕРВАЦИЈЕ И ПРЕТВАРАЊА У СПОМЕНИК БИО У УПОТРЕБИ.

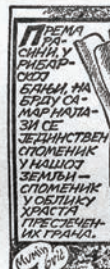
...НАРОДНОСЛОБОДИЛАЧКЕ ВОЈСКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ БИО JE СМЈЕШТЕН НА ЖЕЉЕЗНИЧКОЈ СТАЈЊИЦИ ОШТРЕЉ У ВАГОНУ ШУМСКЕ ЖЕЉЕЗНИЦЕ.

Црта и пише: Ахмет Муминовић

ЗАНИМЉИВОСТИ

ПРЕСЈЕЧЕНА МЛАДОСТ

ПРЕМА ОЈИ СИНЦИ, У РИЈЕДО-ОСЛО БРАЊИ НА БРДУ СА-МАР НАТА-ЗИ СЕ ЈЕДИНСТВЕН СПОМЕНИК У НАШОЈ ЗЕМЉИ — СПОМЕНИК УОБИЦКУ ХРАСТА ПРЕСЈЕЧЕНИК ТРАВАЛ.

ОН JE ПАО ПРИЛИКОМ НАПАДА НА НАЦИОНАЛНЕРАЈСКО УТОБИШТЕ, 12. ФЕБРУАРА 1942. ГОДИНЕ, ПУЏАЉУБИ СВОЈИМ ЛИТРАЈЕ-ЗОМ С ЈЕДНОГ ХРАСТА.

...ТО JE СПОМЕНИК МЛАДОМ КРУШЕВАЧКОМ ГИМНАЗИЈАЦИ НАРОДНОМ ХЕРОСУ ВЕЉИЧАНУ СТАНКОВИЋУ — ВЕЉИ КОРЧАГИЊИ.

Црта и пише: Ахмет Муминовић

ЗАНИМЉИВОСТИ

ПАРТИЗАНСКА МЉЕКАРА

НА ДУРМИТОРУ JE 1942. ГОДИНЕ НАДИЛА ПАРТИЗАНСКА МЉЕКАРА.

СНАБДИЈЕВАЊЕ МЉЕКОМ ОРГАНИЗОВАЛИ СУ ОКОЛНИ НАРОДНОСЛОБОДИЛАЧКИ ОДБОРИ.

У СТВАРИ МЉЕКАРА JE ФОРМИРАНА ЈОШ 1941. ГОДИНЕ, ДАЛЕКО ОДАТЛЕ, У СЕЛУ ЧУРЕЉУ, ПА JE ПРЕБАЧЕНА НА МРАТИЊЕ, А ПОТОМ НА ДУРМИТОР.

Црта и пише: Ахмет Муминовић

Zanimljivo je da se u 603. broju iste edicije nalazi tekst *Čobanče sa Zubaca* koji prenosi priču o vremenu formiranja Prvog udarnog bataljona od boraca iz Hercegovine i Crne Gore, kada je mali Obrad Milojević slušao govor Save Kovačevića.

Ahmet Muminović je i autor stripa o Petru II Petroviću Njegošu, na 4 crno-bijele table, objavljenog u 982. broju lista *Politikin zabavnik* 23. oktobra 1970. godine. Između ostalog, njegovi radovi su publikovani i u novinama *Pobjeda* tokom osamdesetih. Crtač, čija je najbolja saradnica bila supruga Zekira, stvarao je vrlo zanimljive slikovne priče nazvane *Moja domovina*. Tretirale su različite segmente jugoslovenskog prostora – od istorijskih i geografskih specifičnosti, preko kulturnog blaga, do znamenitosti biljnog i životinjskog svijeta. Autor stvara svojevrsnu kolekciju ovih riplijevskih momenata. Te specifične slikovne stranice objavljuje magazin *Strip zabavnik* čiji je prvi broj izašao 2. maja 1979. godine. Najinteresantnije je prvih šezdesetak izdanja u kojima Muminović tekstom i crtežom bilježi rijetkosti i reprezentativne interesantne činjenice iz Jugoslavije.⁶⁴ Često se autor u ciklusu *Moja domovina* osvrće na određene fakte vezane za Crnu Goru. Osim pomenutih izdanja serije crteža ispraćenih tekstom, artikulisanih na jednoj stranici koja sadrži više zasebnih segmenata odvojenih i naslovima, rubrici *Strip zabavnika* pripadaju dvije stranice na kojima fragmenti obično govore o nekoj pojedinačnoj temi, a otvoreni dvolist je imenovan zajedničkim naslovom. Isti autor je za ovaj list crtao slične forme pod nazivom *Od Vardara do Triglava* 1987. godine.

⁶⁴ R. Popovski, *Yu strip danas: Ahmet Muminović – Živim za strip*, Strip zabavnik, broj 106, Novi Sad, 1983, 3-4.

ТРИ КОМАНДОСА

ЈЕДНЕ МАРТОВСКЕ
НОЦИ 1944. БРИТАНСКИ РАТНИ
БРОД С ГРУПОМ КОМАНДОСА
ПРИЛИЖАВАО СЕ ГРЧКОМ
ОСТРВУ ПАРИКАТОС КОЈЕ ЈЕ
БИЛО ПОД НЕМАЧКОМ ОКУ-
ПАЦИЈОМ...

КАД ЈЕ БРОД ПРИШАО ОБАЛИ,
КОМАНДОСИ СУ СЕ ОКУПИЛИ У ОФИ-
ЦИРСКОЈ КАБИНИ...

ОСТРВО ЈЕ
БАЗА ТАКОВЕВА -
НИХ Е-БРОДОВА,
КОЈИ НАНОСЕ
ОГРОМНЕ ШТЕТЕ
НАШИМ КОНВОЈИМА!
МОРАМО ИХ
УНИШТИТИ!

БЕЗ И НАЗМАНЕГ ШУМА, ЧАМЦИ
СУ СПУШТАНИ У ВОДУ И ИТАЛИ
ОДРЕД ЈЕ КРЕНУО КА ОБАЛИ...

ДОБАР ЛОВ,
МОМЦИ!

АЛИ, БИЛИ СУ ЛОШЕ СРЕБЕ:
ИЗ ТАМЕ СУ СЕ УКАЗАЛЕ КОНТУРЕ
ВЕЛИКИХ БРОДОВА КОЈЕ СУ ПРАТИ-
ЛИ Е-ЧАМЦИ...

ДО СТО
ДАВОЛА...
Е-ФЛОТИЛА!

КОМАНДОСИ СУ ЗАВЕСТАЛИ КА
ОБАЛИ, НАДАЈУКИ СЕ ДА ИХ НЕМЦИ
НЕГЕ ПРИМЕТИТИ. АЛИ...

ЕНГЛЕЗИ? ПАРАД-
ТЕ ИХ? НЕКА СВИ
БРОДОВИ ОТВОРЕ
ВАТРУ!

ГРАНАТЕ ЈЕ БИЛО НЕМОГУЋЕ ИЗБЕГИ...

АААХ!

ЖЕСТОКА ПАЛБА ОСУЛА СЕ ПО ЧАМЦИМА.

ЗА САМО ДЕСЕТАК СЕКУНДИ, ГОТОВО
ЦЕО ОДРЕД БИО ЈЕ УНИШТЕН...

НИЈЕДАН
НЕ СМЕ
ОСТАТИ
ЖИВ!

List *Borba* je objavljivao Muminovićeve verbo-likovne crtice o: proizvodnji obuće, odjeće, oružja i štampanju novina u Užičkoj Republici (*Užičke radionice*, 17. septembar 1981); jednom vagonu šumske željeznice u kom je nekad bio vrhovni štab pred prvo zasijedanje AVNOJ (*Neobičan spomenik*, 21. decembar 1981); tradicionalnom školskom času u čast žrtava u Šumaricama kod Kragujevca i pozivima na mir (*Poruka protiv rata*, 7. januar 1982); oštećenom hrastu i sjećanju na narodnog heroja Velizara Stankovića – Vecu Korčagina (*Presječena mladost*, 7. mart 1982) i za ovu priču najzanimljivijoj temi – o mljekari formiranoj na Čurevu, prebačenoj na Mratinje, pa na Durmitor gdje je funkcionisala 1942. godine (*Partizanska mljekara*, 1. novembar 1981).

Verbo-vizuelnim sredstvima obrađen je dio biografije Ratka Žarića. Rad o njemu publikovan je pod naslovom *Crnogorski „Štirlic“* u reviji *YU strip*. Djelo čiji tekst potpisuje Đurica Labović, a crtež Miodrag Marković objavljeno je na 20 crno-bijelih tabli.

Scenarista Đurica Labović (1930-2004), rođen u Andrijevici, poznat je po partizanskoj literaturi. Kao dijete je učestvovao u Drugom svjetskom ratu. Interesantna činjenica iz njegove biografije jeste da je bio jedan od pisaca scenarija za film *Vrhovi Zelengore*, nagrađenog Zlatnom arenom u Puli 1976. godine. Autor je brojnih knjiga među kojima su romani *Rana na suncu* (1976), *Igmanski marš* (1978) i *Heroji Kadinjače* (1983); zbirke pripovjedaka *Oni su prezirali smrt* (1959), romansirane hronike *Heroji Ljubinog groba* (1973) i *Prokletijski lučonoša* (1985) i studija *Refleksi revolucije* (1970), *Otpor golorukih kroz logore* (1970), *Prokletijske tišine i vidici* (1972), *Prvi dani Prve proleterske* (1979) i *Tajni nevidljivi rat I-V* (1985).

Crtač Miodrag Miša Marković (1941-2012) bio je arhitekta po profesiji, autor ilustracija, skulptura, fotografija i stripa. Njegov prvi strip *Doživljaji malog Miše* objavljivan je u podlistku *Glasa omladine* od 1964. do 1968. godine. Radio je i za *Narodne novine* iz Niša. U ediciji *Nikad robom – Kurir* objavljuje najveći dio svojih stripova. U periodu od 1976. do 1979. godine nastaju stripovska djela s tematikom iz NOB: *Neustrašiva Vera*, *Legendarna Ganimete*, *Mitraljezac Zlate*, *Veseli harmonikaš*, *Radović Darinka*, *Zagreb*, *Bumerang 1941* i *Kontraobaveštajna greška*. Sa Labovićem radi stripove

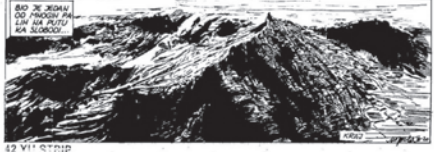
YU STRIP 37

YU STRIP 39

40 YU STRIP

42 YU STRIP

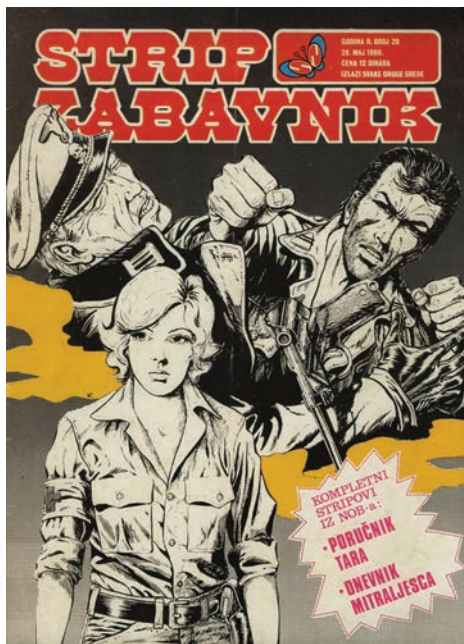
Crnogorski „Štirlic“ 1980. godine i *Operacija Avala* 1983. godine. Krajem osamdesetih za *Male novine* kreira priču *Put u likovno društvo*.⁶⁵

Strip *Crnogorski „Štirlic“* počinje širokim vinjetama koje se nižu jedna ispod druge, zatim biva fragmentiran i podijeljen na gotovo kvadratne, da bi kasnije one dobile nepravilan ritam. Crno-bijeli crtež dočarava ambijent. Upečatljive su facijalne crte koje personifikuju političke prilike i sudbinu Ratka Žarića u njima. Sam glavni akter prikazan je kao markantna figura.

Radnja se tiče Italije, Albanije i Crne Gore. Prati Ratka Žarića koji preko Skadra stiže u Podgoricu, a zatim i u Danilovgrad gdje otkriva da ima spisak italijanskih špijuna. Pošto je prebolovao tifus, završio je kod četnika koji su ga predali Italijanima. Suđeno mu je na Cetinju.

Poslednji dio stripa označavaju najinteresantnije scene prkosa i otpora. Esencija karaktera kao da je sažeta u jednom od pisama koje se pojavljuje na stranicama ove slikovno-tekstualne priče: „Sutra će me streljati, ali oni neće moći ničim da ubiju ono što se tako snažno uvrežilo u našim dušama.“ Protagonista najavljuje slobodu i slom fašizma. Svjestan da umire za ideju ostaje nepokolebljiv i odlazi uz poklič.

⁶⁵ Zdravko Zupan, *Maurović – Lobačev – Jules – Sulić*, 286.

Debitanski strip tandema Svetozar Toza Obradović (1950-2020) – Branislav Bane Kerac (1952) bio je *Poručnik Tara* objavljan od 1975. do 1979. godine. Serijal je na prvi pogled određen tematikom NOB, a zapravo sadrži elemente vesterna pod uticajem stripa *Poručnik Bluberi*. Glavni lik je koncipiran prema izgledu Klinta Istvuda. Strip je publikovan u listovima: *Zlatni kliker*, *Strip zabavnik*, *Stripoteka* i *YU strip*.⁶⁶ Inspiraciju za protagonistu Obradović je našao u ličnosti svog strica iz Pljevalja, čiji je ratni nadimak bio Tara.

Novosadski list *Neven* je obnovljen 1979. godine, a prvi urednik je bio pjesnik Miroslav Mika Antić. Izdanje pod rednim brojem 39. od 5. septembra 1980. godine na unutrašnjoj strani zadnje korice donosi crno-bijelu tablu stripa *Troje nesalomivih: Nema mleka za ratnike*. Kraj ove epizode objavljen je 9. januara 1981. godine u 57. broju da bi već u narednom 58. broju datiranom na 6. februar 1981. godine bila publikovana prva tabla druge epizode nazvana *Troje nesalomivih: Tanka crvena linija*. Kontinuitet je trajao do 12. juna 1981. godine i 76. broja.

Table ovog stripa su kasnije objavljujane u raznim listovima, poput *Yu stripa* (broj 46. od aprila 1982. i broj 55. od jula 1983) ili revije *Tik-tak*, koja je pratila ritam školskog kalendara (od 1. septembra 1987. do 15. maja 1988). Predrag Đurić notira i objavljivanje prve epizode u drugom broju *Val stripa* 1987. godine, kao i u dodatku novosadskog *Dnevnika* nazvanom *D strip* 2003. godine.⁶⁷

⁶⁶ Renato Vladimir, Bane Kerac, Mafest, Makarska, 2011, 55-56.

⁶⁷ Predrag Đurić, *Kvadrati koji govore: Tekstovi o stripovima koje smo voleli*, Modesty stripovi, Beograd, 2021, 177.

© PAN
ART
STUDIO

OPORUČNIK
Tara

CRTA: B. KERAC
TEKST: S. OBRADOVIĆ

SUSRET NA MOSTU

**ČANKA
CRVENA
LINIJA**

**Trupe
Sedamjnih**

TEKST I CRTE
S. OBRADOVIĆ
B. KERAC

Epizoda *Nema mleka za ratnike* počinje u seoskom ambijentu, a u fokusu su djeca Zvezdana i Boško. U mjesto Gornji Potok koje je prikazano kao krajolik sela sa šumarkom dolazi grupa okrutnih Njemaca. Takva situacija je režirana kao izuzetno pogodna za pojavu ključnog i najprepoznatljivijeg aktera. Naime, u odsudnom trenutku javlja se Miljan koji odmah stupanjem na scenu i prvim činom dobija status heroja. Ispostaviće se da je ovaj neustrašivi gorštak goleme i grube fizionomije jedan od najinteresantnijih likova vezanih za relaciju strip – Crna Gora. Prikazan je kao tipičan čovjek iz naroda. Odjeven je u košulju, ima naglašene brkove i crnogorsku kapu. Citira Njegoša i kune se *Cetinja mi!, Sto mu cetinjskih kubura!* i *Tako mi Drobnjaka!* Kroz divne majstorski dočarane pejzaže glavni akter borbe ulazi u otvorenu paljbu sa neprijateljima i pokazuje vještinu i snalažljivost. Šaljiv mali zaplet po kojem je epizoda dobila ime povezan je sa nerazumijevanjem tačnog značenja riječi *mleko* u odnosu na odomaćeni crnogorski izraz *varenika* i baziran je na toj razlici u terminološkoj interpretaciji.

Radnja epizode *Tanka crvena linija* počinje u jednom selu na slobodnoj teritoriji kišnog novembra 1943. godine. Na kapi robusnog Crnogorca nalazi se i petokraka a ponekad su prikazani i srp i čekić. Ponovo je akcentovan njegov govor prožet Njegoševim citatima. Sila od čovjeka demonstrira hladnokrvnost i umijeće borbe i oružjem i na šake. S druge strane, pokazuje veliku naklonost i brigu za djecu.

Scenarista crnogorskog porijekla Obradović i crtač Kerac

stvorili su lik neustrašivog i neuništivog partizanskog junaka, kog od stereotipa dijeli i dašak humora unesen u kontekst u koji je smješten. Svoju namjeru opisuju ovako: „Spojiti jednog ortodoksnog Crnogorca sa jednom gradskom klinkom i jednim ozbiljnim dečakom, a zatim ih staviti u nezgodne situacije. Cela radnja je, ustvari uzgredna radnja, a priča je zapravo o njih troje, njihovim uzajamnim odnosima. Ili, kako oni dolaze u situaciju da se uzajamno ne razumeju – kao na primer ‘varenika’ i ‘mleko’ koji imaju različita značenja kod nas i u Crnoj Gori.“⁶⁸ Spoj ovih specifičnosti govora određuje razlike zahvalne za šale kojima je prožeto djelo.

Imajući u vidu popularnost ovog stripovskog diptiha slobodno se može konstatovati da u galeriji crteža u vinjetama koji se tiču Crne Gore Miljanov lik zauzima posebno mjesto. Muzičar i pisac Nik Kejv u jednom od romana piše: „(...) ide dalje kao da iz njega zrači neko magnetno zaštitno polje, kao da je izašao sa stranica nekog stripa. Svet ga ne može dotaći.“⁶⁹ Baš tako funkcioniše protagonista ove priče. Njegova gigantska figura ukrašena detaljima nošnje kao simbolima ostaje izuzetno važna iz više razloga – zbog kvaliteta scenarija stripa, briljantnog crteža i kasnijih reprinta. Priča čiji je glavni akter nepokorni gorštak i ritmom i kreativnošću odudara i od klasičnih biografskih ili herojskih stripova vezanih za NOB. U njoj su sažeti arhetipsko junaštvo, borbenost i ratni kontekst, ali pomenute storije nadilazi svojim autentičnim šarmom i aurom težnje za oslobođenjem izraza, sa željom da se udalji

⁶⁸ Predrag Đurić, *Zlatno doba vojvođanskog stripa: 23 intervjua*, Moro / System comics / Rozencrantz, Beograd / Novi Sad, 2016, 293.

⁶⁹ Nik Kejv, *Smrt Zeke Manroa*, Evro Guinti, Beograd, 2009, 87.

od stereotipa i krutosti žanrovskog ograničenja. Zato *Troje nesalomivih* nije samo partizanski strip, već sadrži i podtekst o mentalitetskim razlikama i jednu specifičnu dozu duhovitosti i dovitljivosti. Oslobođen stega proklamovanja naglašeno ratne priče kojoj je sve podređeno, strip nadraستا i nadilazi okvire definišući je više kao kontekst nego kao suštinu.

Mitar Milošević (1924-1995) je bio jedan od učesnika ustanka u Crnoj Gori 13. jula 1941. godine kao dio Lijevoriječke čete Komskog odreda, a kasnije i borac IV proleterske brigade. Zabilježio je sjećanja na tri susreta sa Josipom Brozom – 1946, 1949. i 1951. godine. O proslavi osme godišnjice osnivanja slavne brigade kojoj je pripadao zapisao je: "Među oko trista okupljenih boraca, koji su ratovali u sastavu Četvrte proleterske brigade bilo je staraca koji su prebrodili dva svetska rata i mladih ljudi kojima je suviše rano po glavi pao mraz sedih vlasi, drugarica koje su slavno podnele sve ratničke nevolje i tek stasalih momaka, koji su u brigade došli kao dečaci."⁷⁰

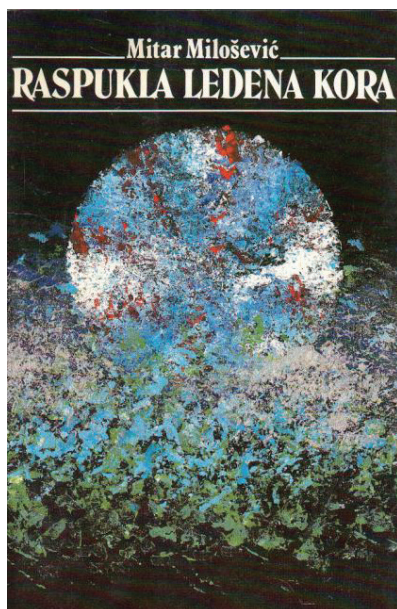
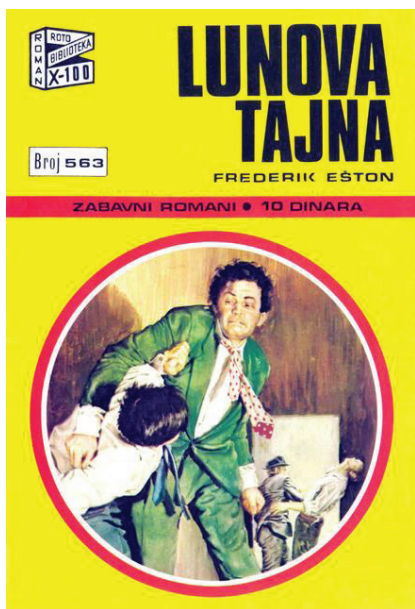
Od rata do 1953. godine bio je oficir JNA. Demobilisao se 1959. godine. Kao pisac je imao brojne pseudonime: Frederik Ešton, Moris Baskil, Miloš Nenadić, Rodžer Dunkan, Novak Tatar i Džordž Braun. Za spisateljski rad je dobio pohvale i od Veljka Vlahovića. U jednom intervjuu iz oktobra 1980. godine u Fruškogorskoj ulici u Novom Sadu govori: „Ja sam Mitar Tripkov Milošević, majka mi je od Vujisića, a rođen sam u Uvaču, Montenegro. Frederik Ešton sam postao iz nužde!“⁷¹ On je bio jedan od podzemnih književnika koji predstavljaju simptom urbane sredine.⁷² Svojevremeno su upravo ti autori pod pseudonimima bili miljenici publike jednako koliko i njihove strane kolege.⁷³ Amerikanizovani alijasi pisaca konjunkturalnih djela, osim Mitra Miloševića skrivali su i Milana

⁷⁰ Митар Милошевић, *Тренуци пред Титом*, Летопис Матице српске, година 156, књ. 425, св. 5, мај 1980, 818-819.

⁷¹ Dragan Barjaktarović <http://www.yugopapir.com/2015/12/mitar-milosevic-frederik-eston.html>

⁷² Dragan Petrović, *Rafali metaka i poljubaca*, Ritam, april 1989, 39.

⁷³ Славко Лебедински, *Домаћа мета за детективе*, Борба, 21. јун 1988.

Osmaka više znanog kao Vili Stenton. Jedan od začetnika autentične domaće varijante ovog žanra, često koketirajući sa parodijom, bio je i legendarni prevodilac stripa *Alan Ford* Nenad Briksi.⁷⁴

Milošević se temama iz Narodnooslobodilačke borbe bavio u romanima: *Komitska pećina* (1959); *Tajni pohod* (1960); *Podzemni karavan* (1960); *Ukleti ratnik* (1960. i 1965); *Tajanstveni starac* (za djecu, 1963); *Raspukla ledena kora* (za djecu i omladinu, 1978); te u noveli *Šuma plače* (1959) i zbirci priča *Iz beležnice jednog obaveštajca* (1962). Pod pseudonimom Rodžer Dunkan objavio je kriminalističke romane *Kobni plen* (1962) i *Veliki obračun* (1963), te vestern romane *Tajna starog Eskalantea* (1967) i *Merkerik* (1968).⁷⁵

Za knjigu *Raspukla ledena kora*, tada neobjavljeni rukopis, 1976. godine je nagrađen na konkursu Društva književnika Vojvodine.⁷⁶ Upečatljiv je i njegov roman *Pejakov zavet*, u kom dio uvoda glasi: „Dosta je junaka u sećanjima, pa i u knjigama, ostalo bez potpunog imena, jer za podvig, smatrali su, dovoljno im je i ono partizansko. Pažljivim čitanjem knjiga o veličanstvenim borbama za slobodu može se saznati istina. Neka i ova priča pomogne da se otkrije dubina ljudskih osećanja u danima rata i revolucije.“⁷⁷

⁷⁴ Драган Петровић, *Оштри критеријуми у оквиру жанра*, Борба, 11. децембар 1987.

⁷⁵ *Adresar pisaca i književnih prevodilaca Vojvodine*, Književna zajednica Novog Sada i Društvo književnika Vojvodine, Novi Sad, 1983, 98-100.

⁷⁶ Mitar Milošević, *Raspukla ledena kora*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1986.

⁷⁷ Mitar Milošević, *Pejakov zavet*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1986.

Njegov *Lun, kralj ponoći* najpopularniji je jugoslovenski roto-roman. Uz malo više sreće nego što je imao sa stranim izdavačima, Miloševićev *pulp-genij* demonstriran od šezdesetih vjerovatno bi postao svjetski hit.⁷⁸ Bio je pokretač biblioteka i časopisa među kojima su *Veseli svet* i *Eliksir*.⁷⁹ Vrlo je značajna njegova uloga za strip u Jugoslaviji. Naime, on je pokretač dvije silno važne edicije, *Zlatna serija* i *Lunov magnus strip za Dnevnik* 1968. godine. Obje su potrajale do 1993. godine. *Zlatna serija* je izašla u 1103 broja, od čega s Miloševićem kao urednikom od 1. do 78. izdanja. *Lunov magnus strip* je zabilježio 997 brojeva, gdje je isti čovjek radio urednički posao od 1. do 29. broja. Penzionisao se sa 50 godina.⁸⁰ Kada je početkom sedamdesetih problematizovan status određenih izdanja, nakon Kongresa kulturne akcije u Kragujevcu i donošenja više zakonskih akata, on je stao u odbranu stripa i upozorio na posljedice. U ediciji roto-romana *X-100* objavio je sedamdesetak svesaka. Želja da se iskoristi popularnost romana *Lun, kralj ponoći* navela je uredništvo *Dnevnika* da 1984. godine pokrene priču o stripu. Likove je postavio Bane Kerac. Prvo izdanje u nizu stripova pojavilo se jula 1984, a poslednje 10. februara 1987. godine. O sudbini roto-romana u inostranstvu Milošević 1983. godine kaže: „Italijanski izdavači su me odbili zbog komunističke propagande. Ja je ne vidim, ali mi se nešto uvek potkrade: moj odnos prema vlasti, prema stranim organizacijama, fašizmu... Nedavno smo Luna počeli da prevodimo i na nemački pa smo konstatovali da ne možemo sve preneti, jer su neka gledanja

⁷⁸ NoMad, *Ešton, Frederik* u Iris Adrić i dr, *Leksikon YU mitologije*, Rende / Postscriptum, Beograd / Zagreb, 2006, 129. i 130.

⁷⁹ *Умро отац Луна краља поноћи*, Борба, 20. 4. 1995.

⁸⁰ Predrag Đurić, *Kvadrati koji govore: Tekstovi o stripovima koje smo voleli*, 19, 40, 43. i 90.

suviše jugoslovenska...“⁸¹ Zanimljivo je da je već godinu kasnije *Lun* počeo dobijati stripovske verzije zaokružene u 30 svesaka. Scenaristi su bili Svetozar Toza Obradović, Petar Aladžić i Miodrag Milanović, a crtači Slavko Pejak, Marinko Lebović, Radič Mijatović, Ahmet Muminović, Petar Radičević, Stevo Maslek, Adam Čurdinjaković, Miodrag Marković i Bogdan Ljubičić.

⁸¹ Zdravko Zupan, *Vek stripa u Srbiji*, 74 i 100.

„VEĆ KRAJEM 1939. GODINE MOJ OTAC JE DOŠAO U SUKOB SA NACIONALISTIMA
NA SVOM FAKULTETU, KOJI SU, POKUŠAVALI DA NASILJEM PREKINU MIRNI ŠTRAJK STUDENATA...”

„SA DRUGOVIMA TRŠOM, BRKOM I MRŠOM ORGANIZUJE VELIKI
DECEMBARSKI PROTEST STUDENATA I RADNIKA, KAO PROTEST
ZBOG PribližAVANJA BEOGRADSKJE BURŽOAZIJE HITLERU I
MUSOLINIJU...”

„DRUG RADOJE ĐAKIĆ BRKO ODRŽAO JE
ZAPALJIV GOVOR...”

DOLE KRVAVI RAT!
DOLE SKUPOČA!
DOLE TEROR!

Crno-bijeli strip nazvan *Komunista* Predraga Đurića i Majka Galagera, objavljen u izdanju novosadske kuće Rozencrantz 2013. godine, sadrži kvadrat u kojem jedna dama na sastanku u policiji govori da je Crnogorka porijeklom sa Cetinja.

Scenarista Predrag Đurić i crtač Sabahudin Muranović 2015. godine publikuju jedan zanimljiv kolor strip za Rozencrantz. Djelo *Priče iz Jugoslavije* sadrži reference na ličnosti i prostor Crne Gore. Upečatljiv je prizor gužve ljudi sa podignutim pesnicama i govor Radoja Dakića koji je u indeksu naveden kao sindikalni i antirežimski aktivista, narodni heroj i član KPJ. Za radnju u Metohiji 1943. godine vezana je pojava Svetozara Vukmanovića Tempa, predratnog revolucionara i komuniste, narodnog heroja i društveno-političkog radnika. Od prostornih elemenata interesantan je prikaz vikendice u Baru i prizor uz more akvarelističke skromne palete.

„PROLEĆE 1943...
METHIJA...”

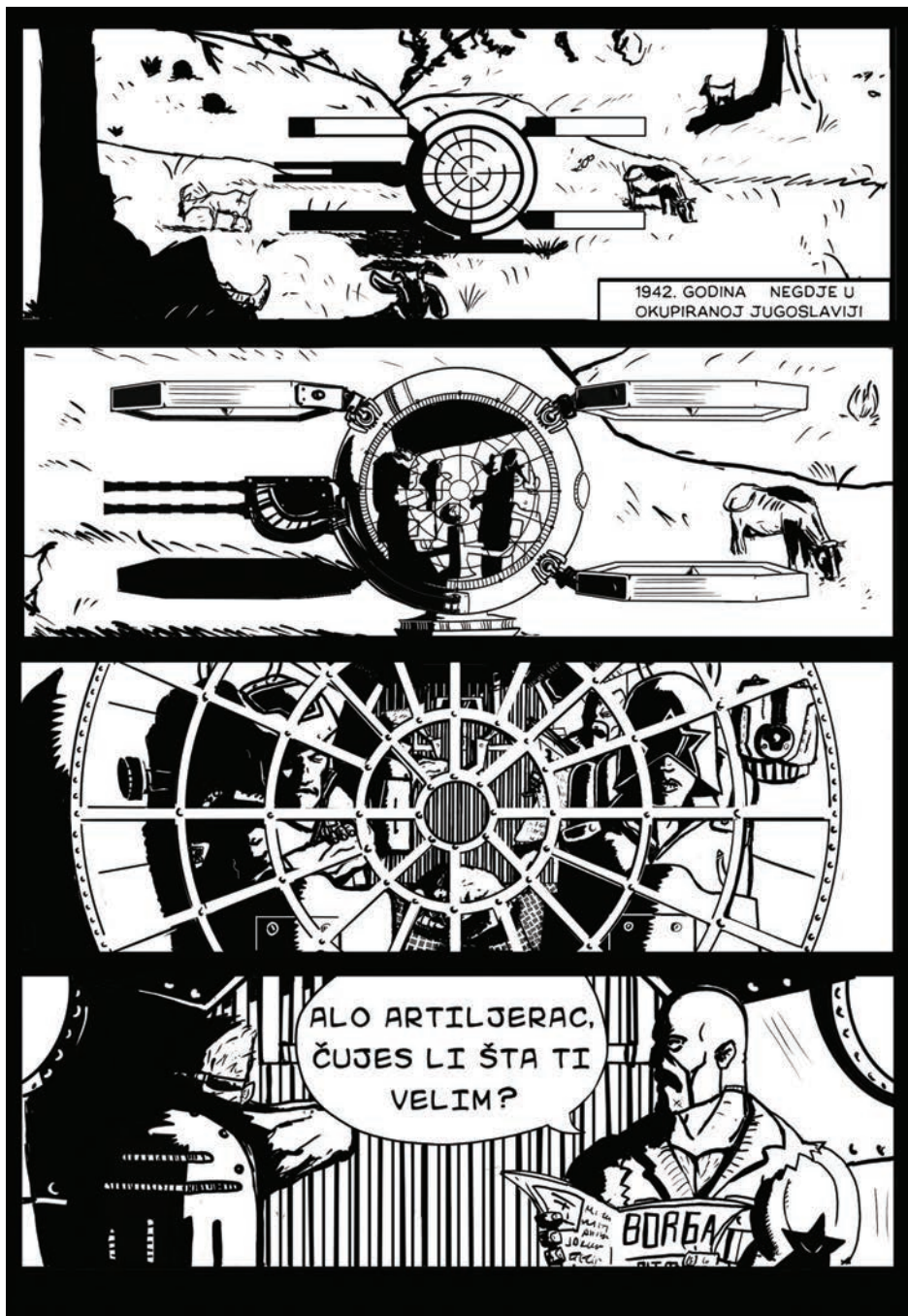
SMRT FAŠIZMU! VIDIM,
VI BAŠ BIJETE BITKE...

DRUŽE TEMPO, DRUG VLADIMIR
I DRUGARICA SABRIJA SU
PREKALJENI BORCI...

VIDIM, VIDIM...

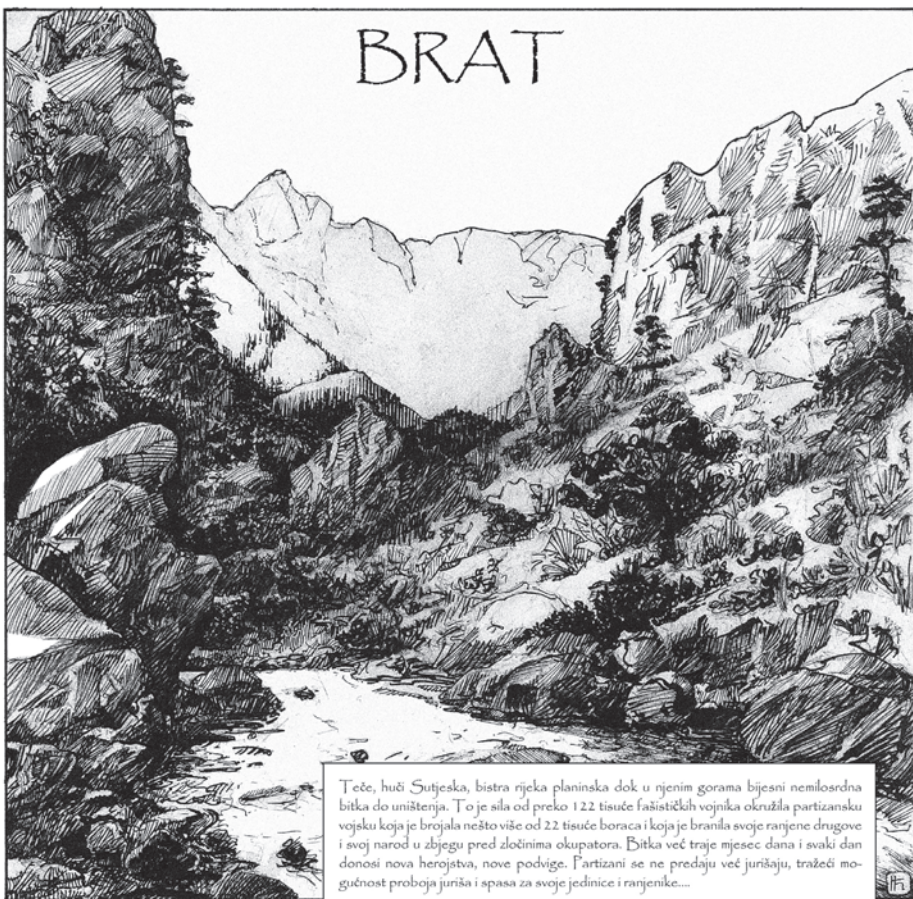
„MOG OCA JE RAT U PROLEĆE TE 1943. GODINE ZATEKAO U ODREDU 'EMIN DURAKU' ”

67

U okvirima crnogorskog stripa postoje dvije sveske autora Andrije Vujoševića (1987) iz Bara nazvane *Gvozdeni proleter* (2020) i *Sabljarka* (2021) koje se bave vremenom i tematikom NOB. Stilom koji najviše podsjeća na manir Majka Minjole tvorca stripa *Helboj*, on inscenira likove atipične za ovdašnji strip vezan za Drugi svjetski rat. Njegovi protagonisti su specifičnog superherojskog kova i imaju jasne simbole, parole i imena koji ih nedvosmisleno definišu.

Teče, hući Sutjeska, bistra rijeka planinska dok u njenim gorama bijesni nemilosrdna bitka do uništenja. To je sila od preko 122 tisuće fašističkih vojnika okružila partizansku vojsku koja je brojala nešto više od 22 tisuće boraca i koja je branila svoje ranjene drugove i svoj narod u zbjegu pred zločinima okupatora. Bitka već traje mjesec dana i svaki dan donosi nova herojstva, nove podvige. Partizani se ne predaju već jurišaju, tražeći mogućnost proboja juriša i spasa za svoje jedinice i ranjenike...

DALMATINCI S BARA PORUČUJU SVOME VRHOVNOM KOMANDANTU USRED HEROJSKOG BOJA: IZGUBILI SMO DVIJE TREĆINE LJUDSTVA, ALI RAČUNAJTE NA NAS KAO DA SMO U PUNOM SASTAVU!

DOK ČUJETE PUCNJAVU NA LJUBINU GROBU, ZNAJTE DA SU TAMO ŽIVI I DA SE BORE PROLETERII ŠALJU PORUKU CRNOGORSKI RATNICI SVOM VRHOVNOM KOMANDANTU.

Dani su to velikog herojstva, ponosa i ljudskosti, koju su ti veličanstveni ratnici izvukli iz srca, života i daha i dali za vječnost.

U tim brdima junaka ostalo je preko sedam hiljada boraca, djece daleko od kuće na vječnoj straži heroja, za sva vremena i svemu unatoč.

Novinar i književnik Milko Peko (1963), rođen je u Splitu, a živi u Gracu na moru. Od 1982. godine bavi se pisanjem kao novinar i književnik. Objavio je romane: *Let galebova*, *Grački boj*, *Argon Drvenički*, *Ljubav kneza Kostanića*, *Neretvanski ratnik i Brat*; zbirke kratke proze *Priče južnog vjetra* i *Kameni mulji* i zbirke poezije *Mojim ljudima*, *Gradac iznad svega* i *Naša Dalmacija*. Knjigu *Junakinje rata od Moreje* publikovao je 2016. godine. Potpisuje strip scenarija: *Neretljanski ratnik* (Boris Talijančić), *Trešnja* (Branko Ricov), *Posljednja granica* (Boris Talijančić), dva albuma historijskog serijala *Ponos ratnika* pod nazivom *Ljudevit* i *Vjetrovi zla* (Boris Talijančić), *Jomar neustrašivi* i *Tajna bijele planine* (Vladimir Davidenko), *Cinco i Sonky – Mačka zvana Hana* (Darko Kreč), *Pipun i Ajka sa Čardaka* (Miodrag Mikica Ivanović), *Tajna bijele planine* (Vladimir Davidenko), treći dio *Posljednja granica – Tragovi u snijegu* (Bernard Kole). Hercegnovski likovni umjetnik Nikola Ćurčin (1971) studirao je Fakultet likovnih umjetnosti na Cetinju. Imao je 13 samostalnih likovnih izložbi, učestvovao na 8 grupnih izložbi i na 2 likovne kolonije. Ilustrator je knjiga i plakata za pozorišne predstave. Objavljivao je u časopisima *Prijatelj*, *Grafiti* i *Zona 9*. Osnivač je Hercegnovskog strip festivala i predavač na školi crtanja, slikanja i stripa u Herceg Novom.⁸²

Crno-bijeli strip *Brat*, nastao u jesen 2022. godine iz koautorstva Milka Peka i Nikole Ćurčina, predstavlja vrlo kvalitetnu i posebno zanimljivu interpretaciju ratne prošlosti. Na 18 tabli kroz scene u pejzažima i krupne planove vrsni crtač je dočarao životnu dramu, demonstrirajući raskoš svog

⁸² Milko Peko, *Brat: povijesni roman*, Općina Gradac, 2022, 208-211.

grafizma. Šume, šipražje i površina vode ambijenti su zbivanja ljudskih sudbina, koje se prepliću u Pekovom pisanju, a Ćurčin ih majstorski dočarava atmosferskim crtežom. U posljednjoj vinjeti na prvoj tabli je i ekspresivni prikaz lika crnogorskog ratnika, jedan od najupečatljivijih detalja ovog djela. Prihod od prodaje izdanja romana *Brat*, u skupu kog je i istoimeni strip, namjenjen je za obnovu spomenika Antuna Augustinčića u mjestu Gradac.

...19

Slobodan Bobo Lalović (1976), strip crtač iz Podgorice, objavio je ilustraciju *El Comadante* – partizana sa šmajserom i natpis *Sutjeska river, june 1943.* u izdanju pod naslovom *Prvo titogradsko stripovanje*, publikovanom u zimu 2023. godine kao dodatak lista *Pobjeda*.

Fakti uvršteni u ovaj odabir predstavljaju pobrojane crtice istrgnute iz životnih iskustava i stvaralačkih biografija autora. Izdvojeni su oni koji su bili učesnici Drugog svjetskog rata, uz napomene vezane za njihovo vrijeme provedeno u Crnoj Gori, kao i rad u sferi stripa ili veze sa medijem. Takođe, ova selekcija činjenica podrazumijeva i djela autora u kojima su istaknuti određeni momenti vezani za kontekst NOB, a koji na neki način tangiraju prostor ili ljude iz Crne Gore. Detalji iz životnih i umjetničkih referenci zbirno govore o jednom prostoru, jednom mediju i jednom dobu, iako često nijesu sinhronizovani u vremenima vojevanja i stvaranja. Iskrene, povremeni izleti ili životni putevi govore o ovoj vezi oslonjenoj na tri zajedničke baze. Istaknute su situacije i akcentovani djelovi stvaralačkih opusa u skladu sa tematikom i oni zajedno tvore svojevrsnu zbirku priča o tlu koje je bilo kolijevka, dom, utočište ili inspiracija, a to tlo je valjalo braniti ili o njegovoj borbi prenijeti glas kroz strip. Evokacija partizanskih trenutaka, tretirana kroz akcentovan period proveden na frontu ili kroz reference na verbo-vizuelne pasaže, fragmentiranim tekstom uspostavlja značajne tačke jedne mape. Jovan Popović je juna 1939. godine u beogradskom časopisu *Umetnost i kritika*, čiji je kourednik bio jedan pjesnik, digao glas protiv stripa.⁸³ Taj pjesnik je svojevremeno zapisao: „Mjerom za prostor jednospratni ne izmjeri zemlju – gorostasni spomenik junaštva i slobode!”⁸⁴

⁸³ Zdravko Zupan, *Vek stripa u Srbiji*, 30.

⁸⁴ Radovan Zogović, *Prkosne strofe u Ljudi*, Komunist, Beograd, 1969, 339.

Andrija Maurović

**Dušan
Vukotić**

Miloš Vušković

**Živko
Đurović**

**Zdravko
Sulić**

Julio Radilović
Jules

**Ahmet
Muminović**

BIOGRAFIJE

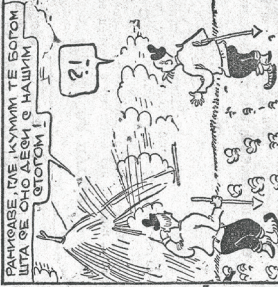

Miloš Vušković je rođen 1900. godine na Cetinju. Dio Prvog svjetskog rata provodi u internaciji u Beču. Kao mladić uči slikarstvo u Beogradu i boravi u Beču. Prvi put izlaže radove na Cetinju 1921. godine. Od 1926. do 1933. godine bio je profesor crtanja u Realnoj gimnaziji u Pančevu, a potom i u Zemunskoj gimnaziji i Prvoj muškoj gimnaziji u Beogradu. U Crnu Goru se vratio 1948. godine i prvo je obavljao posao direktora Umjetničke škole u Herceg Novom, a zatim i direktora Umjetničke galerije na Cetinju. Smatra se rodonačelnikom crnogorske karikature. Samostalno je izlagao u Falunu u Švedskoj, u Beogradu i širom Crne Gore. Svojevremeno je bio član likovne grupe *Oblik*. Učestvovao je na kolektivnim izložbama širom svijeta. Dobitnik je *Politikine nagrade* za slikarstvo 1933. godine na jesenjoj izložbi u Beogradu, zatim je postao laureat *Nagrade Udruženja likovnih umjetnika Jugoslavije* za portret 1935. godine. Dobitnik je *Trinaestojulske nagrade* 1963. godine, a dobija i *Nagradu AVNOJ* 1971. godine. Redovni član Društva za nauku i umjetnost Crne Gore osnovanog 1971. godine (kasnije CANU od 1976) postao je 1973. godine. Preminuo je u rodnom gradu 1975. godine.

Ljiljana Zeković, *Miloš Vušković 1900-1975*, Narodni muzej Crne Gore, Cetinje, 2010.

ПУТЕШЕСТВИЈЕ МОЦИНО И КРЦУНОВО ПО НАШИМ КРАЈЕВИМА

МОЦА
И
КРЦУН
НАСТАВЉАЈУ
ПУТ
ЗА
ЦРНУ
ГОРУ

РАМКАЈЕ ПДЕ БУММИ ТЕ БОТОМ
ШТА СЕ СТОТОМ!

У РАВНИЦИ НАД НАМ СПАСА ЧИРЕ
ПРОМ МОЛО, ПОРЕД ОНОГ ЕТОГА
ПА, ПОСЛИМЕ ЗАКДИ ХЗ КАМБУРУ
НЕ ВИ ЛИ СЕ ЈАДНИ УСТАВИНИ!

ТА, Х ЗА БИ, И ЈОШ КАКО СМО
САМО ЧАД БИЛИ СМО БЕРА
ДА ФУРТ ЧОКИМ А ОМ КУРТОРА
СТРЕПМО СЕ ДО ПРЕСТА БРЕВА

НАДМА МЕ МНОГО УСТРАШЛАМА
ПРЕКО ГАБЕРИ НА МАКСИВЕ ФИЧКА
СТАЊИ МАЛО, ДА СЕ ОДНОРИМО!

ЗЛОТ ОВО СИДЕЊУМ ОА ШОРА
НИКОМ ХТЕМ... АМ! КАД БИТИ МОРА
ОА ПЛОРА ТО НЕ НЕУЗВЕНО
ТУМЕ МОТОР ДА УМ ПАСЕ СЕНО!

КА' С ЛИТИМЕ ДА ОАМ ДОСЈЕ ПЛО
ИДИОМБЕР САМ СЕЗДА ПО ТРИЕН!

ПРЕДМЦИ МУ КОЈУ ОА ТИК МИЦА
ДА КО ВИ СЕ СПРАВА УТУЛИМА!

НАТРАШКА СЕ ОА ТЕ СМАХУРКИЕ!
КУА МЕ БОЖИШ ДАБОМБЕРМ ПУТЕМ?

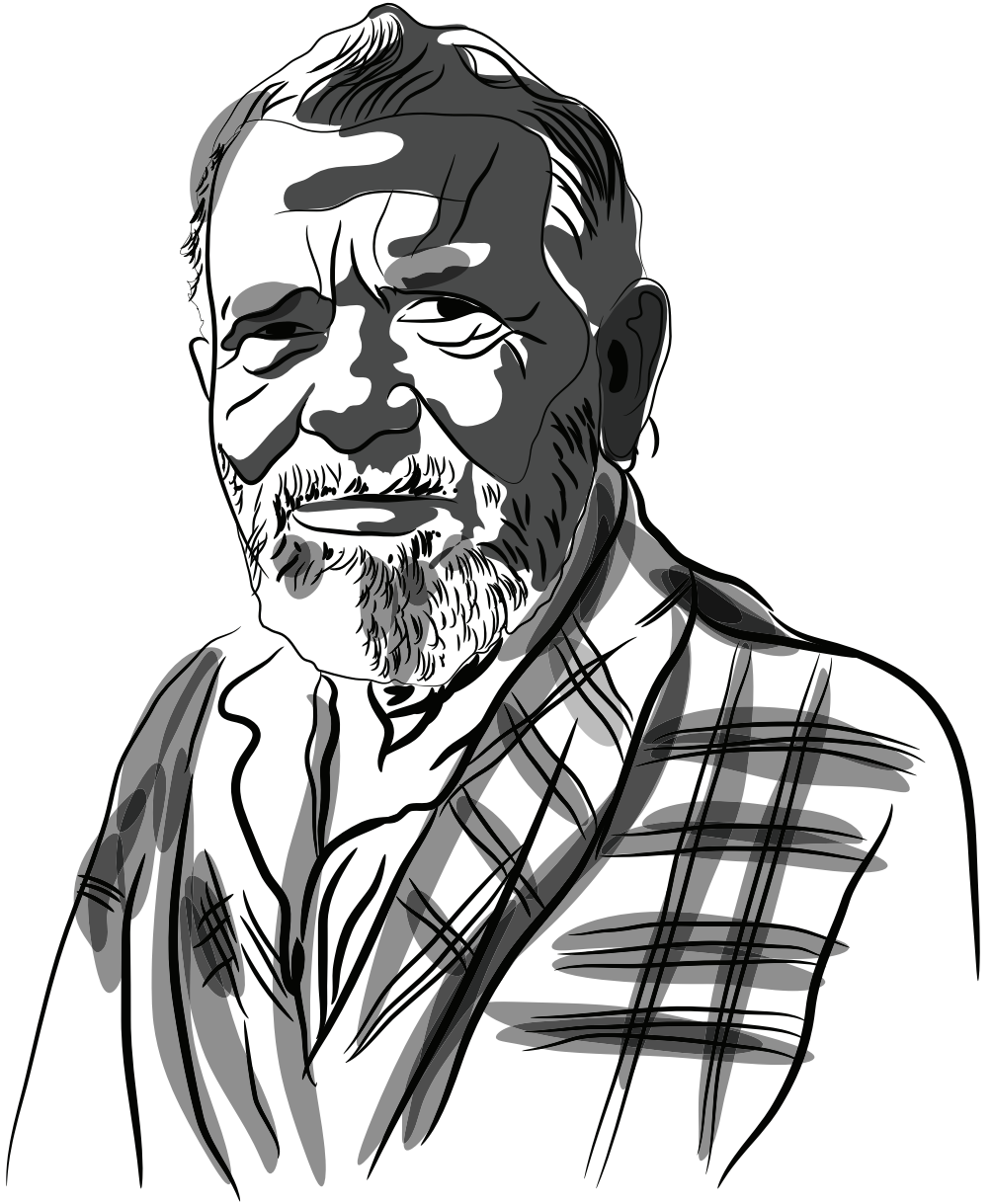
БРИВИ СОСЈЕ ПИДЕСМО ПОВЕДА
ДА ХАРМО СМАЈУ И СВЕНО!

А ТЕК ШТА ХУ ДА ЗА РУКЕ НАСТИ
МИСАМО САМ ДА НЕУ ОТАСТИ!

НЕ ТРЕБАМО НИШТА
ПОЧКАТИ
НА БРЕГУ ОВО ПА РЕ БЕК
ОАМ СТАТИ!

САД МЕ МАНИ,
БЕЖЕ ДАБО ДРНИ
ВУМАШ И ОАМ МОТОР
ЈЕ СВЕ БРИКИ!

Andrija Maurović je rođen 1901. godine u mjestu Muo na današnjem crnogorskom primorju. Djetinjstvo i ranu mladost provodi uglavnom u Dubrovniku. U svijet stripa ulazi 1935. godine djelom *Vjerenica mača*. U predratnom periodu stvara izuzetno značajne stripove među kojima su: *Podzemna carica* (1935), *Trojica u mraku* (1936), *Sedma žrtva* (1936), *Lutalica Chagos* (1936/7) i *Posljednja pustolovina Starog Mačka* (1937/8). Tokom rata publikuje djela kao što su *Grob u prašumi* (1943/4), *Seoba Hrvata* (1943) - *Knez Radoslav* (1943/4). Nakon Drugog svjetskog rata crta stripove: *Meksikanac* (1951), *Cvijet u kamenu* (1952), *Kišova zagonetka* (1960), *Biser zla* (1960/1), *Ukleti brod* (1960/1), *Grička vještica* (1960/3), *Djevojka sa Sijere* (1961), *Uglomi gospodar pećine* (1961/2), *Čuvaj se senjske ruke* (1962/3), *Brod buntovnika* (1963/4), *Posljednja petorica* (1964), *Tajanstveni kapetan* (1965), *Blago Fatahive* (1967/8) i dr. Cijeli poslijeratni period života Maurović provodi u Zagrebu. Preminuo je 1981. godine. Sahranjen je na groblju Miroševac, a njegovi posmrtni ostaci su preneseni na Mirogoj 1990. godine. Republika Hrvatska je u čast stogodišnjice od njegovog rođenja 2001. godine plasirala poštansku markicu sa prikazom Crnog Jahača, jednog od bitnijih Majstorovih protagonista. Arsen Dedić mu je posvetio pjesmu *Trojica u mraku*, muzička grupa Aerodrom snimila je album istovjetnog naslova, a Miodrag Vuković je u njegovu čast objavio zbirku poezije *Crtač stripova*. Utemeljene su i nagrade ljubljanskog društva Klub devete umjetnosti – *Andrija* 1978. godine i Udruge za očuvanje baštine i popularizaciju hrvatskog stripa – *Andrija Maurović* za životno djelo 2009. godine, na inicijativu Veljka Krulčića jednog od najznačajnijih priređivača reprinta i knjiga i tumača njegovih stripova.

Slavko Draginčić i Zdravko Zupan, *Istorija jugoslovenskog stripa 1*, Forum-Marketprint, Novi Sad, 1986.
Veljko Krulčić, *Andrija Maurović: Nepretenciozni genije u Maurović*, Istarska naklada, Pula, 1986, 7-26.
Aleksandar Vojinović, *Andrija Maurović: Prorok apokalipse*, Profil internacional, Zagreb, 2007.
Zdravko Zupan (priredio Veljko Krulčić), *Maurović – Lobačev – Jules – Sulić*, Art 9, Zagreb, 2018.

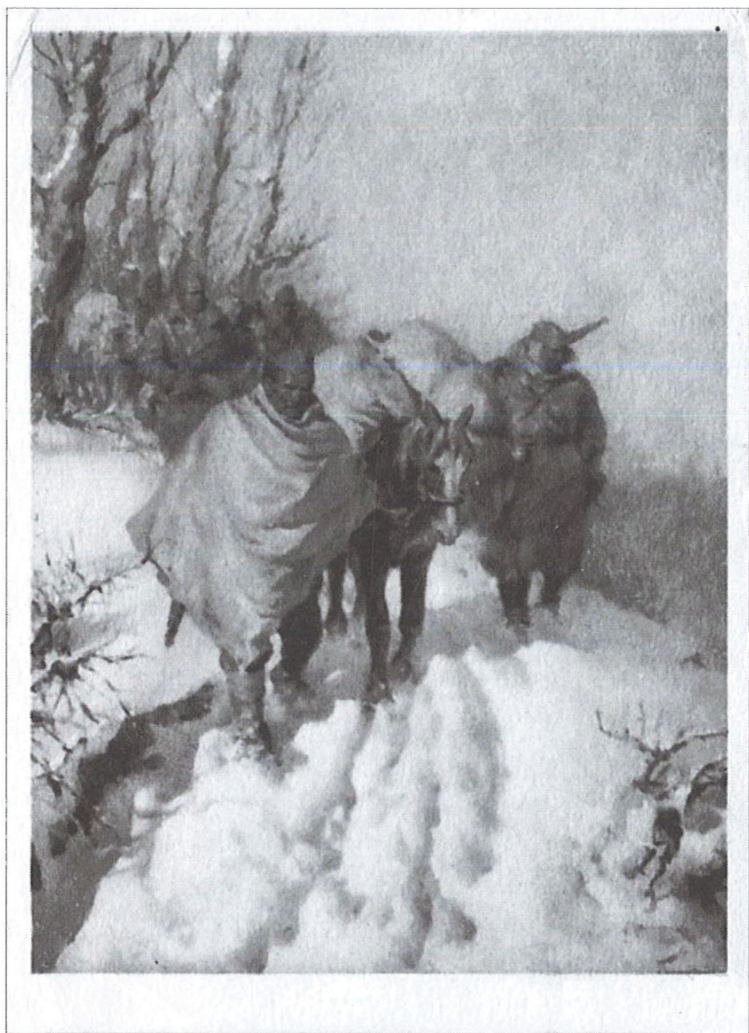

Kolona, Vrnograč, 1944/45.
tuš, pero, 208 x 298 mm

Konjanici iz Štaba 8. divizije,
zapadna Bosna, 1944/45.
tuš, tina, pero, ugljen, 294 x 394 mm

IZLET U PROŠLOST pohorski bataljon

Onoga jantara 1943. oti-
gleda se jedne od najpregrušnijih
ali i najtežih epizoda naše
narodnooslobodilačke borbe.
Tog dana reše svoje pa za-
svjedeno partizansko Feburje
zavladati se se dupe kolona nje-
mačkih vojnika, policije i ve-
romona - domaćih izdajnika.

U partizanskom logoru bilo
je samo 57 boraca, od toga
deset drugarica. Uklonjeni u
svojim samostanima, zaklonjeni
iza koljena i drveća, partizani
su prihvatili borbu, iako je na-
poljnjaka bilo gubavco dvestaset
pula vira. Mnogo pobornika ju-
rta odjednom je zaštrihalo od
minebocka vatre, baštinje
vrtanata i mlitvajen...

Borba je bila teška i bijeli,
vojvodi pobornici obrzo se su
svoga mjestu izvrateno od ka-
vi. Komandant Grega i njegovu
mladu ženu Katarinu, dvestaset
jednopoljnjaka kameasur Jola,
svoni bratovi Altoni šerbi su
svoji dva vira, gubavco dječa-
ka, borili su se kao ogarjeni
lovari, ali su podali jedan su
drugim...

Ostalo je samo još petnaes-
tak živih. »Pradajle se, nečemo
nikoga ubiti!« - vikao je nje-
mački komandant. Partizani su
odgovorili pjevanom. Kadje će
izgubiti da preživljaju, nego
da se predaju! i nerovnaprav-
no koriste se ostacima...

Posljednji preživjeli pokušali
su se probiti iz okruženja. Ali na-
prizastajući ženi svoj bio, je na-
vriše šerbi i brati. Vukao da se
ne mogu prebiti, posljednji pre-
živjeli sami su pucali na sebe
podjednako ushićenom. Tako je
u haubi koja je trajala samo
dva i pol sata jamački ispravio
čisti Feburjski bataljon.
A. RUDI - A. MAUROVIC

Zdravko Sulić je rođen 1925. godine u Vršcu. Studirao je arhitekturu, a u svijet stripa je ušao kada se listu *Kekec* javila potreba za crtačima. Najpoznatiji trag u okvirima stripovskog medija ostavio je djelima *Plavi mesec*, *Crveni konjanik*, *Strelac gorostas*, *Trg robova*, *Mladi ilegalci* i *Hajduk Veljko*. Dobitnik je Nagrade *Andrija* 1980. godine. Osim stripova objavljivao je i ilustracije vezane za istorijske teme. Preminuo je 1989. godine u Beogradu.

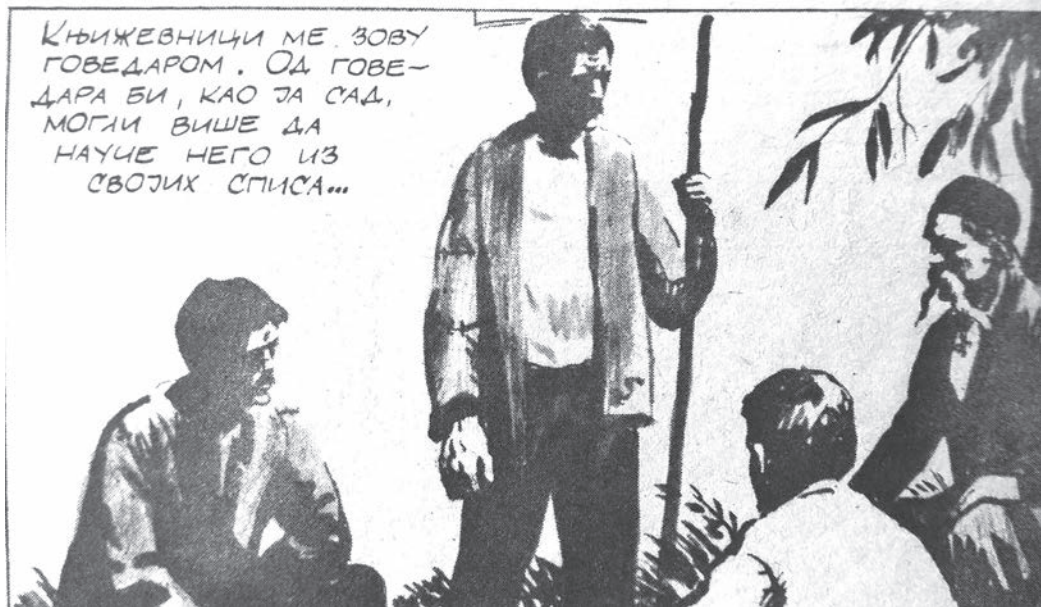
Васа Павковић, *Наши слатки стрип*, Народна књига / Алфа, Београд, 2003, 27-32.

Zdravko Sulić, *Crtač mora da nađe svoj stil* u Zdravko Zupan (priredio Veljko Krulčić), *Maurović – Lobačev – Jules – Sulić*, Art9, Zagreb, 2018, 248-254.

https://www.lambiek.net/artists/s/sulic_zdravko.htm

После пута по Црној Гори и Славонији
стигао је у Хрватско Загорје ...

Књижевници ме зову
Говедаром. Од Гове-
дара би, као ја сад,
могли више да
науче него из
својих списа...

Živko Đurović je rođen 1927. godine u Prištini. Školovanje je započeo u Valjevu, nastavio na Cetinju gdje je i maturirao, a završio na Pravnom fakultetu u Beogradu 1951. godine. Odustao je brzo od karijere u sudu i odlučio da potraži novi izazov. Godinu i po nakon diplomiranja, juna 1952. godine objavljuje prvu karikaturu u listu *Pobjeda* gdje će mahom provesti radni vijek. Redakcija *Pobjede* ga zapošljava 1. aprila 1953. godine, kao profesionalca. Taj momenat će odrediti njegov stvaralački vijek. Prvi je laureat *Nagrade Veljko Vlahović* za životno djelo koju dodjeljuje Udruženje novinara Crne Gore. Preminuo je 1983. godine i sahranjen je u porodičnoj grobnici u Cerovu kraj Nikšića.

Olga Perović i dr, *Živko Đurović 1927-1983.: Karikatura – crtež – sitna plastika*, Udruženje likovnih umjetnika primjenjenih umjetnosti Crne Gore, Titograd, 1986, 129-131.

ХРУШЧОВ: ЗДРАВО!
КЕНЕДИ: ЗДРАВО!

ХРУШЧОВ: ЈЕДАН, ДВА ТРИ...

КЕНЕДИ: ЈЕДАН, ДВА, ТРИ...

(Карикатура Живка Ђуровића)

Карикатура: Ж. ЂУРОВИЋ

Dušan Vukotić je rođen 1927. godine u Bileći. Po završetku osnovne škole u Šibeniku, Gospiću i Bihaću, seli u Vranjske Njive, pa u Podgoricu. Završava podgoričku gimnaziju, a zatim odlazi na studije građevine i arhitekture u Zagreb, kao stipendista Ministarstva prosvjete Crne Gore. Tokom studija arhitekture, posebno u periodu od 1949. do 1951. godine objavljivao je u različitim listovima. Jedan je od najzapaženijih karikaturista listova *Kerempuh* i *Filmska kultura*. Radio je za *Duga film* i *Zora film*,

a najdublji trag ostavlja u *Zagreb filmu*. Tvorac je stotinjak filmskih djela. Autor je kratkometražnih animiranih filmova: *Kako se rodio Kićo* (1951), *Nestašni robot* (1956), *Kauboj Džimi* (1957), *Abrakadabra* (1958), *Veliki strah* (1958), *Osvetnik* (1958), *Koncert za mašinsku pušku* (1958), *Krava na mjesecu* (1959), *Pikolo* (1959), *Surogat* (1961); filmova u kojima kombinuje igrani i animirani sadržaj, kakvi su *Igra* (1962), *Ars Gratia Artis* (1970) i *Skakavac* (1975) i dugometražnih igranih filmova *Sedmi kontinent* (1966), *Akcija stadion* (1977) i *Gosti iz galaksije* (1981). Za desetominutni *Surogat* ovjenčan je Oskarom 1962. godine. Vukotić je četvrt vijeka bio profesor na Akademiji za kazalište, film i televiziju. Nagrađivan je od San Franciska i Rio de Žaneira, preko Barselone, Korka, Kana, Berlina, Napulja, Bergama i Krakova do Šangaja i Melburna. Dobitnik je i brojnih priznanja na jugoslovenskom prostoru među kojima se ističu: *AVNOJ*, *Nagrada Vladimir Nazor*, *Nagrada oslobođenja grada Podgorice*, *Trinaestojulska nagrada i Nagrade grada Zagreba*. Član Američke filmske akademije postao je 1971. godine. U CANU je, kao vanredni član, primljen 1977. godine, a za redovnog člana izabran je 1985. godine. Preminuo je 1998. godine u Krapinskim Toplicama. Od 2004. godine u okviru zagrebačkog Svjetskog festivala animiranog filma dodjeljuje se nagrada za studentske filmove koja nosi ime slavnog oskarovca, a od 2013. godine na manifestaciji Dani hrvatskog filma najbolji film odlikuje se *Nagradom Surogat*.

Radimir Pavićević i dr. Dušan Vukotić: *Zaboravljeni vizionar / The Forgotten Visionary*, Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske / Skaner studio doo, Zagreb, 2014.

Marina Ljubić (2015) <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=11898>

**THE BIGGEST TV COPRODUCTION PACKAGER
IN EUROPE**

**THEATRICAL & TELEVISION
WORLDPOOL, INC.**

DECIAN DRASKOVIC
Coproduction Packaging Manager
Prof. MASSIMO FERRARA
Consultant

**The Biggest Animation Series
of 1984-85**
From the famous cartoon strips of
HUGO PRATT
Adventures of
CORTO MALTESE

in 52 half-hour fully animated episodes

Now in Advanced Preparation

Co-produced by

RAI-1/Zagreb Film/Mulber/T&T Worldpool

Directed by Oscar-Winning Animator

DUSAN VUKOTIC

is represented by

DECIAN DRASKOVIC

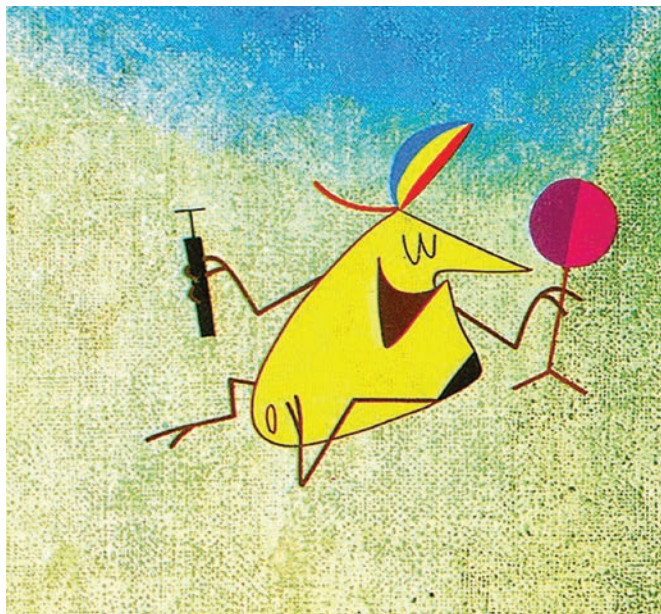
at MIP

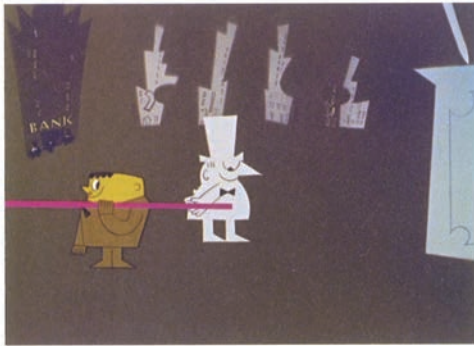
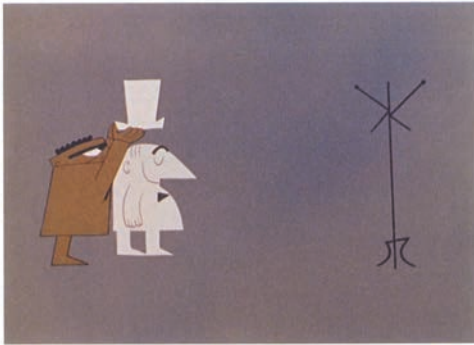
Reserve Miramar - La Croisette 64 - Cannes - Tel. 940002

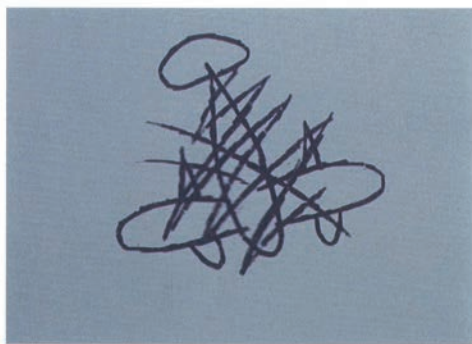

Овако је Душан Вукотић представио однос оца и сина према стрипу. Потписао се на страни за коју навија

Komentar Dušana Vukotića u listu Kekec

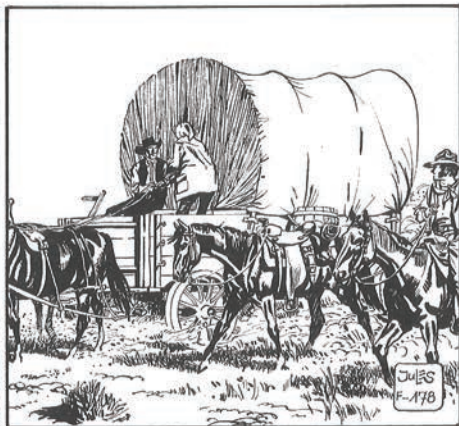

Julio Radilović – Jules rođen je u Mariboru 1928. godine. Školu primjenjene umjetnosti završio je u Zagrebu, gdje je živio od 1939. godine. Prve stripove je objavio 1952. godine u *Horizontovom zabavniku*. Crtao je i za njemačkog izdavača Rolfa Kauku. Bez obzira na groteskni ili realistični manir Radilović je uvijek uspješan u svom radu. Njegova najprepoznatljivija djela su: *Kroz minula stoljeća*, *Kapetan Leši*, *Afričke pustolovine*, *Herlok Šolms*, *Partizani* i *Strip anegdote*. Neka od djela je čitala publika i u Holandiji, Brazilu, Španiji, Portugalu, Njemačkoj i drugim zemljama. Nagrađivan je više puta, između ostalog dva puta za životno djelo – na Salonu stripa u Vinkovcima 1996. godine i Nagradom *Andrija Maurović* 2010. godine. Julio Radilović je preminuo 2022. godine u Zagrebu.

P. L., *Julio Radilović Jules* u Đorđe Lebović, Marcel Čukli i Jules Radilović, *Partizani*, Vjesnik, Zagreb, 1983, 9.

Jules Radilović, *Moje efektivno radno vrijeme je 8 do 12 sati* u Zdravko Zupan (priredio Veljko Krulčić), *Maurović – Lobačev – Jules – Sulić*, Art9, Zagreb, 2018, 234-242.

<http://www.stripforum.hr/leksikon/autori/radilovic-julio-jules/>

MI APER I NVEGOV OTAC POZNAJ SU, DA DE MAJKA UMRELA I OSMOTROKREMA NA PRUBINI SMO U NIZI MUDAM. MLADEN JE SAMOSTEN KOP LJUPI NA OSLOBODENOM TERITORIJAMA IZVOJ PRUJANA... OVI SU IZDAJUSI SE U PRICOM, ZAMETA U SVIM PRICAMA JAGOFE... ODEPNOM SU OBI TIJE UNARCE...

NETKO JE U PRIZINI! BUJETE LI?... DA GA POTRIZAMO I MI... SAMO...

A... MOJA... KO SU... USTA... SE???

OPREZNO SU SE PRIPREZAVALI IZVORU UNARCA, KAD...

POZNAJ RICE MI SMO ZAMONJATI... ZAR VI OVOJE OJA - MISTE?... U SVAMI???

ZAR NE ZIVE LJUPI I U SVAMI??... PA OVEJE OVA BOZAVE TOUKI PARTIZANI???

OVI NEMAM TAKO NEMIO... MENDIO SAM... ZARO TO, DA SAMA DEVOJKA ZIVI U SVAMI...

A TI SI KAZE, DA SU SAMAZI OVO JE AMBULANTA... A ZA OVA POLNIZARCA I NVEJCI JEZ SAMENIKI I SU... NAMI NA IZVORU...

DEVOJKA MI NA ZAS NAPISATI, NEMAM I ZEGRUPU... KAKO BI BILU, PECKI DA OVE JAGOFE SMO DA NVEJCIAMA??

I JA... UPIMO!

OPROBITE, NISMO MI PITALI, PA U SMJENJO UCI...

SAMO UPITE... VI STE PARTIZANSKA DEJCA...

MI SI PARU... VAMI KANOE... NICHIA... JA... OPOJE!

IZVEDAJI SU OKRADOVAJI SAMENIKI SVODOM PRAJZOM, ZA UVEKAT SU MI OVI IZPROJANI ANOGS IZMBUPJIVE ZGOFE IZ SVODNI BODI... A TI SI MLADEN?? - BIZETO IME... TRAO SE ZNAO I MOJ DOJAVE PRIZATEL, KOJZKA SU USTA... SE OTJERAVI I BOGOR ZPOD NVEGOVE KOVA... BIVIVOSTI...

JA... SMO JE MORALO PRIZATI... SMO PRIZATI... I O... TPOKASE DA VETNE... MOJI U BOGOR... I NIJE SE VICE NIKAD VETNO...

TAKO JE TO, KAD JE KONJE MOHEJZIVU... BZECO... TRS DA RAZMISLEMI, PA SE OSLUCITI!

MI MOZA MAJKA NITE SE MOGA OSMISLETI, PA SU JE IZHAPSI... LI...

MLADEN SE ODEPNOM TOJNIO...

KAKO VIZEME BREGO PROJAZI... MORAMO DABA TOCI... VEG... ZE KASNO...

POSI OSMO DOBERKA OPET... ODEPNOM TIJE... PRIZE...

POKAZAT CU VAM PUT... I PIZITE DA NIKOME NE PRIZATE, SMO STE VI... DEZELI U SVAMI...

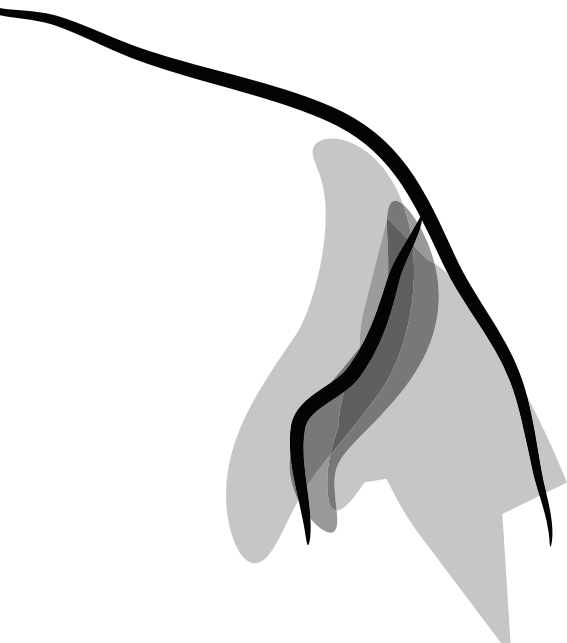

Ahmet Muminović je rođen 1945. godine u Gornjem Vakufu. Kao veoma mlad pokazivao je sklonosti ka likovnom izrazu. Studije istorije je pohađao u Sarajevu. U svijet stripa ušao je 1968. godine preko *Malih novina*, gdje će mu kasnije pripasti uloga likovnog i tehničkog urednika. Bio je u osnivačkom timu lista *Preporod*. Njegovi radovi su predstavljeni širom svijeta – švedskoj, finskoj, francuskoj, španskoj, turskoj i kineskoj publici. U nekim zemljama bili su izuzetno zapaženi. Autor je stripova *Nikolino*, *Mali studio* i *Valter brani Sarajevo* koji je postigao veliki uspjeh u Jugoslaviji i inostranstvu – posebno u Kini, a bilježi i angažman na stripovima *Lun kralj ponoći* i *Veliki Blek*. Crtao je i strip *Otpisani*. Preminuo je 2019. godine u Sarajevu.

Saida Mustajbegović <https://arhiv.stav.ba/in-memoriyam-ahmet-muminovic-1945-2019/>

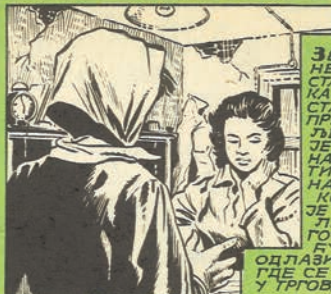
<http://www.comic-art-gallery.com/muminovic-ahmet/>

<https://www.pokazivac.com/doajeni-balkana-ahmet-muminovic/>

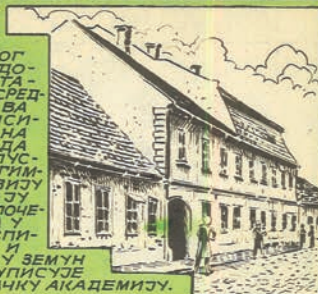

НАДА ДИМИЋ

НАДА ДИМИЋ СЕ РОДИЛА 6. IX 1923. У ДИВОСЕЛУ КОД ГОСПИЊА, У БЕОМА СИРОМАШНОЈ ПОРОДИЦИ.

ЗБОГ НЕДОСТАТКА СРЕДСТВА ПРИСИЉЕНА ЈЕ ДА НАПУСТИ ГИМНАЗИЈУ КОЈУ ЈЕ ПОЧЕЛА У ГОСПИЊИ И ОДЛАВИ У ЗЕМУН ГДЕ СЕ УПИСУЈЕ У ТРГОВАЧКУ АКАДЕМИЈУ.

ТЕК ЈЕ НАПУНИЛА 15 ГОДИНА А БЕЈ ЈЕ ЧЛАН СКОЈ-А. У ЈЕСЕН 1940. УЧЕСТВУЈЕ У ВЕЛИКИМ ДЕМОНСТРАЦИЈАМА У КОШУТЊАКУ...

... ЗБОГ ЧЕГА ЈЕ ХАПСЕ.

У ЗБОРНИЦИ ТРГОВАЧКЕ АКАДЕМИЈЕ...

ГОСПОДО ПРОФЕСОРИ, НАША УЧЕНИЦА НАДА ДИМИЋ ЈЕ УХАПШЕНА!

ТАКВИМА НЕМА МЕСТА У НАШОЈ ШКОЛИ!

ОДЛУКА ЈЕ БИЛА ЈЕДНОГЛАСНА: ИСКЛУЧЕЊЕ БЕЗ ПРАВА УПИСА У БИЛО КОЈУ ШКОЛУ У ЗЕМЉИ!

НАПУСТИЛА ЈЕ ЗЕМУН И СТИШЛА У СИСАК КОД РОЂАКА УЗ ЧИЈУ СЕ ПОМОЋ ЗАПОШЉАВА КАО РАДНИЦА.

У СИСКУ СЕ ОДМАХ ПОВЕЗУЈЕ С НАПРЕДНОМ ОМЛАДИНОМ И НАСТАВЉА РЕВОЛУЦИОНАРНИ РАД.

ШОЛАЈА ЈЕ ОД САМОГ ПОЧЕТКА РАДИО УЗ ПОМОЋ КОМУНИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ, А У ЈУЛУ 1942. ПОСТАО ЈЕ И ЊЕН ЧЛАН.

ШОЛАЈА ЈЕ ВЕЋ ЛЕГЕНДА. НАРОД ПЕВА О ЊЕМУ: "ПО БОСНИ СЕ ПОДИГНУЛА РАЈА, ПОДИГНУТ ЈЕ КОМАНДАНТ ШОЛАЈА".

ШОЛАЈА ЈЕ НЕ САМО НЕУСТРАШИВ, ВЕЋ И ВЕОМА ВЕШТ КОМАНДАНТ.

АВГУСТА 1942. НЕГОВ БАТАЉОН УЧЕСТВУЈЕ У ВЕЛИКОМ НАПАДУ НА КУПРЕС.

НЕПРИЈАТЕЉ УТВРЂЕН У БУНКЕРИМА ПРУЖА ЖИЛAV ОТПОР. ЈУРИШ ЗА ЈУРИШЕМ. ПАРТИЗАНИ СУ СВЕ БЛИЖЕ ГРАДУ.

У ЈЕДНОМ ЈУРИШУ 1. АВГУСТА ПАО ЈЕ СМРТНО ПОГОВЕН СИМО ШОЛАЈА.

ВЕЋ АВГУСТА 1942. ПРОГЛАШЕН ЈЕ ЗА НАРОДНОГ ХЕРОЈА. ХЕРОЈ ШОЛАЈА И ДАНАС ЖИВИ У ПРИЧАМА И ПЕСМАМА.

КРАЈ

LITERATURA

1. *Adresar pisaca i književnih prevodilaca Vojvodine*, Književna zajednica Novog Sada i Društvo književnika Vojvodine, Novi Sad, 1983.
2. Аљиновић Руди, *Нацртана аутобиографија*, Градац, Дом културе Чачак / Уметничко друштво Градац, 185-186-187, 2012, 8-16.
3. Aljinović Rudi, *Zabavnik (1943-1945): Tračak vedrine u tmurnom vremenu*, Strip revija, broj 7, Zagreb, listopad 2011, 65-107.
4. Bogdanović Žika, *Život u večnoj sadašnjosti 4*, Ateneum/Realisticon, Beograd, 2016.
5. Бошковић Петар и др, *Побједа 1944-1984*, Побједа, Титоград, 1984.
6. Braun Dik, *Hogar Strašni: Najbolje od mene*, Beli put, Beograd, 2009.
7. Дорошки Нада, *Отргнуто од заборава: Сећање на људе и догађаје од 1922. до 1996. године*, Слободан Машић, Београд, 1997.
8. Draginčić Slavko i Zupan Zdravko, *Istorija jugoslovenskog stripa 1*, Forum-Marketprint, Novi Sad, 1986.
9. Draginčić Slavko, *Zlatni jubilej domaćeg strip-stvaralaštva* u Slavko Draginčić i dr, *Zlatno doba jugoslovenskog stripa*, Forum-Marketprint, Novi Sad, 5-10.
10. Dujaković Goran i Krulčić Veljko, *S ljubavlju i poštovanjem / With love and respect*, Asocijacija za vizuelne umjetnosti Fenix Art / Vedis, Banja Luka / Zagreb, 2012.
11. Dulibić Frano, *Prije stripa / Before comic strip* u *Andrija Maurović: poznato i nepoznato / The known and unknown*, Galerija Klovićevi dvori / Klovićevi dvori Gallery, Zagreb, 2007, 8-45.
12. Ђоновић Павле, *Време прошло – Како смо живели и сликали: Милош Вушковић прича о портретима од којих се не може растати*, Борба, 3. април 1971.
13. Ђурић Predrag, *Kvadrati koji govore: Tekstovi o stripovima koje smo voljeli*, Modesty stripovi, Beograd, 2021.
14. Ђурић Predrag, *Neostvareni san o slobodi u Večernja akcija*, Rozencrantz,

Maglić, 2012, 3-6.

15. Đurić Predrag, *Zlatno doba vojvođanskog stripa: 23 intervjua*, Moro / System comics / Rozenkrantz, Beograd / Novi Sad, 2016.
16. Gregorić Boris, *Ratni povratak „Starog Mačka“* u Veljko Krulčić, *Mauroviću s ljubavlju*, Vedis, Zagreb, 2009, 385-387.
17. Hanzlovsky Mladen, *Andrija Maurović – Portret kroz zaboravljeni razgovor* u Krešimir Kovačić i Andrija Maurović, *Trojica u mraku*, Šareni dućan, Koprivnica, 2001, 22-31.
18. Holloway Ronald u Radomir Pavićević i dr, *Dušan Vukotić: Zaboravljeni vizionar / The Forgotten Visionary*, Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske / Skaner studio doo, Zagreb, 2014, 235.
19. Ивановић Божица у Шуковић Мијат, *Милош Вушковић 1900-1975*, ЦАНУ, Подгорица, 1994, 55-56.
20. Janjetović Zoran, *Od internacionale do komercijale: Popularna kultura u Jugoslaviji 1945-1991*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2011.
21. Јовановић Срећко, *Велики сан*, Архив, Панчево, 2007.
22. Kejv Nik, *Smrt Zeke Manroa*, Evro Guinti, Beograd, 2009.
23. Kljakić Ljubomir, *Partizanski strip kao prometejska pustolovina u NOB u jugoslovenskom stripu*, Dom Jugoslovenske narodne armije, Beograd, novembar-decembar 1986.
24. Koprivica Božo, *San ulice*, Ratkovićeve večeri poezije, Bijelo Polje, 2018.
25. Krulčić Veljko, *Andrija Maurović: Nepretenciozni genije* u *Maurović*, Istarska naklada, Pula, 1986, 7-26.
26. Krulčić Veljko, *Hrvatski poslijeratni strip*, Istarska naklada, Pula, 1984.
27. Лебедински Славко, *Домаћа мета за детективе*, Борба, 21. јун 1988.
28. Lekić Nikola (K. Raduš), *Kancone, špageti, kalčo i...*, 2002.
29. Лобачев Ђорђе, *Кад се Волга уливала у Саву*, Просвета, Београд, 1997.
30. L. P., *Julio Radilović Jules* u Ђорђе Lebović, Marcel Čukli i Jules Radilović,

Partizani, Vjesnik, Zagreb, 1983, 9.

31. Мајдак Никола, *Анимирани филму Црној Гори: Повод за размишљање, Филм и југословенско друштво на крају века*, Црногорска академија наука и умјетности, Подгорица, 2000, 51-68.
32. Maković Zvonko u Jules i Furtinger, *Kroz minula stoljeća*, Prosvjeta, Zagreb, 1986, 6-13.
33. Mandić Igor, *Komandos kao mitska figura* u Đorđe Lebović, Marcel Čukli i Jules Radilović, *Partizani*, Vjesnik, Zagreb, 1983, 3-6.
34. Mehulić Lejla, *O ratu i izbjeglištvu u stripovima*, Strip revija Večernjeg lista, Zagreb, svibanj 2015, 27-28.
35. Milatović Veljko, *Više davao nego uzimao* u Olga Perović i dr, *Živko Đurović 1927-1983.: Karikatura – crtež – sitna plastika*, Udruženje likovnih umjetnika primjenjenih umjetnosti Crne Gore, Titograd, 1986, 9.
36. Миловић Јевто, *Разговор са Душаном Вукотићем у Умјетничка радионица: Разговори са умјетницима*, Медитеран, Будва, 1990, 49-58.
37. Milošević Mitar, *Pejakov zavet*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1986.
38. Milošević Mitar, *Raspukla ledena kora*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1986.
39. Милошевић Митар, *Тренуци пред Тутом*, Летопис Матице српске, година 156, књ. 425, св. 5, мај 1980, 817-821.
40. Munitić Ranko, *Strip, deveta umjetnost*, Art 9, Zagreb, 2010.
41. NoMad, *Ešton, Frederik* u Iris Adrić i dr, *Leksikon YU mitologije*, Rende / Postscriptum, Beograd / Zagreb, 2006, 129-130.
42. Novaković Slobodan, *Smeha crtači*, Udruženje novinara SR Srbije / S. A. Pressagent / Aazak, Beograd, 1989.
43. Pavičić Snježana, *Andrija Maurović – Stari Mačak u NOBi*, Muzej revolucije naroda Hrvatske, Zagreb, 1986. (katalog izložbe)
44. Pavičić Snježana, *Andrija Maurović – Stari Mačak u NOBi*, Muzej revolucije

- naroda Hrvatske, Zagreb, 1986. (letak)
45. Pavičić Snježana, *Hrvatski politički plakat 1940-1950*, Hrvatski povijesni muzej, Zagreb, 1991.
 46. Pavićević Radomir, *Biografija / Biography* u Radomir Pavićević i dr, *Dušan Vukotić: Zaboravljeni vizionar / The Forgotten Visionary*, Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske / Skaner studio doo, Zagreb, 2014, 267-275.
 47. Pavićević Radomir i dr, *Dušan Vukotić: Zaboravljeni vizionar / The Forgotten Visionary*, Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske / Skaner studio doo, Zagreb, 2014.
 48. Павковић Васа, *Наш слатки стрип*, Народна књига / Алфа, Београд, 2003.
 49. Peko Milko, *Brat: povijesni roman*, Općina Gradac, 2022.
 50. Perović Olga, *Darovit i hrabar* u Olga Perović i dr, *Živko Đurović 1927-1983.: Karikatura – crtež – sitna plastika*, Udruženje likovnih umjetnika primjenjenih umjetnosti Crne Gore, Titograd, 1986, 11-13.
 51. Perović Olga, *Ogledi – kritike*, Centar savremene umjetnosti Crne Gore / Galerija „Most“, Podgorica, 1997.
 52. Perović Olga i dr, *Živko Đurović 1927-1983.: Karikatura – crtež – sitna plastika*, Udruženje likovnih umjetnika primjenjenih umjetnosti Crne Gore, Titograd, 1986, 129-131.
 53. Петровић Драган, *Оштри критеријуми у оквиру жанра*, Борба, 11. децембар 1987.
 54. Petrović Dragan, *Rafali metaka i poljubaca*, Ritam, april 1989, 38-39.
 55. Popovski R., *Yu strip danas: Ahmet Muminović – Živim za strip*, Strip Zabavnik, broj 106, Novi Sad, 1983, 3-4.
 56. Radilović Jules, *Moje efektivno radno vrijeme je 8 do 12 sati* u Zdravko Zupan (priredio Veljko Krulčić), *Maurović – Lobačev – Jules – Sulić*, Art9, Zagreb, 2018, 234-242.
 57. Репич – Лекић Мириам, *Човек из своје галаксије у Лазо Средановић*

- и Никола Лекић, *Дикан: књига 2*, Информатика / Еверест медиа, Београд, 2015, 92-95.
58. Sitar Iztok, *Zgodovina slovenskega stripa 1927-2017*, UMco, Ljubljana, 2017.
59. Sulić Zdravko, *Crtač mora da nađe svoj stil* u Zdravko Zupan (priredio Veljko Krulčić) *Maurović – Lobačev – Jules – Sulić*, Art9, Zagreb, 2018, 248-254.
60. Томљановић Иво, *Величина човека је у опредељењу*, Борба, 24. фебруар 1977.
61. Tonković Tihomir, *Strip i ideologija* u Veljko Krulčić, *Maurovići s ljubavlju*, Vedis, Zagreb, 2009, 210-216.
62. *Умро отац Луна краља поноћи*, Борба, 20. 4. 1995.
63. Велимировић Здравко, *Душан Вукотић Вуд у Душан Вукотић 1927-1998*, ЦАНУ, Подгорица, 2005, 48-50.
64. Vladimir Renato, Bane Kerac, Mafest, Makarska, 2011, 55-62.
65. Vojinović Aleksandar, *Andrija Maurović: Prorok apokalipse*, Profil Internacional, Zagreb, 2007.
66. Vujošević Nikola, *Hroničar vremena* u *Memento: Crnogorska moderna umjetnost*, Centar savremene umjetnosti Crne Gore / Medeon, Podgorica, 2016, 281-284.
67. Вукотић Драгутин, *Душан Вукотић (1927-1998)*, ЦАНУ, Подгорица, 2006, 45-47.
68. Вукотић Душан и др, *Троструки поздрав стрипу, и поговор том поздраву*, Пегаз, број 1 и 2, Београд, јул – децембар 1974, 4-5.
69. Вукотић Душан, *Тринаестојулски устанак у филмском стваралаштву и на тв у Тринаестојулски устанак: предмет науке и умјетности*, ЦАНУ, Подгорица, 1992, 261-265.
70. Вуковић Миодраг, *Цртач стипова*, Новограф, Титоград / Подгорица, 1983 / 2008.
71. Vuković Miodrag, *Sam među Ircima: Izabrane priče*, OKF / Zavod za

udžbenike i nastavna sredstva / Nacionalna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević“ / Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje / Podgorica, 2017, 199-208.

72. Vuković Slobodan, *Miloš Vušković: Boja je za mene radost u Ljudi i vrijeme*, NIO Univerzitetska riječ, Titograd, 1986, 154-156.
73. Zeković Ljiljana, *Miloš Vušković 1900-1975*, Narodni muzej Crne Gore, Cetinje, 2010.
74. Zogović Radovan, *Prkosne strofe u Ljudi*, Komunist, Beograd, 1969, 339-341.
75. Зоковић Зоран, *Пионир и шампион цртаног филма*, Борба, 1, 2. и 3. јануар 1961.
76. Зупан Здравко (приредио Зоран Стефановић), *Лобачев: Чардак и на небу и на земљи*, Модести стрипови / Макондо, Београд, 2021.
77. Zupan Zdravko, *Partizanski stripovi*, Strip zabavnik, broj 13, 15. decembar 1985, 3-6.
78. Zupan Zdravko (priredio Veljko Krulčić), *Maurović – Lobačev – Jules - Sulić*, Art9, Zagreb, 2018.
79. Зупан Здравко, *Три угурсуза после окупације у Златно доба – Временлов кроз свет српског стрипа: Војин Ђорђевић, Милорад Добрић и Славко Саша Мишић, Три угурсуза за време окупације*, број 18, Комико, Нови Сад, септембар 2015, 43-47.
80. Zupan Zdravko, *Vek stripa u Srbiji*, Kulturni centar / Galerija savremene umetnosti, Pančevo, 2007.

Internet izvori:

Barjaktarović Dragan <http://www.yugopapir.com/2015/12/mitar-milosevic-frederik-eston.html>

Ljubić Marina (2015) <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=11898>

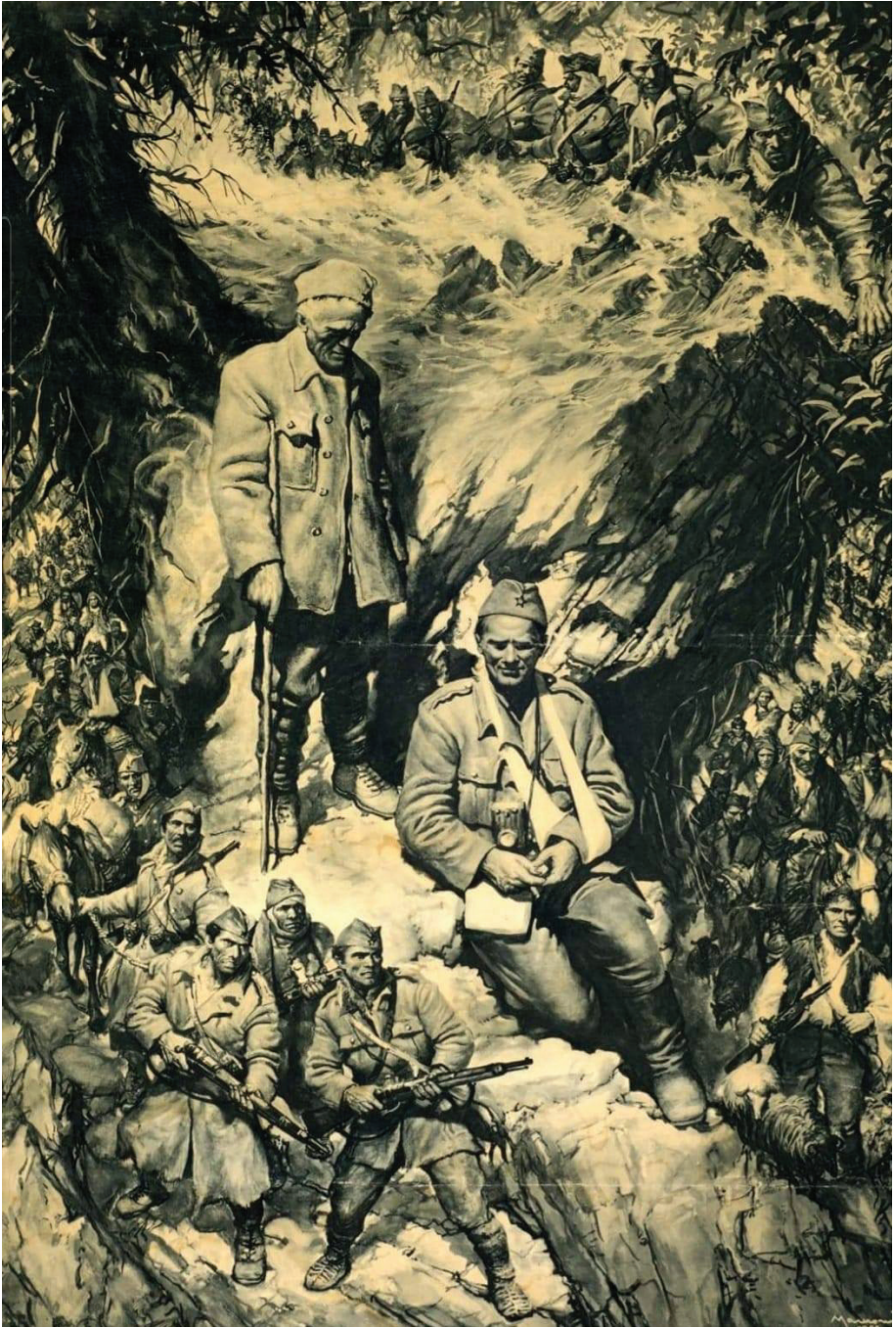
Mustajbegović Saida <https://arhiv.stav.ba/in-memoriyam-ahmet-muminovic-1945-2019/>

<http://www.comic-art-gallery.com/muminovic-ahmet/>

https://www.lambiek.net/artists/s/sulic_zdravko.htm

<https://www.pokazivac.com/doajeni-balkana-ahmet-muminovic/>

<http://www.stripforum.hr/leksikon/autori/radilovic-julio-jules/>

Ilustracije i izvori

Naslovna stranica: Nikola Ćurčin u Milko Peko, *Brat: povijesni roman*, Općina Gradac, 2022. (detalj)

Unutrašnjost prednje korice: Andrija Maurović, ilustracija iz lista *Front*, druga polovina pedesetih godina, detalj (Градац, Дом културе Чачак / Уметничко друштво Градац, 185-186-187, 2012)

6. Andrija Vujošević, ilustracija *Crvena pravda*, 2022.
12. Miloš Vušković, *Luft rabota*, katalog izložbe *Umjetnik i angažovanost: Miloš Vušković kao karikaturista*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 2017. (kolekcija: Zoran Ramović; autor koncepta izložbe: akademik Pavle Pejović; tekst Ljiljana Zeković)
Miloš Vušković, *Vuk dlaku mijenja, a ćud nikako*, katalog izložbe *Umjetnik i angažovanost: Miloš Vušković kao karikaturista*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 2017. (kolekcija: Zoran Ramović; autor koncepta izložbe: akademik Pavle Pejović; tekst Ljiljana Zeković)
14. Miloš Vušković, *Vučica mijenja dlaku*, katalog izložbe *Umjetnik i angažovanost: Miloš Vušković kao karikaturista*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 2017. (kolekcija: Zoran Ramović; autor koncepta izložbe: akademik Pavle Pejović; tekst Ljiljana Zeković)
Милош Вушковић, *Омиљени реквизити*, Борба, 25. септембар 1948.
16. Naslovna stranica knjige *Priče o odvažnim ljudima: Ratni stripovi Andrije Maurovića*, KIC Privlačica, Vinkovci, 1989.
18. *Izlet u prošlost: Bitka za ranjenike*, Plavi vjesnik, broj 713, Zagreb, 27. 5. 1968.

20. A. Rudi i A. Maurović, *Izlet u prošlost: Ustanak mornara*, Plavi vjesnik, broj 708, Zagreb, 22. 4. 1968.
22. *Из наше историје: Побуна морнара у Боки*, Политикин забавник, број 1237, 12. 9. 1975.
24. Andrija Maurović *Juriš*, Šibenik, 1945. Andrija Maurović, *Kolona u snijegu*, Šibenik, 1945. (Snježana Pavičić, *Andrija Maurović – Stari Mačak u NOB*, Muzej revolucije naroda Hrvatske, Zagreb, 1986, katalog izložbe)
28. Dušan Vukotić, frejmovi filma *Skakavac*, Zagreb film / Viba film, 1975. (Radomir Pavičević, *Dušan Vukotić: Zaboravljeni vizoionar / The Forgotten Visionary*, Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske / Skander doo, Zagreb, 2014, str. 162; fotografije: Melita – Lila Andres – Vukotić, Zagreb film, Darko Bavoľjak, Skaner studio)
30. Dušan Vukotić, frejmovi filma *Skakavac*, Zagreb film / Viba film, 1975. (Radomir Pavičević, *Dušan Vukotić: Zaboravljeni vizoionar / The Forgotten Visionary*, Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske / Skander doo, Zagreb, 2014, str. 160; fotografije: Melita – Lila Andres – Vukotić, Zagreb film, Darko Bavoľjak, Skaner studio)
32. Dušan Vukotić, frejmovi filma *Akcija stadion*, Zagreb film / Dunav film, 1977. (Radomir Pavičević, *Dušan Vukotić: Zaboravljeni vizoionar / The Forgotten Visionary*, Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske / Skander doo, Zagreb, 2014, str. 206; fotografije: Melita – Lila Andres – Vukotić, Zagreb film, Darko Bavoľjak, Skaner studio)
36. Kvadrat stripa *Podvig*, Kekec, Beograd, broj 155, 8. decembar 1960. Zdravko Sulić, kvadrat stripa *Heroji sa Vilića Guvna*,

Kekec, Beograd, broj 201, 26. oktobar 1961.

40. Leo Korelc, *Franc Rozman*, NIP Dečje novine, Gornji Milanovac, 1978. (naslovna stranica knjige)
42. Leo Korelc, naslovnica i table stripa *Heroji sa Ljubin Groba*, Nikad robom, broj 41, Gornji Milanovac, 1966.
46. Živko Đurović, *E – hej šoveni!* (Olga Perović i dr, *Živko Đurović 1927-1983.: Karikatura – crtež – sitna plastika*, Udruženje likovnih umjetnika primjenjenih umjetnosti Crne Gore, Titograd, 1986, str. 54)
49. Živko Đurović, *Šoven – šovenu brat* (Olga Perović i dr, *Živko Đurović 1927-1983.: Karikatura – crtež – sitna plastika*, Udruženje likovnih umjetnika primjenjenih umjetnosti Crne Gore, Titograd, 1986, str. 53)
50. Naslovna stranica *Sve oko nas: Enciklopedijska revija za mlade*, broj 28, Zagreb, 9. VI 1971.
<https://radiogornjigrad.wordpress.com/2021/09/25/veljko-krulcic-uz-93-radilovicev-rodendan/>
ilustracija objavljena uz tekst Veljka Krulčića – *Uz 93. Radilovićev rođendan*
Naslovna stranica magazina *Strip art*, broj 37, Sarajevo
http://skab612.com/index.php?site=bsp_popisi&oznaka=SA79&stranica=1
Naslovnica strip integrala *Partizani 1*
(scenario: Đorđe Lebović; crtež: Julio Radilović Jules;
izdavač: Stripforum, Zagreb, 2015;
<http://www.stripforum.hr/izdavastvo/kroz-minula-desetljeća/partizani-integral-1/>)
Norbert Neugebauer (prema knjizi Gabre Vidovića) i Julio Radilović – Jules, *Kurir sa Psunja*, Strip revija Večernjeg lista, broj 69, svibanj 2019.

52. Julio Radilović Jules, *Slavni dani naše prošlosti: Prva puške – Ustanak 1941*, Sve oko nas: Enciklopedijska revija za mlade, broj 28, Zagreb, 9. VI 1971, str. 18.
54. Julio Radilović Jules, *Slavni dani naše prošlosti: Prva puške – Ustanak 1941*, Sve oko nas: Enciklopedijska revija za mlade, broj 28, Zagreb, 9. VI 1971, str. 19.
56. Đorđe Lebović i Julio Radilović – Jules, *Partizani: integral 1*, Rosencrantz, Novi Sad, 2015, str. 54.
58. Ahmet Muminović, tabla stripa *Valter brani Sarajevo*, Arathi comics, Sarajevo, 2014, str. 11.
60. Ahmet Muminović, jedna od tabli stripa *Sava Kovačević, Nikad robom* – Kurir, broj 619, Gornji Milanovac, 1978.
62. Ахмет Муминовић, *Необичан споменик*, Борба, 21. децембар 1981. Ахмет Муминовић, *Пресјечена младост*, Борба, 1. март 1982. Ахмет Муминовић, *Партизанска мљекара*, Борба, 1. новембар, 1981.
64. Ахмет Муминовић, *Трикомандоса*, Политикин забавник, број 1223, 6. 6. 1975.
66. Đurica Labović i Miodrag Miša Marković, table stripa *Crnogorski „Štirlic“*, Yu strip: Revija jugoslovenskog stripa, broj 212/1, Gornji Milanovac, 4. 3. 1980.
68. Đurica Labović i Miodrag Miša Marković, table stripa *Crnogorski „Štirlic“*, Yu strip: Revija jugoslovenskog stripa, broj 212/1, Gornji Milanovac, 4. 3. 1980.

- 70.** Naslovna stranica lista Zlatni kliker, strip *Poručnik Tara* (Svetozar Toza Obradović i Branislav Bane Kerac), broj 10, Novi Sad, oktobar 1975.
(http://skab612.com/index.php?site=bsp_popisi&oznaka=ZLKK&stranica=1)
Naslovna stranica lista Strip zabavnik, broj 29, 28. maj 1980.
Naslovna stranica magazina Yu strip; Svetozar Toza Obradović i Branislav Bane Kerac, *Troje nesalomivih: Nema mleka za ratnike*; Gornji Milanovac, broj 46, oktobar 1982.
(http://skab612.com/index.php?site=bsp_popisi&oznaka=YU&stranica=1)
Naslovna stranica magazina Yu strip; Svetozar Toza Obradović i Branislav Bane Kerac, *Troje nesalomivih: Tanka crvena linija*; Gornji Milanovac, broj 55, jul 1983.
(http://skab612.com/index.php?site=bsp_popisi&oznaka=YU&stranica=1)
- 72.** B. Kerac i S. Obradović, *Poručnik Tara: Susret na mostu*, Strip zabavnik, broj 28, 14. maj 1980.
Svetozar Toza Obradović i Branislav Bane Kerac, tabla stripa *Troje nesalomivih: Nema mleka za ratnike*, Yu strip, broj 46, Gornji Milanovac, oktobar 1982.
Ilustracija uz tekst Predrag Đurić, Intervju: Svetozar Obradović Toza (<http://www.stripvesti.com/arhiva/201710/index.html>)
- 78.** Frederik Ešton, *Lunova tajna*, X-100, broj 563. (naslovna stranica) Mitar Milošević, *Raspukla ledena kora*, Književna zajednica Novog Sada, 1986. (naslovna stranica) Mitar Milošević, crtež Mladena Đurovića
(<http://www.yugopapir.com/2015/12/mitar-milosevic-frederik-eston.html>)
Naslovna stranica stripa *Lun kralj ponoći*, broj 30; 1987.
scenario: Miodrag Milanović; crtež: Stevo Maslek
(http://skab612.com/index.php?site=bsp_popisi&oznaka=LUN&stranica=1)
- 82.** Predrag Đurić i Sabahudin Muranović, tabla stripa *Priče iz Jugoslavije*, Rosencrantz, Novi Sad, 2015, str. 56.

- 84.** Predrag Đurić i Majk Galager, tabla stripa *Komunista*, Rosencrantz, Novi Sad, 2013, str. 42.
- 85.** Predrag Đurić i Sabahudin Muranović, tabla stripa *Priče iz Jugoslavije*, Rosencrantz, Novi Sad, 2015, str. 67.
- 86.** Andrija Vujošević, *Gvozdeni proleter*, Bar, 2020.
- 87.** Andrija Vujošević, *Gvozdeni proleter*, Bar, 2020.
- 88.** Nikola Ćurčin u Milko Peko, *Brat: povijesni roman*, Općina Gradac, 2022. (prva tabla stripa)
- 96.** Милиш Вушковић, *Путешествије Моцино и Круново по нашим крајевима*, Ошишани јеж, 29. мај 1937.
- 97.** Miloš Vušković, *Park*, 1956. Miloš Vušković, *Paleta*, 1958. (<https://canupub.me/mala-galerija/>)
- 100.** Andrija Maurović, *Kolona*, katalog izložbe *Andrija Maurović: Stari Mačak u NOB-i*, Muzej revolucije naroda Hrvatske, Zagreb, 1986. (autorka izložbe i tekstova: Snježana Pavičić; fotografije: Dražen Pomykalo i Jozo Ćetković; odgovorni urednik: Boris Heršak)
Andrija Maurović, *Konjanici*, katalog izložbe *Andrija Maurović: Stari Mačak u NOB-i*, Muzej revolucije naroda Hrvatske, Zagreb, 1986. (autorka izložbe i tekstova: Snježana Pavičić; fotografije: Dražen Pomykalo i Jozo Ćetković; odgovorni urednik: Boris Heršak)
- 101.** Andrija Maurović, Dopisna karta – Iz borbe partizana u Jugoslaviji, *Kolona u maršu*, 1946. (Градац, Дом културе Чачак / Уметничко друштво Градац, 185-186-187, 2012)

- 102.** Andrija Maurović, filmski plakat *Konjuh planinom* (1966)
(<https://cinesseum.com/sr/film/konjuh-planinom>)
- 103.** A. Rudi i A. Maurović, *Izlet u prošlost: Pohorski bataljon*, Plavi vjesnik, broj 704, 25. 3. 1968.
- 106.** Здравко Сулић, *Вук Караџић*, Кекец, број 147, 13. октобар 1960.
- 107.** Здравко Сулић, *Плави месец*, Кекец, 1962.
- 110-111.** Živko Đurović, *Povjerenje* (Olga Perović i dr, *Živko Đurović 1927-1983.: Karikatura – crtež – sitna plastika*, Udruženje likovnih umjetnika primjenjenih umjetnosti Crne Gore, Titograd, 1986, str. 28)
- 112-113.** Živko Đurović, *Kvocanje i inkubacija* (Olga Perović i dr, *Živko Đurović 1927-1983.: Karikatura – crtež – sitna plastika*, Udruženje likovnih umjetnika primjenjenih umjetnosti Crne Gore, Titograd, 1986, str. 53)
- 116.** Plakat *Corto Maltese* (Goran Dujaković i Veljko Krulčić, *S ljubavlju i poštovanjem / With love and respect*, Asocijacija za vizuelne umjetnosti Fenix Art / Vedis, Banja Luka / Zagreb, 2012)
- 117.** Dušan Vukotić, *Strip* (Zdravko Zupan, *Vek stripa u Srbiji*, Kulturni centar / Galerija savremene umetnosti, Pančevo, 2007) Dušan Vukotić, *Surogat*, Zagreb film, 1961.
(<https://www.imdb.com/title/tt0054854/>)
- 118.** Dušan Vukotić, frejmovi filma *Koncert za mašinsku pušku*, Zagreb film, 1958. (Radomir Pavićević, *Dušan Vukotić: Zaboravljeni vizionar / The Forgotten Visionary*,

Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske / Skander doo, Zagreb, 2014, str. 62; fotografije: Melita – Lila Andres – Vukotić, Zagreb film, Darko Bavoļjak, Skaner studio)

- 119.** Dušan Vukotić, frejmovi filma *Igra*, Zagreb film, 1962. (Radomir Pavićević, *Dušan Vukotić: Zaboravljeni vizionar / The Forgotten Visionary*, Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske / Skander doo, Zagreb, 2014, str. 130; fotografije: Melita – Lila Andres – Vukotić, Zagreb film, Darko Bavoļjak, Skaner studio)
- 122.** Furtinger i Radilović, *Jamie McPheeters putuje na istok: 3. dio*, Strip revija Večernjeg lista, studeni 2013.
- 123.** Norbert Neugebauer (prema knjizi Gabre Vidovića) i Julio Radilović – Jules, *Kurir sa Psunja*, Strip revija Večernjeg lista, broj 69, svibanj 2019.
- 126.** Ахмет Муминовић, *Нада Димић*, Политикин забавник, број 1223, 6. 6. 1975.
- 127.** Ахмет Муминовић, *Симо Шолаја*, Политикин забавник, број 1223, 6. 6. 1975.
- 135.** Andrija Maurović, Antifašistički plakat, 1958. (Facebook stranica Andrija Maurović) Prema fotografiji Sava Orovića (Lijeva Rijeka, 1888 – Beograd, 1974) iz 1943. godine Unutrašnjost zadnje korice: Andrija Maurović, ilustracija iz lista Front, 1959. godina, detalj (Градац, Дом културе Чачак / Уметничко друштво Градац, 185-186-187, 2012)

Autorska prava pripadaju autorima i drugim nosiocima. Ilustracije korišćene u ovom radu preuzete su iz javno dostupnih izvora i upotrijebljene su u akademske i nekomercijalne svrhe. Portreti autora su djelo dizajnera Zorana Cardule.

Luka Rakojević je rođen 28. septembra 1991. godine u Nikšiću. U istom gradu je završio Osnovnu školu *Olga Golović* i Gimnaziju *Stojan Cerović*. Na Fakultetu umjetnosti Univerziteta Donja Gorica završio je sve nivoe akademskih studija.

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-9940-583-24-8

COBISS.CG-ID 29125124

antifašistička
AKCIJA^{CDT}

50 godina Ustava
74